

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2018 12
év szám

TANDORI 80!

ÁGH ISTVÁN, LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ, TÓTH ERZSÉBET versei

MOLNÁR MIKLÓS, SZALAY KÁROLY prózái

BABUS ANTAL: Hat könyv a vörös holokauszt irodalmából *(tanulmány)*

KEMSEI ISTVÁN, KIS PETRONELLA, FARKAS GÁBOR kritikái

A VÍZIVÁROSI GALÉRIA és a ZICHY MAJOR
ARS SACRA kiállításának munkáival

KORTÁRS 2018 12

Ára: 735 Ft
Előfizetőknek: 668 Ft
www.kortarsonline.hu

nka
Nemzeti Kulturális Alap

EŐRY EMIL, Oltár, 2011

BUDAPESTI
OPERETT
SZÍNHÁZ
RAKTÁRSZÍNHÁZ

Simmelweis Emlékév
1878-2018

„Tartozom arra való
hogy megismerjem
a felnevelő a főt,
az anyát a gyermek
szemén.”

A Simmelweis
Emlékév
támogatásával.

RAYMOND J. LUSTIG | MATTHEW DOHERTY

SEMMELWEIS

oratorikus kórkép

SZABÓ P. SZILVESZTER

FRANKÓ TÜNDE | NÁDASI VERONIKA | LÉVAI ENIKŐ

Szellemelek: Biczók Anna, Julia Jakubowska, Raubinek Lili, Németh Zsuzsa, Dávid Anna, Radics Bernadett, Barabás Anita
 Közreműködik: a Szolnoki Bartók Béla Kamarakórus Molnár Éva vezetésével és a Budapesti Operettszínház Kamarazenekara
 Zenei vezető, karmester: Dinyés Dániel | Karmester: Hermann Szabolcs | Koreográfus: Biczók Anna

Rendező: **BOROSS MARTIN**

— Nyáry Krisztián Igazsági díjak — 33 magyar című könyve Simmelweis Ignációl szóló fejedelemnek felhasználásával —

A Budapesti Operettszínház és
a Bartók Plusz Operafesztivál
közös produkciója.

www.operett.hu
jegy@operett.hu

Facebook Instagram @operettszinhaz +06 1 312 4866

jegy.hu

TARTALOM

	Tandori 80!
3	TANDORI DEZSŐ: Szereposztás előtt, után
8	DOBOSS GYULA: Tandori 80 – Vázlat a „bűnügyesdi” ürügyén
17	MARNO JÁNOS: A Győri úton (<i>vers</i>)
19	FÜZI LÁSZLÓ: Kölcsönösségeink – Tandori Dezső ünnepére
21	THIMÁR ATTILA: Egy délelőtti kedd
22	ÁGH ISTVÁN: Elveszített szépség; Számadás a barátságról; Senkiföldje; A pálya rögei; Kései hálaének (<i>versek</i>)
29	LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ: Szókéthető-e? – Előszó a Feketemunkához (<i>vers</i>)
34	MOLNÁR MIKLÓS: Negyvenfilléres kiflik (<i>próza</i>)
42	TÓTH ERZSÉBET: Nyár az akácos házban; Ha még élek (<i>versek</i>)
44	SZALAY KÁROLY: Sajkodtól „egészen a” Halásztelepig (<i>próza</i>)
51	SZIGETHY GÁBOR: Lapszemle XIV.
53	OPLATKA ANDRÁS: Drága Pistám!
56	PÉCSI GYÖRGYI: Körülbelül négyezer (<i>szülőföldem</i>)
61	NOVOTNY TIHAMÉR: Bibliás tárlatok – Az Ars Sacra Fesztivál két idei kiállításáról a sok közül (<i>képzőművészet</i>)
72	MONOSTORI IMRE: Szabó Dezső, az „útmutató” – Németh László Szabó Dezső-képeinek változásai (1926–1968), 3. rész
80	LENGYEL ANDRÁS: Egy erjedő kor kreatív útkeresője – Buday Györgyről, történeti kontextusban
87	HATOS PÁL: Finálé – Ismeretlen Márai Sándor-írás 1918 őszéről
93	BABUS ANTAL: Hat könyv a vörös holokauszt irodalmából, 1. rész
110	TÓTH LÁSZLÓ: Hagyományfolytonosság – hagyománytörés – identitás – Kérdések és töprengések a szlovákiai magyar irodalomhoz (akár van, akár nincs), 2. rész (<i>tépzárak</i>)
119	KEMSEI ISTVÁN: Villányi László / voltaképpen
121	KIS PETRONELLA: Szöllősi Mátyás / Váltóáram
123	FARKAS GÁBOR: Borbély László / Finita la commedia
124	KOLLARITS KRISZTINA: Szilágyi Zsófia / Az éretlen Kosztolányi
126	THIMÁR ATTILA: Fűzfa Balázs / Kifelé a ködből – Írások Ottlik Géza műveiről

E számunkat a VÍZIVÁROSI GALÉRIA és a budaörsi ZICHY MAJOR Ars Sacra kiállításának munkáival illusztráltuk.

A borítón: LOVÁSZ ERZSÉBET, A Juhok és pásztorok (A Jó pásztor és az Isten báránya) sorozatból, 2005; RIES ZOLTÁN, Átlényegülés, 2018

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat archívuma az interneten új címre költözik.

Ezentúl a www.kortarsfolyoirat.hu címen tudják elérni régebbi lapszámaink anyagát és vizuális galériánkat. Itt adunk hírt a folyóirathoz kapcsolódó eseményekről is.

Várjuk látogatóinkat!

KORTÁRS

Támogatók: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP,
KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, MAGYAR NEMZETI BANK,
EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA

Szerkesztőség:

THIMÁR ATTILA (főszerkesztő, tanulmány), thimar.kortars@gmail.com
AMBRUS LAJOS (próza), kemenesalja@gmail.com
PÉCSI GYÖRGYI (vers), pecsigy@freemail.hu
STURM LÁSZLÓ (kritika), sturml67@gmail.com
NOVOTNY TIHAMÉR (kép), prinotipa@gmail.com
KOVÁCS NÓRA (tördelőszerk.), babajaga1960@gmail.com
BORNEMISSZA ÁDÁM (olvasószerk.), bornemissza.adam@gmail.com

Lapterv: LÁSZLÓ ZSUZI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com)
1062 Bp., Bajza u. 18.
Szerda: 11–14 óráig
Csütörtök: 10–13 óráig
Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531
Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemlézi a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.
Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* www.mondat.hu

Előfizetési díj 1/2 évre 3680 Ft, 1 évre 7350 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 105 €. (Az áthúzódo előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzártá: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

November 16-án átadtuk a 2018. évi Kortárs-díjakat a Petőfi Irodalmi Múzeumban.

Idén a szerkesztőség döntése alapján
Kemsei István kritikus,
Nagy Árpád Pika képzőművész és
Tóbiás Krisztián költő vehették át a díjakat.

Ez alkalommal hirdettük ki az
„Életünk legfontosabb értéke” című pályázatunk
eredményét is.

I. helyezett Gerencsér Anna,
II. helyezett Dobosy Ildikó,
III. helyezett Szegedi Eszter lett.

Gratulálunk a díjazottaknak és a győzteseknek!

TANDORI DEZSŐ

Tandori 80!

Szereposztás előtt, után

TANDORI DEZSŐ (1938) Budapest

Szereposztás előtt, után

Áthallások – Átlátások

Nincs beszédülés (nem válunk beszéddé)

Lehetővé és lehetetlenné teszik egymást (és magukat)

„Ha köztünk vagy Holman Endre” (Mándy)

„Nem lelem! És ha! T. D.

6 milliárd ember vagyok.

Csehov, Dosztojevszkij, Virginia Woolf, ...

„Ember van!”

E „címekre” rajzanak ŐK

 $\text{ŐK} \cong \text{ŐK}$

Ha nézed őket együtt, nem látod őket külön!

(Ez a trükk a lényeg, De nincs trükk! És nincs lényeg.)

Ember van!

„Most már csak néz beszédem.”

(50, 60-as évek)

Egyénülések és elegyülések.

(El-egy; el-*minden*; egy-minden)

(Nem vessztől!)

 $\text{Kép(p)} \cong \text{ip/se}$ $\text{is} \cong \text{se}$ $\text{se} \cong \text{is}$

irodalom-gondolás

ki – ki

Kharón

léleknyerője

Nem lelem!

Nem lelem! No. É ha!

Think this

No.

Nem lelem!

É ha!

Think

DOBOSS GYULA (1945) Budapest

DOBOSS GYULA

Tandori 80

Vázlat a „bűnügyesdi” ürügyén

Az első kötet nyitó versének sorai az individuális felelősség kérdését vetik fel, s ez a kérdés hosszan zeng a pályán: „Ki szedi össze váltott lovait, / ha elhulltak, ki veszi a nyakába?” (*Hommage*). Ez az 1968-as kötet, a *Töredék Hamletnek* maximális teljesítményként egyszerre tesz eleget a képre-zene nére vágyó hagyományos versolvasói igénynek, miközben megtermi a hazai ontologikus-filozofikus költészet korábban el nem ért magaslatát. Az a Wittgensteinnél is hangoztatott nézet, amely szerint a kifejezhetetlen egy szférája, ha nem mondható is, megmutatkozik a nyelvben, Tandori alkotói gyakorlatát máig motiválja. Mit is ír egyik újabb, 2010-es esszékötetében (*Csodakedd, rémszerda*)? „A megértés érdekelt... most a belátás... Modulálódott... az elmondhatatlan. Most az elmondhatót, de úgy, hogy nem mondódik el végül se, mondjuk.” A költészet, a nyelv minden lehetőségének kiaknázására törekedett már a valódi irodalmi szenzációt keltő *Sárga könyv* is. Az *Egy talált tárgy megtisztítása* (1973) a kortárs világirodalmi áramlatokkal minimum szinkron jelenség volt. A konkrét költészeti, intermediális kísérleti formák megoldozását posztmodern utáni szemléletmód, erős gondolatiság, ironia és személyes élmény hitelesíti. Lássunk a terjedelemre is nagy versek helyett innen két kurtát: *Horror*: „akkor inkább / el / gat-getek / Rémületemben”. Vagy a tér-idő koordináták játékával a találkozás sajgó lehetetlenségéről: „Ott leszek / hol nélkül, / te is, / mikor nélkül. // Kettőnk közül / majdnem szemközt ülök le.”

A hetvenes évek második felére – ki sem heverte a kritika a sokkot – megjelentek Tandori Dezső műfordításai mellett elbeszélései, tanulmányai. A *Miért élnél örökké?* morálfilozófiai esszéregény, az élmény kifejezésének és a mű létrejöttének egyidejű megjelenítése. (A 8 és ½-ben történik hasonló Fellininél.) A szövegköziség, a koncentrikus kompozíció, a szokatlan önidéző narráció, a metafizikai súly az edzett olvasótól is aktív közreműködést követelt, de a fáradság megérte. A jutalom az egyedülálló regénytechnika megismerése volt, igényes olvasói csemege, ami után jelentős narratívák is szimplának tűntek. Azóta is növekszik a szenvedélyes Tandori-rajongók és a lelkes tanítványok köre. Beszélhetnénk a kétkedőkről is, az irodalomtörténeti lelkiismeret elszunnyadásáról itt-ott, de minek. Inkább Angyalosi Gergely egy frappáns mondatát idézem: „...Tandori úgynevezett olvashatatlanságának a Tandori-olvasás a gyógyszere.”

És következtek a könyvek, évente kettő-hat, a Gergely–Kovács-féle, aligha túlértékelhető bibliográfiában csak a saját műveket is tartalmazó kiadványok fejezete ezeröttszáz könyvtételt sorol fel 1965-től 2008-ig. Az elismerést jelzi a Széchenyi Akadémia-tagság, harmincöttnél több fontos kitüntetés, köztük a Kossuth-díj (1998), a Goethe-érem (2007), a Prima Primissima (2007), a Magyar Köztársasági Érdemkereszt Középkeresztje a Csillaggal (2009). A Nemzet Művésze, a Digitális Akadémia tagja. Műfajai, amelyek megvalósítása során ezek elméletét is kifejtette, nemritkán tudósi módszerességgel: a koan, a félhosszú vers, a dal, a pontvers, az érzületvers, a műfordítás (vers, próza, tanulmány), a vers-rajz-képződmény, képverson, indigó- és képrajzok, ideogrammak, dekalkolmániák, város- és figurarajzok – kiállítva külföldi és hazai helyszíneken –, a koppár-köldüs nyelv, aforizmák, evidenciátörténetek, a Nat Roid-krimi, az egzisztencialista akcióregény, a költészetregény, műfordításregény etc.

A próza fordításokból éppen hogy: Robert Musil, Virginia Woolf, Doderer, Adorno, Schopenhauer, Th. Bernhard. Azután költők, főleg németből, angoltól, mutatóban a *Műholdas rózsakertben*. *Hommage*-versek a *becsomagolt vízpartban*, a képzőművészekről, technikáikról tanulmányok, például a *Balkon* című szakfolyóiratban. Előadások színházban és egyetemen, madaras és lovas profizmusok... hiányos felsorolás.

A mester ma is azokat a lényeges művészeti-életünkbeli jelenségeket szemléli, amelyeket éppen ő ragadott meg elsők között itthoni irodalmi közegben: a határok, az áttűnések, az azonosságok-másságok nyelvi, poétikai, lételméleti meghatározhatóságát. Filozófiai, egyszersmind erősen

érzelmi alapozású vers- és prózauniverzuma folyamatosan dialógusban áll az idézhető világgal, a rilkei „erősebb”, megfogalmazott léttel, a *másik* írással. Ebből is adódnak a fásultabb irodalomértést nemegyszer provokáló megnyilvánulásai: a különféle médiumokkal élés, a nyelvroncsolás, a paradoxonos és dekonstrukciós szövegteremtés, a pántextualitás és a szétpublikálás; az esszé és regény, a saját és a fordított, a mű- és életterep határainak feloldása.

Aligha van más óriása irodalmunknak, aki a magyar hagyományok, a világirodalmi és az összművészeti eredmények *ily* módszeres, következetes együttlátásában építené utánozhatatlanul egyéni, monumentális katedrálisát. A befogadása mindezekkel együtt és mindezek ellenére problematikus volt és maradt.

Az első két kötet megjelenési kálváriájáról Domokos Mátyás és Tandori beszélgetéséből sok mindent megtudunk. A Kossuth rádióban hangzott el, és szerkesztett változata megjelent a Forrás 94/11-es számában. A költő és a szerkesztő kölcsönösen meglepi egymást bizonyos információkkal. Tandori elbeszéli, hogy az első versei, mivel itthon nem kapkodtak utánuk, a *Híd*ban jelentek meg, azután a párizsi műhelyesek, Albert Pálék segítségével Párizsba, Londonba is eljutott a hírük, majd Kormos István beválogatott néhányat az *Első ének*be. És mikor Illés Endre egy sorozatot akart indítani fiatal költők kiadására, érdeklődött Kormosnál is, Vas Istvánnál is, hogy kiket lehetne. Idéztek: „Az én nevem is előjött, és ebből lett a *Töredék Hamletnek* című kötet, s ekkor mondta Vas Pista azt, hogy ennek meg kell jelennie ahhoz, hogy megbíráható legyen.” Aztán szó van arról, hogy eredetileg *Egyetlen* lett volna a címe: „Ha valaki nem vette volna észre, mily homlokegyenest ellentétes az egyetlen-világkép (és több), mint a »Hamlet« (és kevesebb). Az *egyetlen* érzet jegyében semmiféle idő nem zökken ki.”

Hozzáteszem, az eddigi életmű ismeretében teljesen világos, hogy az *egyetlen* olyan kulcsfogalom, amely teljes okkal-joggal bukkant volna föl az első kötet címeként, amelynek mély értelmű eszenciája. Ez a cím nem fogadtatott el, a megjelenő kötetet Vas István bírálata után fanyalgó hangok is kísérték, miközben az irodalmi világ egybehangzó ítélete szerint Tandori a legjelentősebb és a legfigyelemreméltóbb tehetség a hatvanas években jelentkezett fiatal költők között. Domokos elmondja, hogy Illés Endre fehér arccal közölte vele: az újabb kötet nem megjelentethető, vissza kell kérni a kéziratot a nyomdából. Ennek a döntésnek a közvetlen oka Pándi Pál kritikája volt, a *Talált...*-ről: „Tandori verseiben... nem tudom felfedezni azt a művészet-logikát, ami nélkül nem vers a vers. Itt inkább ötletekről van szó... játékokról... a kiadást nem javaslom.” A szuperlektor véleménye „eljutott” a Kiadói Főigazgatósághoz, ahonnan letiltották. Ezek után a *Sárga könyv* (amelynek eredeti címe *A Rimbaud a sivatagban forgat* lett volna, ezt megint Tandori említi Domokosnak) hosszas vacakolás után és az elkészülte után jó pár év késéssel jelenhetett meg. Tandori: „A Szépirodalmi igazgatója, Illés Endre utalt át a Magvetőhöz, Kardos Györgynél is állt még vagy három évet a könyv, és akkor megjelent.” Nem egészen eredeti alakjában, néhány darabja (például a *Godot-aero mobil...*) csak később látott napvilágot. (A *Vigyázz...válogatásban*, 1989.)

A *Töredék Hamletnek* 1995-ös új megjelenéséhez utószót írt a mester. Ez okkal ezt a könyvet is besorolhatnók a *vegyes műfajú* kötetek közé. Az itteni önértékelés-magyarázat (jellemző Tandorira) kiemelkedik a kortárs magyar bírálatok közül. Szakszerű, adatolt, érzékeny, olvasmányos, tényszerű és nagyon informatív. Ír arról, hogy midőn 1993–94-ben közelebről megismeri Wittgenstein nézeteit, akkor világosodik meg, hogy tulajdonképpen hol is az értéke a szóban forgó első könyvének. Idézem: „A *TH* legjava része, úgy éreztem 1993-ban, s ma is van efféle sejtésem, köteté összeállva is, a mindenkori filozófiai-gondolati költészet egyik legjobb teljesítménye.” Ne rémüljünk meg, azokkal a megszorításokkal, hogy „legjava része” meg „egyik legjobb”, nem hiszem, hogy vitatható lenne. Bíráló megjegyzéseket is tartalmaz ez a tanulmány, mondván, hogy a *Vissza az égbe* „reménytelen műfaj... igaz, hogy megelőlegezi a *Sárga könyv* némely hosszú-vers-féléjét”. Itt kerül szóba Witt *határ*-fogalma érdekes következtetésekkel és szoros megfeleltetésekkel konkrét Tandori-szöveghelyekhez.

Többen megjegyezték, hogy már mindjárt itt kezdődnek a lovak! Az *Hommage*-ban; erről egy megrendítő vallomása: „Emlékszem, úgy megdöbbenett, hogy beburkolóztam egy takaróba és keservesen sírtam... Abban az időben írtam igyekvő-naiv Keserű-dolgozatomat, valamint a kallódó *Hajnali háztetők* tanulmánykollázst... ha »posztmodern« – és hát volt, na, volt, van, akkor nálunk 1966–67 tájáról ez a dolgozat feltétlenül.” Még érdekességek: „a *TH* kötetei már tőlem függetlenül léteznek. Az *Egy talált tárgy* se ennyire! Ott kezdődik a szétszalazódások sokasága.” „Ám nemcsak

a haiku őrzött meg engem azóta, nemcsak a rajzvers, de a közben adódott »bűnügyesdi« is, és most, Maury és Morny és társaik történetével két dolgot fedeztem fel a magam számára: 1. Hogyan lehet »nem mindent tudni« az alakokról: egyszerű, én vagyok a hat szerep szerzője, de nagyon unom az állandóan tudomásomra jutó új materiát, nem figyelek oda. 2. Hogyan lehet a durván félábdált »cselekményházat-vázat« befogni... a hagyományos próza követelményeinek megfelelő... ugyanakkor engem is... izgató elemekkel.”

A *Töredék*et a pártközpont nem szívelte, attól még a szakmai kánon közepében volt. A *Sárga könyv* után, amely már sok a kritika egy részének is, a helyzet megváltozik. A külföldi hason törekvéseket nem ismerő elemzők teljes értetlenséggel állnak a „sosem látott” előtt. Talán ez a megrendülés az egyik ok, a másik politikai-megalkuvásbéli, hogy a következő verskötetekről még szól úgyahogy a diskurzus, de Tandori prózájáról és „látnivalóiról”, pláne „vegyes” kompozícióiról (V+P+K – így jelöli ezeket a már említett kitűnő bibliográfia) – csak magányos hangok. Persze, aki nem tartja sokra a *Miért...?*-et, nem kevesli a róla fellelhető féltucat egykori itthoni írást – ennyit minden valamit érő – nem kimagasló – első kötetekről is szokás... A lét-nemlét kérdései, fölösleges bizonygatni, a *Töredék* egyik tematikai síkja. Nincs messze ezektől a halált, a bűnt központi elemként kezelő krimik világa. A Simenon-, a Chandler-regények eredeti szempontú értékeléseit a hatvanas évek óta láttuk (Marlowe magádetektív „névjegyét” megtaláljuk a *Talált*-ban). A „felügyelőség” világának egyik alapelve. A filozófiát és művészeti hitvallást rejtő Nat Roid metafizikai krimik ennek a mitológiának a terepei. Ez a bűnügyi szál most olyan mitológiatörmelékeként jelentkezik, amely egyre többet árul el részleteiről, de nem tudunk meg mindent az egészről. A szereplőkkel a fontos dolgok megtörténtek az elbeszélés ideje előtti életükben, az előzményeket nemcsak az olvasó nem ismeri, de a szerző sem. Az író állítja, hogy nem is kell, az olvasót pedig, aki a kilencvenes évek videofilmjein edződött (Tarantino, Oliver Stone), többé már nem maga a történet vagy az előzmény, a lezárás érdekli. (Szerzőnk látta persze ugyanezeket a mozikat, említést is tesz, például a *Ponyvaregényről* [Nagyvilág, 1996/1–2], a *Reservoir Dogs*-ról a *Vízre írt névben*.) Hatásos, villódzó, kimunkált, erőszakos effektusok jellemzik ezeket a fabulatörmelékeket. A tudatalattira is ható, szórakoztató videoklip nézőjét nem kísérti meg a gondolat, a rafinált, szinoptikus Tandori-klip viszont intellektuálisan is, érzelmileg is mély. A klip rövidítés és sűrítés. A *Hosszú koporsó* esetében a cím alatti „rövidítés” megjelölés az egész regényre vonatkozik, hiszen sűrítőmánya és rövidítése különféle kész, készülő, saját és kisajátított anyagoknak. A vad, néhol közönséges, durva, nonszensz, fantáziadús, szadoerotikus krimi a Nat Roidok világára emlékeztetően rohanva jelzi csak a cselekményt, vázlatosan a figurákat, díszletként a helyszíneket.

A videoklip színvonalasan megcsinált film egybevágásának tűnik, a prózaclip valamilyen nagy történet szegmensének. Emennek nem a klasszikus novella sűrítettsége az előzménye, nem is a short-story arabeszkessége, sokkal inkább az önvezérlésű szövegirodalom. Rész és egész egyben, szerény a hagyományos epikus alapelemeket illetően, és nagyigényű a szövegkonstruáló munkában. A *Koppár Köldüsben*, a *Kísértétként a Krisztinán* vagy a *Madárzsoké* elbeszéléseiben és versekben is felbukkan a Maury–Morny-mese. Fantasztikus és redukált gengsztercsaládragény, amely stilizáltságával és a szerzői biográfia mozzanataival történő összevillanásaival, időnkénti egybecsúsztatásaival új epikai világ ígérete is. A féltestvérek: Maury és Morny, a szép Charlen, a nagy eltűnő és néma Anarchist Aristocrat a szerző több művében is élnek már sejtelmes életüket, brutális kalandjait, mondogatják jó-rossz szó-fa-vicceiket – hol TD, hol Topo D’Azaray, hol a 4 Non Blondes együttes, hol Wittgenstein szellemének társaságában.

Bűnregényei epikája jelentős részét képviselik terjedelemben, és talán még fontosabb részét a regénytechnika megújítása terén. A Nat Roid anagrammával jelöltek a kezdeteket jelentették. A sorozatot szokatlansága miatt (bár az alkatrészek, elemek, fogások egy része klasszikus) sokan féltek méltó irodalmi rangján kezelni. A rétegek, a sztori, a filozófiai-költői meditációk, a drasztikum nem új, de az egész talán zavarba ejtő. A krimisorozat főszereplői hasonlóan ebben-abbban szerzőjükre, de tőlük függetlenül is ott az író saját aurája, fáradtságai, dühei, viccei, szavai, madarai is, és idézetekként bizonyos olvasmányélmények. Ezek a könyvek eredeti ízegyüttessel szolgálnak, volt és van is rajongótáboruk. A történetek sejtelmessége és feszültsége ugyanabból a kételből fakad, amelyet az egész Tandori-műből jól ismerünk. „Egy bizonyosság van, a semmiig eljutni.” Ez a pascali gondolat előlegezi és alapozza azt a „mozgó feladványt”, hogy van-e egyáltalán történés, van-e mit mondani, ha történt valami, úgy történt-e, ahogyan a szereplők feltételezik. Ez a szövegtörté-

nésre koncentráltság az újregényes krimitechnikával is rokonítható, a *Radírokkal*, az *Oroszlánszáj*-jal, P. Auster gondolatjátékaival, Bret Ellis szadomazochista minimalizmusával. Bierce, Dürrenmatt, G. Greene, Robbe-Grillet, Duras, Szerb Antal, Karinthy Frigyes után Tandori érdemben módosította az irodalmi értékű bűnügyi történetről való elképzeléseinket. A sorozat utolsó darabja 1984–85-ben keletkezett, három összefüggő regény, 2005-ben jelent csak meg. Ezekben jóval több az akció, a kéméletlenség, az eseményeket értelmező-átértelmező szereplői „duma”, mint a korábbiakban. Látjuk, ki mit gondolt, olvassuk a „mi lett volna, ha” jellegű feltételezéseket stb. Ha ehhez hozzávesszük a szereplők sokszoros kapcsolatrendszereit, és hogy számos összetéveszthető név van (még a nő/férfi identitás sem mindig biztos), a figurák alkoholisták, kábítósók, hazudoznak – nos, akkor egy olyan típusú elbeszéléssel van dolgunk, amely nem célelvű, hanem körforgó és önérdekű. Azaz, a professzionálisan kidolgozott részletek nyújtanak élményt, és kár is kérdezni, mi lett a vége az egésznek. A trilógia kínál kutya- és emberkibelezést, robbantást, nyakelmetszést. Itt lövik szét tűzpárbajban az egyik főszereplőt, és itt az önelbeszélő meghalásjelenete, amely igazi narrációs bravúr. Az *Írd hozzá a vért* kellőképpen él perverz, felpornó eszközökkel is. Lichthofba kiakasztott, majd félbevágott emberek, úszómedence lefolyójában vívott tűzpárbaj, helikopteres, mesterlövészes összecsapás stb. sokkolja az olvasót. A befejező képsorokban elhangzik a kétségbeejtő biztatás: „minden ugyanott folytatódik, ahol abbamaradt”. Látjuk, Tandori nemcsak a költészetében abszorbeálja autonóm módon a hatásokat a magyar- és világirodalomból, a magas kultúrából és a populáris műfajokból.

A Maury–Morny félikerpárnak már a születése is pornó és horror. A filozófiának és a kommersznek a kifinomult művésziességgel való elegyítése talán ezekben a történetekben a legtermékenyebb, a *Hosszú koporsótól* a *Vér és virághabig* s a *13:87*-ig. Együtt a frissen tartott krimiörökség, a hasonmás-problematika, a személyiséghasadás rejtélye a brutális hatású szinoptikus műfajok alkalmazásával. Az író utalásaiból (Dosztojevszkijtől Chandlerig) kiderül, hogy a bűn értelmezhetőségében metafizikai és morális kérdések érdeklik. Ezekben a krimikben a kopár cselekménycentrikusságtól („semmi lelkezés”) a fájdalom nélküli ürességig jut, a technikai tökéletesség bekebelezi és ellényegteleníti felhasznált irodalmi és életanyagait, és így teremti meg a már-már tiszta, nem teológikus, független irodalmiságot, olvasmányosságot.

A *Zabkeselyű* egyik síkjának figurája valódi narratológiai újítás. Nehéz röviden elmagyarázni: író önmagát szereplőként fogalmazza meg a *mintaelbeszélő* (Eco terminusával). Olyan megoldást már sokat olvastunk, hogy az egyik szereplő mondja el a történetet, itt az a fikció valósul meg, hogy az esszéíróként is megjelenő beszélő Én kifogástalan karakterfiguraként is belép a szövegvilágba. Az effajta lebegtetett, elbizonytalanított narrációs struktúrának Tandori korai drámaiban, hangjátékaiiban látjuk az előzményét. Nyilvánvaló, hogy a tulajdonnevek és a deskripciók (a hozzájuk rendelt vagy hozzájuk kapcsolódó jellemzések, leírások, tudatmegjelenítések stb.) néha azonosítják a szereplőket, máskor a félreérthetőségek szolgálatában állnak. Ezekben a bűnregényekben a deskripciók fokozottan megbízhatatlannak tűnnek, az olvasót labirintusba csalják. Ha Henry James egyik felfedezése százhusz éve a megbízhatatlan szavú narrátor szerepeltetése volt, Tandori egyik regénytechnikai újítása a narrátor *létének* elbizonytalanítása. Létezik-e valóban X? Avagy a látszólagos figura, X álcáján egykettőre átüt egy másik, hihetőbb vagy inkább régebből ismerős alak, tudat, individuum? Az ilyen elbeszélésekben éppen az a problematikus, hogy formálisan X mondja el a történetet. Nézzünk példát: „Nevem legyen Gertsey János...” – kezdődik a 2003-as *Zabkeselyű*. „Nevem legyen Joe Bitofabanter” – így a 2006-os *13:87*. Már ez a „nevem legyen” is zavarba ejtő (nem beszélve arról, hogy a bitófás beszélő név azt jelenti, hogy beugrató, játékos). *Legyen a neve* lenne a kézenfekvő, vagy a „Nevem Joe” stb. Később az elbeszélőben kétségtelenül a szerzőre ismerünk. Példák: „mikor ötvenhárom kiló voltam”. Szóhasználat: „elemi erővel...”, „rábízom matériámat...”, „jószerén...”, „keresi üdvödet”. Ezek Tandori más műveiből ismert fordulatai Joe beszédében. Egykettőre megerősödik az a kezdeti gyanúnk, hogy Joe nemcsak hogy nem létező individuum, hanem egy intertextuálisan ismerős „Tandoriként” a lehetséges elbeszélő, aki saját jogon, csak az enigmatikus cselekmény kedvéért és csak a szöveg szintjén létező *látszólagos* narrátor. Joe-ra figyelünk, de Tandorit halljuk. Az ilyen technikákban és itt is, a beszélő csak szócsöve a regényvilág logikája szerinti egyetlen elbeszélőnek, aki most színre is lép a könyv utolsó fejezetében.

Ezekben a bűnregényekben más a kompozíciós elv, mint amit máshol megszoktunk. Inkább zenéi, filmi, sőt kinetikai: az erősödés, halkulás, sűrűsödés, ritkulás, kibontakozás, szertefoszlás, is-

métlés, visszatérés, közeledés, távolodás stb. ritmusában. A *Nat Roidok*ban még van harmadik személyű mindentudó elbeszélő, aki ismeri szereplőit kívül-belül, például így: „gondolta Dejan”, „Derger hamar rájött”, „Shanon gondolkozott” stb. A *Vér és virághab* (1998) borítóján olvasom: „Trükk talán az is, hogyan oldottam meg a »mit tudhat szereplőjéről az író« ősi kérdését.” A magyarázat egy másik könyvben (a nyolc évvel későbbi 13:87-ben) lelhető: „A *Vér és virághab* tiszta képtelenség volt... én elmesélem neki... mintha unokabátyám (hogyan? hogyan? honnét? a síron túlról?) mesélné... s ő, Tandori Dezső leírja egyes szám első személyben... fittyet hányva az én imádoztjaimnak, az ő imádoztjainak (Graham Greene, John Lebowsky etc.), hogy honnan tudja az író.” Sehonnan. Nem tudja. A trükk itt a kérdezve elbeszélés. A látszólagos elbeszélő tulajdonképpen mindenfélét fantáziáló és mindenben bizonytalankodó kétkedő. Fő eszköze a feltételeesség és a *kérdőjel*. Mindössze fél oldalról idézve: „ráverte volna”, „tán igaz se volt...”, „majdnem”, „akkor jöttem rá”, „itt tart a dolog?”, „vagy ki tudja?”, „hány óra is?”, „ha nekem akkor valaki azt mondja...” stb. Tehát a *Nat Roidok*ban „rendes” cselekmény helyett klipek, a *Vérben* elmesélés helyett *kérdezés*, a 13:87-ben *látszólagos elbeszélő látszólagos története*. A legújabb, 2009-es *Ki nem feküdt halál* a lehetséges világnak (regény) a virtualitással (elképzelt regény) történő szétválaszthatatlan elegyítése. A borítóról: „Regényt írok egy másik regény olvasásából [...] a regénytechnika maximumán megint egy jót fejlesztettem; egy jót rúgtam.” Jegyezzük meg, hogy a *Költészetregény* (2000) című esszében már ilyesmit tesz, bár annak egyedülálló műfajiságában az érzékeny verselemző-író válik elbeszélővé, az esszé elbeszélésé, a költészet maga pedig regényhőssé!

Összefoglalva: a *látszólagos elbeszélő* nem létező, formális. A *lehetséges elbeszélő* mondja a történetet a lehetséges fiktív narrációs világ adekvát elbeszélőjeként, ő viszont rejtőzködő elbeszélő, nincs megnevezve, de kon- és intertextuálisan odaértendő, azonosítható. E kettős elbeszélő által létrehozott szöveg enigmatikus, de felfejthető történetben realizálódik. A cselekmény azonban *látszólagos*, külső szövegekből származó, amely ugyanakkor a bűnügyi regény iránti hagyományos olvasói elvárásokat igenis képes kielégíteni. Így persze, a lineáris történetvezetés kvázi rekonstruálhatatlan. Elhisszük, hogy következetes az ábrázolt világ, koherens, de aligha vagyunk képesek áttekinteni, elmesélni – azaz *birtokolni*. Sok olvasót éppen a *birtoklás lehetetlensége* zavar. A nyereség a szellemi, érzelmi izgalom és egy magasabb rendű metafizikai dimenzió átélése.

Legvégül: megtörtént a krimi dekonstruálása, a tökéletes bűnügy megteremtése: nincs bűnügy, a narrátor hazudozik, kitalál és leleplezi egyetlen önmagát. Csak melleleg jegyzem meg, hogy a 13:87 valószínűtlen cím megfejtése végtelen. Egy s másról a szerzőtől értesülünk, sok kihüvelykeztető a regényből. Tandori írja: „a 13-as a balsorsra utal?”, „13 éve írónak a Maury-Morny történetek”. A könyvből kiderül: ez autórendsám is. Vagy arról olvasunk, hogy az egyik figura „karját-lábát, 13%-át levágják és harci kutyák elé vetik”. És végül, hogy ne csak „finomtalanságokra” gondoljunk: „hol uralkodnak olyan humánus eszmék, hol van olyan szent örület, mely azt remélné, hogy 13 százaléknyi áldozat után, pusztítás árán, ugye, még mindig marad 87 százaléknyi jó. Erről írtunk itt...”

A klipszerűség, a kérdezve elbeszélés és a látszólagos elbeszélés látszólagos történetének dekonstruált bűnügyi regénye után újabb fejlesztés történik. 2009-ben megjelenik a *Ki nem feküdt halál*, majd folytatása, a *Torlandó szörfpóker*. Úgy tűnik, itt valami trilógiaféle alakult volna. Nézzük, miféle túlzásokra ragadtatja magát a szerző: külön műfajjá lép elő az alapszöveg körbe-alá-fölé írása, a paratextusok. Előzetesek, fejezet(ál)címek, borítószövegek. (Doktori dolgozat témája lehetne ezek szerepe az abszolút nyitott, önmagába visszakanyarodó, szeriális mű létrehozásában.) És alcím, ajánlás, használati utasítás „X és Y változata” a lehető olvasásstratégiának: végig, egyben, illetve összevissza – mottó, „szemelvény”, „Elő-hang”, „Bev.”, „Bef.”, („Böf.”), az előző könyv tartalma, „visszacsatolások”, „fontos közlés, hahaha!”, „mindenféle zárások”, „végszók” és egyebek vékomolyan és marhaskodva. Idetartoznak a rajzok, firkák, rejtvények, lapdíszek, amelyek nem illusztrációk, hanem a szövegmű teljes rangú elemei grafikában előadva! Minden mozzanat egyenértékű ebben a kompozícióban, a közlés minden lehetőségének karneváli kipróbálásának vagyunk tanúi. Megjegyzem (ha nem is ilyen szélsőségesen), az első prózakönyvek óta. Hiszen ez az egész könyv performansz a papíron. Bonyolult, sokjelentésű, vegyes eszköztárú, komoly játék. Van olyan lapja, amit kép-szöveg hibridnek nevezhetnénk, hibridnek azért is, mert szaporíthatatlan, illet a plagizálás vállalása nélkül senki sem művelhet TD után. Van szöveg a héraikleitoszi tétel megértéséről, aztán cím, megint két sor, alatta firkált hullámokban hányódó palackba írt levél, utalva, ugye, Héraikleitoszra, azután vicces-durva megjegyzések, hogy tudniillik azért nem lehet kétszer ugyan-

abba a folyóba lépni, mert „kurvanyát, a víz ugyanaz”, Hérakleitosz volt mindig más. Részletezhetnénk tovább, talán jelzésként ennyi is elég.

Az alapsztori, hogy az elbeszélő nem vállalja egy füzetes regény fordítását. De annak eseményeit, helyzetait, figuráit, hangulatait is applikálva, már amennyire egyáltalán emlékszik rájuk, létrehoz egy többbéteggű (de)konstrukciót, „antimutatóványt” (TD), amely műfajában önélet-tudósítás és esszé, amúgy a tömegigényt megcélzó zsánerek (képregény, akciófilm, szoftpornó, rémregény) kinetikus (lásd konkrét költészet!) keveréke. Figyelmes analízist kívánna annak pontos kimutatása, hányféle narrátort alkalmaz. Ezek mind szereplő-elbeszélők: létrehozunk egy-egy regénysíkot. Az író, aki nem vállalta, de néha ezt bánja; a füzetes ponyva alakjai; „TD” – aki a legközvetlenebbül szól az olvasóhoz; s mindezek átmenetei. Hiszen, kapaszkodjunk meg, ahol a le nem fordított regény szereplői *egyetlen mondatban együtt* lépnek fel valamelyik szintű elbeszélővel – alig szétválaszthatóan megszaporodnak a narratív síkok. Itt megint bemutatkozik egy páratlanul új regénytechnika, amelyben valaminő regény az írás elkezdése előtt már adott, mégis folyamatosan továbbbíródik, felvillantva tucatnyi megoldáslehetőséget az epikai tér tükrörendszerében. Másrészt ez összefonódik egy sejtetett, rejtélyes, az olvasóban tovább asszociálódó transzgresszív fikcióval (bódulat-szex-agresszió), az elmondhatóság elvi és íróműhelybeli konkrét gondolataival; és mindebbe belejátszik a néhol nyers-realista, de szemérmes, önironikus alkotói vallomás-leszámlálás nem vidám hangnemmű szólama.

Miközben a bűnregények között szökdécselünk régebbi írásainkból is idézgetve, dehogy felejtjük el, hogy ez csak az egyik típusa a Tandori-prózának. Az átfogó rendszerezés, csoportosítás igénye nélkül jegyezzük meg, hogy ide sorolhatjuk természetesen az esszéket, az egyéb prózai műveket, a *vegyes műfajú könyveket* és bizonyos újabb irodalomelméleti felfogások szerint (lásd Szegedi-Maszák bevezetőjét a háromkötetes *A magyar irodalom történeteiben*) a műfordításokat is. Utóbbiakkal kapcsolatban említhetők azok az esszéisztikus műhelyvallomások tanulmányok, ahol a műfordítás nagy elvi és pillanatnyi aktuális gyakorlati kérdéseiről van szó, meg magáról a fordított szerzők izgalmas pályájáról, alkotásmódjáról s egyebekről. A Virginia Woolf-könyvre (*Kilobbant sejtcsomók*) vagy a Rilke és *angyalaira* gondolhatunk, s a műfordítási gyakorlatból született korábbiakra. Az *egyéb* prózák között olyan magaslatok vannak, mint a *Helyből távol*, a *Sár és vér és játék*, hogy említsünk egy karcsú és egy monumentális regényt. És hát ott vannak a rövidek. Az 1995-ös *Madárzsoké* műfajmegjelölése „kispróza”. Ez a könyv azért is fontos, mert jól látható belőle, hol tart szerzőnk, milyen elvi, gyakorlati, művészeti kérdések foglalkoztatják, hogyan él, és legfőképpen hogyan alkot ekkoriban. (Hasonló szintetizáló jelentőségű majd a rendkívül informatív és szórakoztató *Galambocskám*, 2014.) Megjegyzem, a *Madárzsoké* szerencsés választás lehet a Tandorival ismerkedő olvasáshoz is. Innen kivéve egy-egy darabot, csak ízlelgetve elmélyülten, türelmesen, jóindulatúan forgatva a lapokat, jó módszer ebbe az univerzumba való kezdeti belépésként. A másik fontos kispróza-kötet a *Ködös iker*. Ez, mint legtöbb műve, sűrítve utal az életmű egészére. Itt például egy szép emlékezés a 13. oldalról, idézem: „Nekem kivételes, világszám ifjúkorom volt... de ezt, remélem, elmeséltem (valamelyik novellában). Nemes Nagy Ágnes mint irodalomtanárom a gimnáziumban, mester, utána Ottlik, Mészöly Miklós, Kálnoky, Mándy, megismerhettem Weörest... mindezt még messze azelőtt, hogy szerkesztőségekben, eleinte bejárogattam még, láttam volna másokat...” Egy jelenség (1981-es) mindenképpen ide kívánczik még a könyvből: „Kornis Dezső... kedvére... kitalálódott bennem egy ilyen rajz, a konstruktivista zászló vagy üzenet:

H
E
R
T
V O R I Z O N T Á L I S
K
Á
L
I
S

Ez megint egy kis abszolútum, hát nem? A kezdőbetűk vannak felcserélve, és mit jelent akkor az egész? Hát, ez az! Mi ez?” – teszi hozzá az alkotó a „megfejtést”. Hogy tudniillik itt is lezárhatóan az értelmezés, megdolgozni, körüljárni lehet-kell, végpontra jutni lehetetlen. A két irány maga a koordináta-rendszer, emberi testhelyzetek és állapotok, a (kereszt)rejtvény elve: a kereszteződésben van az értelem (I). A kereszt az előrehaladva egyre mélyülő jelentés és a haladás-zuhanás, valamint a köztesség-elv parabolája. A zuhanás visszatérő motívum a koanoktól a sokszor megírt de Staël-tragédián keresztül a bűnregények cselekménymozzanataiig (leugrik, kizuhan, lelökik); és gondolhatunk sok egyéb mellett az életmű s részei műfaj-, művészet- és kultúráköziségére. A borítóról még: „Itt elsősorban ELBESZÉLÉSEK VANNAK, szinte novellák, de még körítve ilyen-olyan KÖZVETLENEBB SZÖVEGELEÉSSEL A SZERZŐTŐL.” És ugyaninnen egy öngunyoros sikoltás „Kérlek, Igaz Hívem, ...ne mondd azt: »Tandori Dezső költő-műfordító«, akkor hát prózát is írt, na ja. Pszicho-betegem a dolgoktól, de annyira, annyira: prózát akartam írni kezdettől fogva! A mélyekből kiáltok, halld meg, Kegyes!” Alig van olyan önéletrajzi áttekintése szerzőnknek, amelyben ne ismételné meg határozott kijelentését, hogy mindenekelőtt *prózaíró* akart lenni. Még mielőtt jöttek volna a versek, ifjúkorban. Másrészt a pályáivben lépten-nyomon epikus-prózai törekvésekre, tendenciákra bukkanunk. A Babitsra utaló *Műholdas rózsakert* „versfordításregény-töredék”. Azért töredék, mert kiadói szempontok kényszerében a szerző óriási anyagból metszette ki ezt az adagot. És azért regény, mert a fordított szerzőket és témákat egyvégtében olvasva a fordító a saját (tudat)történetéről is érvényeset közöl. Az első verskötet emlékező epizáló mozdulatait említi az egykorú kritika is, én a *Kert* ciklusban látok ilyen kezdeményeket, mondjuk, így indul a *Szobák*: „akkor kitolták a bútorokat, /s látszott milyen göcsörtös volt a padló, / most hogy az ég oly ferde lefutású...” Vagy „ahogy az inga akkor itt megállhatott”. Ebben a megrendítő-érzékeny lírában ott szunnyad a szereplőkről történetet mondó elbeszélő. Vagy gondoljunk a *Sárga könyv* némely darabjára. Elsősorban nem azért, mert hosszú verseket találunk itt, az *Egy talált tárgy megtisztításában* vagy a *Lélek és a test...* ciklusban elsősorban. (Éppen a pillanatnyi benyomás eltávolításának, eltolásának gesztusa figyelhető meg, ellépés a lírától, az emlékezés, az élmény újraírása. „1960-valahányban történt...” Az egész jelen idő–múlt idő váltakozás, az akkor és most, a megírás és az *újraírás* egymásra vonatkoztatása ilyen epizáló hatású.

A *Vissza az égbe* (Töredék) nemcsak hangjáték-monológyszerű, de elbeszélésszerű is, ahogyan a *Mint egy elutazás* hangjátékai-színművei számos epikus mozzanatot mutatnak, éppen a beckettinek mondott dramaturgiával rokonságban. A Tandori-epika jelentőségével indulásakor kevesen foglalkoztak: páran a *Miért...?-tel*, azután a „déliel”: Bori Imre, Bányai János és mások. Itthon ez epika főbb jellegzetességeit elsőik között elemzi a kitűnő Béládi Miklós, s rangján méltatja viszonylag korán Tarján Tamás: *Tizennyolc centi próza* (Kortárs, 1981). Fogarassy Miklós ilyen irányú írásai kéziratban adódtak kézzől kézre, legendája volt a nem publikált cikkeinek, amelyekből aztán kialakult később a *Tandori-kalauz*.

Most a sok kiváló kritikáról, tanulmányról, amely a lírai munkásságot illeti, nem szólunk, az elhanyagoltabb próza recepciójában nézelődtünk. Műveiben az ismétlés, ismétlődés evidens olvasói tapasztalat. Viszont nemegyszer kárhoztatott jelenség a kritikai értékelésben. Ennek oka, hogy a befogadás a hagyományos, modern vagy utómodern koncepciókra támaszkodva nem fontolja meg a jelenség valódi értelmét. Deleuze gondolataira hivatkozunk Kovács András Bálint tanulmányának segítségével (Holmi, 2001/4–5): „Az ismétlés nem az ismétlődő tárgyban változtat meg valamit, hanem az ismétlést szemlélő szellemében.” Vagy hogy a banalitást éppen az ismétlés teszi fontossá, művészileg értékessé. Gondoljunk a sokat emlegetett *Koan III*-ra. Az első sor, a „Némaság a hang helyett” maga a banalitás, a második résszel, a részleges ismétléssel – „De a némaság mi helyett?” – létrejön egy bonyolult jelentés, és az előbbieket szerint éppen a befogadó által érve, hogy tudniillik a némaság a hang *helyén* van, de (a második sor teljesen logikus és értelmes kérdése) *mi helyett?* Azt olvassuk *A szomszéd banánhalban* (2017) Mándyval kapcsolatban: „Az ismétlődés mindig a határok reprodukciója, s mint ilyen, a végtelen ellentéte. A végtelen eszméje sohasem ugyanannak az ismétlődését jelenti, hanem a fokozatok egymásutánját, a gondolkodás síkján pedig az állandó beljebb hatolás reflexív kényszerét.” A szövegszerű ismétlések a kontextusváltásban nyerik el újabb értelmüket, és így még (esetleg) szó szerinti megvalósulásukban sem azonosságok, hanem variációk. „A sorozatszerűség a műalkotás létmódja, azaz, hogy ő maga nem másolata, hanem egyenrangú része, megismétlése a valóságnak”, utal ismét Deleuze-re Kovács. Az „állandó beljebb hatolás

reflexív kényszere” Tandorinál a kifejezőeszközök állandó keresését, továbbfejlesztését involválják, ezért a műfaji sokszínűség, a sosem látott műfajszerűségek feltalálása és az egyes mondataiban, szövegeiben s az egész pályán jelen lévő *köztesség-elv*. Semmi nincs kész, semmi nincs megoldva, nincs is más lehetősége sem az alkotónak sem a befogadónak, mint az úton levés. Ez koanjaiban, rövid írásaiban, aforizmaiban vagy a viszonylag kései keletkezésű *pontversekben* jól látható.

A vegyes könyvek (köztesek) közé sorolnám a ma már keresett ritkaságnak számító *Ördöglakat*-ot is (2007). Kezdetektől voltak művei, amelyek átmenetet képeztek a csak verbális és a csak vizuális (geometrikus) befogadhatóság között. Azaz a mű csak szimultán jelfejtéssel értelmes, pontosabban a két látásmód közötti folyamatos ide-oda váltással. Ez „50+1 év válogatása: aforizmák, képversek, vélemények” gyűjteménye. A vonalkódon és az árán kívül minden, a fenti sommázás is Tandori kézírása-rajza. Városrajz, lórajz, vers, találós kérdés (nyelvi ördöglakat) – technikailag firkák, jelek, jegyek, betűk, szavak, gesztusok, konceptek... Ez a szenzációs csupakép szerzői könyvmű, gondolom, világviszonylatban is unikum. A szimultaneizmus állomásai lehetnek például: a *Koan I*: „Tőled távolabb-e stb.” A Hertikális/vorizontális kereszt és a legújabb „Tematizálatlanok: A – B – C / »A« végtelenben találkozni / »B« végtelenben nem...” stb. (A 2018/4-es *Műhelyben* például.)

Nem mintha a korszakolás, skatulyázás olyan fontos lenne, de azért jegyezzük meg, hogy Tandorit nem az teszi a posztmodern utáni művésszé, hogy már a hetvenes évek elejétől evidens nyelvként beszélte a posztmodern művészet technikáját (antilinearitás, nyelvi problematizáltság, intertextualitás stb.), hanem a nyitott szerialitás fent vázolt elve és az egzisztencialista, majd egzisztencializmus utáni „semmi” dekonstruktív felfogásáig történő eljutása. A *semmi* és a *van*, a *semmi* és a *minden*, a *lét* és a *nem levés*, a *némaság* és a *hang* fogalompárok megoldozásai végigkísérik a pályát. Ezek listázása, összekeresése talán hasznos foglalatosság lehetne, bár szinte minden fontosabb könyvében rábukkanhatunk e fogalmakra. „Szentjei” között említi sokszor Kosztolányit, persze, a *Hajnali részegség* című remeket is, kiemelve ebből azt a részt, hogy „nincs meg a kincs, amire vágytam”. Szép irodalomtörténeti kapcsolódás is lehet, ahogy erre a mester által nemegyszer idézve rímel egy Ottlik-cím: *Minden megvan*, vagy egy másik mondata: „Semmi sincsen sehogy”.

(Ide két megjegyzés: A Tandori-recepcióra az is jellemző, ahogy az Ottlikot elemző írások mantrázása során Tandori korszakalkotó elemzését rendre kifelejtik. Szóvá teszi Thimár Attila: „furcsa viszont [...] hogy Tandori [...] alig-alig került be egy-egy írásával [...] a recepciót összefoglaló munkákba” [*Tandori és Ottlik*]. A másik megjegyzésem, hogy ez az utóbbi Ottlik-idézet is hasonló struktúrájú, mint a *Koan III*. Vagy legalábbis közel olyan. E többféleképp értelmezhető mondatban nagyon fontos a két- vagy háromfokozatú negáció, a dolgok több fázisban történő eltörlése, egyúttal a mondat második felének dekonstruáló hatása a mondat első felének értelmére. És akkor halljuk az ezredforduló táján és az azóta is sok helyen olvasott Tandori-sóhaj-állítást: „semmisíts meg, Istenem!” Tehát nemcsak, hogy semmisítse meg, tegye semmivé, de egyúttal tagadása is mindennek, az énnak is, a fohászkodónak is, és annak is, ahová fohászkodik. Egyik sincs. A kontextusváltás a némán olvasott és kiejtett szavak közti oda-vissza mozgásban is értendő itt, a *semmisítés* és a *semmi sincs* egyszerre van benne a *semmisítés* műszóban. A mozdulatlan betűsor kinetikus szöveg lesz, folyamatos értelmezésváltás, köztességbeni mozgás, mint [például!] Orosz István anamorfózisos grafikáiban – ahogy erről másutt bővebben szoltunk. A pályán egymást követő „rendszeralkotó koncepciók” során fel kell figyelünk arra, hogyan változik a „semmi” felfogása az utómodern gondolatától [talán Camus, Sartre]: „a felszín mögött a *semmi van*”. A már említett Kovács-tanulmányban olvasom, hogy a romantikus-modern felfogásban valami magasztosnak, fennköltnek, transzcendensnek a hiányáról van szó, vagy egyszerűen arról, hogy ez a semmi még utal arra, ami helyett áll. Ha egy pohárban semmi sincs, akkor ott valami folyadék hiányáról van szó körülbelül. A posztmodern utáni felfogásban [esetleg a posztmodernében is] „a felszín mögött *semmi sincs*”. Mennyire hasonlít ez az előbb idézett és felületes olvasásra akár még nem mély szójátéknak is tartható fordulathoz!)

Tandori felfogását talán valami dekonstruált egzisztencializmusnak nevezhetnénk, vagy egzisztencialista minimalizmusnak. Ez a nyom kapcsolja őt a sokszor emlegetett Camus-höz, és így az ő *Zabkéselyűjében* s más bűnregényeiben a *geometrikusan* száraz és lecupaszított *semmi* felfogásához az irodalom számára hasznosítható érzelmek sejtései tapadnak, s ez behozza most mégis a művekbe a szorongás és a veszély motívumait. A filozófia „kisemmizi a művészetet” a konceptuális művészetben (Danto–Kovács), a művészet Tandorinál (utal ő is Dantóra) – lám – fel-kihasználja a filozófiát. Vissza-visszatérő fejlemények a geometrikus-filozofikus cikkek, gondolatfutatok például

a „két pont közötti távolságról” (már a *Sárga* könyvben is: *A legrövidebb út*), a „kör négyszögesítéséről”, a fakticitásról – Gödel, Gadamer s mások nyomán, amely „tanulmányozások”, hivatkozások egy tizenhárom év előtti esszékötetében is olvashatók: *A Honlap Utáni*. Franz Kafka *szomszéd faluja* (*‘ahová eljutni egy élet is kevés’*) és Salinger *Ilyenkor harap...* elbeszélése adta a szintén geometrikus-köztes és sokfelé mutató címét a legújabb vegyeskönyvnek: *A szomszéd banánhál* (2017). Ebben olyan kevés a már megszokott szabadkézéség, hogy talán éppen ezen a téren várható újabb „határsértés”.

ÖÖRÝ EMIL, Oltár, 2000

MARNO JÁNOS

A Győri úton

TD-nek!

A Sportkórház, ahol világra jöttél,
nincs már Budán, a XII. kerületben.
Sovány vigasz, hogy áttelepítették
valahová, amerre nem jártam még,
s böngészni a térképet sincs kedvem
érte. Kedves kórház, ott hagytam mindkét
térdem porcát, előbb a jobbét, s kilenc év
múltán, ugyanabban az alagsorban,
jobbnak látták, vagy inkább úgy ítélték,
jobban járok, ha a bal porcától is
megszabadítanak. A kerítés, melynek
részén a versben* át óhajtottad
préselni magad, a kerítésből szinte
semmi sem maradt, de ma már egy semmiség
is mekkora kaland! Sportból megszületni
kétszer – ettől torkomon akad a falat;
vagy mégse hazudjak: a gyógyszer.
Jövet a Gesztenyés kertből, akár egy
éretlen Csehov-darabban, átvágtam
magam a büdös és harsány Alkotás úton,
és Irány a Győri út!, diktáltam nyiszorgó
lábamnak, s milyen jól tettem, süttött még
a nap, a hátamat ugyan már nem, viszont a ház-
falak odafent, a sárgásra festettek, ragyogtak
tőle. Szeptember vége, az utolsó nap,
már kiment a fejemből, milyen napra
esett. Azóta elszaporodtak a fejlemények,
szétrajzoltak, eltömték pár nézetemet,
mit láttam a kórházépületek helyett,
a régiek helyén, ahol például
először megszülettél, mert fentebb a kerítés-
részre már kitértem; második kijövedre.
Valami hasonlón átmehettem én is,
annak megvan lassan harminckét
éve, a számban csupa vadidegen anyag.
Úgy olvaslak újra, hogy nem maradhat elhanyagolt
szavad. Ahogy Kosztolányidtól a minap
azt a szürkületi Pávát. Páva két csomagnyi
cigarettafüstben. A tüdőm összelapult,
és eltűnt a tér is körülöttem. Haladtam
azért tovább kísérletképpen, látni véltem
a kórház nevének a helyén a *testnevelést*
kírkva hamis fémbetűkből, vélelmemnek
azonban szintén nem adott itt belül
hitelt a verdeső szívem. Nem fontos, de
neked érdekes lehet: részemről, s a húgom
társaságában, a Madarászban láttam meg

MARNO JÁNOS (1949) Budapest

a napot. Sejtethetném, hogy Madagaszkárban,
 az egzotikumért, de minek. A Madarász
 sincs előttem a Budapest-térképen,
 mit égessem hát Madagaszkárral magam.
 A Győri út szebb az Alkotásnál,
 és hasonlíthatatlanul csendesebb. S mintha
 tekintettel volna beteg tüdőmre, lejt
 szelíden és hosszan, úgy a három-
 negyedéig. Azt ki kellett élveznem.
 Ezt be kell vallanom, Drága Legnagyobb Mester,
 hogy élvezetből már nem sok minden megy,
 s a régiekből is oly keveset őrzött meg
 emlékezetem. Ám azt olyan *Pajtás*-
 féle filmkockákban igen, mikor '68-ban
 megérkezett az éjféli vonattal a húgom
 (aki nemsokára 12 éve halom hamu egy edényben),
 és nyújtotta kezembe üdvözült mosollyal
 a fekete **Töredékedet**. Neki köszönhetlek,
 mormogtam, ezt is, mondjuk, a Győri úton
 jövet hazafelé a Gesztenyésből. Kétezer-
 tizennyolcban, szeptember végén, és – nem
 Tőled – lehangoltan. A kórházat hiányoltam,
 mondhatni, sirattam, a sportszerűtlen
 kitelepítésén akadtam ki magamban, s hogy
 evvel oda a kétszer-születésed helye,
 meg homály az is, hova oda, akárcsak
 porcaim emlékének sorsa ott bent, a járó-
 szintnél valamivel lejjebb, a volt alag-
 sorban. Szóval ilyesmiket vettem gyalogszerrel,
 szertelenül, sorra, közeledvén képzeletben
 a decemberi 8-ashoz, melyre az ember
 hamar rábólinthat okkal: „Megvan, meg a 80!”
 (Ami ritka madár itt a honban a Legnagyobbval!)

* A Sportkórház kerítése (Tandori Dezső: *2 és fél Töredék Hamletnek*, 67. oldal)

KONDÉ LÁSZLÓ, Krisztus a príbékék között, 1991

FÜZI LÁSZLÓ

Kölcsönösségeink

Tandori Dezső ünnepére

FÜZI LÁSZLÓ (1955) Kecskemét

Kevés olyan irodalmárt ismerek, aki olyan mélyen érezné az irodalmat, mint Tandori Dezső. Nem az irodalom műveléséről beszélek, nem a versek, prózák, esszék, tanulmányok színvonaláról, noha arról is beszélhetnék, hanem magának az irodalomnak, az adott verseknek, regényeknek, tanulmányoknak az érzékeléséről. Arról, hogy azok milyen értelmezési mezőben értelmezhetők, az adott életművön belül hogyan kapcsolódnak egymáshoz, s hogy mi történik velük a kinti világban, s egyáltalán, hogyan és miképpen léteznek a művek egymás közt, milyen kapcsolódási pontokat találnak maguknak a másokban, miképpen értelmezi az egyik a másikat.

Íróban, költőben, szerkesztőben is találkoztam olyan emberekkel, akik nagymesteri fokon értették-értik az irodalmat, oda-vissza, az irodalmon belül, az irodalomtörténetig visszanyúlva, s az irodalmon túl, a társadalmi összefüggésekig. Nincsenek sokan, akár az egy kezemen meg tudnám számolni őket, Tandori Dezsőt is közöttük tudva.

Az eddig mondottak ellenpólusaként veszem elő egyik fontos Tandori-sorpáromat: „De jó túllenni az egész irodalmon / oly mindegy benne s máshol ki épp hatalmon.”

Évtizedek óta távbarátságban éljük az életünket. A kifejezés nem az enyém, Dezső írta le az egyik írásában velem kapcsolatban. Érzületem szerint evidens barátom, távbarátom?, mert azt hiszem, élőben aligha találkoztunk még, jóllehet élőben találkozunk munkák által, írta az egyik írásában. Azóta, hogy ezt leírta, élőben is találkoztunk, egyszer, egyetlen alkalommal, ennek a találkozásnak a történetét elmondom majd, de maga ez az egyetlen találkozás is utal arra, hogy szellemi találkozásunknak az alkalmi személyes kapcsolatnál jóval mélyebb okai vannak.

Távkapcsolatunk, aztán távbarátságunk kereteit a szerző-szerkesztő kapcsolatrendszerre rajzolta ki. A szerző és a vidéki szerkesztő kapcsolatrendszer. A vidéki szerkesztő, annyi más tenni-valója mellett, a kéziratok olvasásában és a levelezésben éli ki magát. Magam olvastam kéziratot a szó valódi értelmében vett kéziratból, volt, aki a telefon kagylójába olvasta fel a versét, figyeltem a faxból kijövő papírt, a megjelenő sorokkal lépést tartva olvastam verset, elbeszélést, interjút, s olvastam az írógéppel megírt verseket, elbeszéléseket, csakúgy, mint az e-mailben jött munkákat. Dezső versei kézzel címzett borítékokban érkeztek, kísérő levelekkel, rajzokkal, a gépelt szöveget magyarázatok, eligazítások értelmezték, utasítások a szerkesztőnek és a szedőnek.

Minden más tulajdonságuk mellett erő érződött ezekben a munkákban, az alkotóerő összpon-tosulása, ehhez hasonló erővel munkákban talán nem is találkoztam. Az adott pillanatban, a mű megteremtődésekor a szerző teljes energiájával állt a mű mögött, mindig ezt éreztem, amikor a borítékból kikerülő írásokat olvastam. Ezt az erőt ma is becsülöm, nélküle a Tandori-életmű, most a méreteire is gondolok, nyilván nem teremtdődött volna meg. Az írásokra levelekkel válaszoltam, lehetőség szerint azonnal, az olvasott írás hatása alatt, olvasói élményeimet és tapasztalataimat, s a szükséges szerkesztői megjegyzéseimet is rögzítettem ezekben a levelekben. Magas hőfokú, intenzív levelezés alakult ki közöttünk, ezek a levelek azonban csak az adott írások viszonylatrendszerében értelmezhetők. Írni keveset írtam Dezső könyveiről, amit írtam, azt is csak később, úgy gondoltam, magam szerkesztőként állok a szerző és munkái mellett, nem kritikusként vagy tanulmányok írójaként.

Többek kapcsán gondoltam ezt, így sokszor érzek lelkiismeret-furdalást azért, mert a hozzám közel állókról, Baka Istvánról, Buda Ferencről, Sándor Ivánról, Géczy Jánosról, Zalán Tiborról, Kovács András Ferencről és Tandori Dezsőről, no meg a festőkről: Benes Józsefről és Maurits Ferencről keveset írtam, máskor viszont azt mondom, számomra az volt a fontos, hogy szerkesztőként együtt élhettem velük, az, hogy számos munkájuk első olvasója-nézője lehettem, beszélhettem velük

az írásaikról-képeikről, s hogy a magam szerkesztői munkáját az ő munkáikhoz kötődve végezhettem. Nem a kéziratok, levelek, rajzok elemzését, értékelését tartottam fontosnak, hanem azt, hogy életművek kibontakozását, gyarapodását segíthettem. Pályájuk, munkáik nélkül aligha tudtam volna tájékozódni, végső soron pedig lenni.

Emlékszem, sok-sok levél, a Forráshoz küldött levelek és a válaszok után Dezső először egy nyári reggelen a szerkesztőségben hívott fel telefonon. Hallani akartam a hangodat, mondta. Akkor körülbelül eddig jutottunk egymással. Pár nappal később újra telefonált, elmesélte, hogyan beszélt telefonon Cziborral, s hogy Czibortól kért tanácsot, hogy kit szerepeltessen a gombfocicsapatában. Így csúszunk bele a hosszú telefonbeszélgetéseinkbe. Személyesen egyszer találkoztunk, kettőezer-tizenegyben, amikor Dezső elnyerte a budavári önkormányzat Tóth Árpád Műfordítói Díját, én mondtam a laudációt, Dezső pedig rögtönzött műsorral élt, ott, a Szentháromság téren, az alkalomra felállított színpadon, a Könyvünnepek keretében.

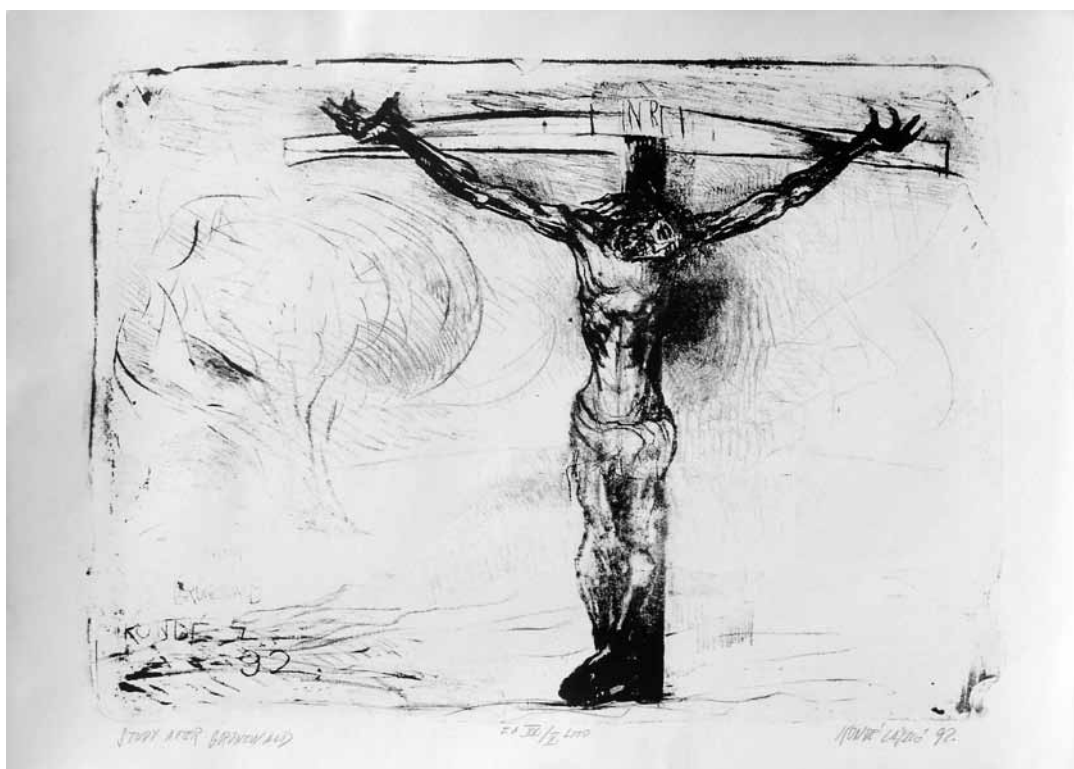
Aztán az újabb levelek, írások, rajzok, telefonok – máig, igaz, már megviseltebb hangon. Örömkre írásainak máig az egyik közlői vagyunk.

Többször írt rólam, a könyveimről. Azt, hogy mit írt tételszerűen, itt nem sorolom fel. Annyit mondok csupán, meglepődtem azon, hogy a vélt vagy valós nemzedéki-irányzatos különbözőségeken milyen természetességgel lépett túl. Meglepődtem, amikor az egyik korábbi könyvemben a másik gyökereit felfedezte. Örültem, amikor ezt a könyvemet életsugárzónak nevezte, mert nem talált benne szorongást. Éreztem, az írásnak minden összetevője egzisztenciálisan érdekli. Leírta azt, amiről egyik könyvemben sem írtam, de amiért a könyveimet írtam, itt tapasztaltam meg, mondhatni, a saját börmön, hogy milyen mélyen érti az irodalmat, annak az összes lehetséges összefüggésében.

A kölcsönösségeink kifejezést is ő használta a kapcsolatunkra.

Ezen gondolkodom, a kölcsönösségeinken.

Ha leveszem mindazt, ami társadalmi az életünkben, s azt is, ami betagozódás az ilyen vagy olyan rendszerekbe, s elfogadom azt, ami a Másik, akkor először a Dezső által a „Mindenki sziget” kifejezéssel megjelölt gondolatokat említem meg. Ezen túl ott az egzisztencialitás bélyege, az egzisztenciális jellegű vonások keresése egyszeri életünkben, ez az, ami összeköt bennünket.

KONDÉ LÁSZLÓ, Tanulmány Grünewald nyomán, 1992

THIMÁR ATTILA

Egy délelőtti kedd

THIMÁR ATTILA (1969) Budapest

A Múzeum körúti kertbe a rácsos kapun lépek be, a Puskin utca felől. Hátulról érkezem az egyetemi épületek közé. A keresztutakon sok fiatal lófrál, ballag vagy éppen tízórazik. Békés, céltalan nyüzsgés.

Közben a barátommal fecsegek telefonon. Hogy vagy? Mit csinálsz? Miket olvasol? Beszélgetünk. Manapság ritkán tud jól beszélgetni az ember, barátilag, őszintén, minden affektálás nélkül.

Nincs jól, mondja. Fizikailag. Szellemileg teljesen oké, idéz is fejből mindent és mindenkit, aki csak szóba kerül. De a járás, a mozgás nehéz.

Mesél a régi mesterekről, barátokról, Nemes Nagyról, Ottlikről. Sok minden van immár, amire csak ő emlékszik a régi Krisztinavárosból. Esős aszfalt, a csöndes, mély álmú polgári lakásokban izgatott, lelkes beszélgetések könyvekről, írókról, az irodalom fondorlatairól.

A nap éles szögben, föntről tűz a gyér bokrok közé, egy fiú és egy lány szemben egy ételdobozt nyit ki a Gólyavár árnyékában. A körút csörömpölése itt finom morajjá oszlik. Jól elbeszélgetünk. Nyitott égboltú kávéház. Lassul az idő, talán még az előadásokat is abbahagyják egy-két pillanatra bent a termekben. Madarak roppenek az uzsonnamaradékok morzsáira. Verebek.

Én persze buzdítom: sétálni, lemenni, mozogni, ha az ember beszorul a négy fal közé, az már igen kemény életszakasz. Nem elhagyni magunkat. Mert nincs miért elhagyni.

Most hivatkozni a medvékre, gombfocira, a lovakra, löversenyre, befutókra? Vagy bármi másra. Maradnak a könyvek, mondatok, szerzők, irodalom, *A Gyűrűk ura* versbetétei, Maigret, Philip Marlowe. Az irodalom is hajszáleres összeköttetés, amelyet kifelé nem látunk, befelé mégis összekapcsol lelkeket, gondolatokat, emlékeket, érzéseket. Titokzatosan, voltaképpen megmagyarázhatatlanul. Irodalomról beszélni éppen olyan kudarcra ítélt próbálkozás, mint szavakkal kifejezni azt, ami szavakon túli. Az olvasmányokról csak beszélgetni lehet. A másik embert értjük meg, nem a művet.

Akár ír, akár rajzol, gondolkodik, levelet küld, telefonál.

Mondja, hogy rendszeresen olvassa a lapot. A szerkesztőséget lelkesen üdvözlí. Otthon érzi magát körünkben. Mi pedig örülünk, hogy küld újra anyagokat, szöveget, rajzokat, a vizualitás pikáns kalandjait, jelekből szőtt leplet a betűk felett, portrékat alkotókról, szereplőkről, rajzzá elevenedő irodalmunkat.

Grafikoant.

Hát így vagyunk 80-nál.

Jó sebesség, így tovább!

Boldog születnapot! Hajrá TD!

ÁGH ISTVÁN (1938) Budapest

ÁGH ISTVÁN

Elveszített szépség

Halált és virágot hozott a tél valószínűtlen enyhesége,
de csak a korai tavasz napfényes illúzióját okozta,
véletlen hóvirág nyílt elém a januári temetésen,
s titokban leszakítottam, hogy majd a sírba dobjam,
s mikor a rögök, rózsák örvényébe vetettem,
eszembe jutott az 59-es villamos végállomása,
hogy erre jártam hozzá olyan farkasréti hidegben,
mintha a temető minden sírja ontotta volna magából.

Ilyen szoros még nem volt, mint ami régen elmúlt,
kettőnk hihetetlenül ártatlan, felebaráti közelsége,
próbáltam földézni, mert nincs rá senki tanú,
milyennek láttam akkor azt a kedves húszévest,
úgy tetszik, az évek maszkja minden előbbi elfedett,
ő is csak tovatűnő arccal nézett magával szembe,
ha nem készítették volna róla filmet, fényképeket,
alakja csak egy gyászba borult tükör leple lenne.

Nehezen járt, talán a gerincbetegség kínja húzta le,
reuma tekerte körül a testét tüzes kötéllel,
és fujtatott, míg kaptatott a meredeken hazafele,
nem bírta a cigarettafüstöt, panaszkodott szívére,
egyszer csak nem volt miért szembenézni magával,
ha képzelt önarcképe mindig elcsúfult valahogy,
amit reménnyel kezdett, bevégezhetette csalódással,
így felejtjük, mi voltunk, ameddig még vagyunk.

Mintha a kései kíváncsiságnak választ kellene kapnia,
véletlen ott tündököl a képernyőn a semmiből,
komolyan szól, mégis derűsen sejlik a halvány aura,
szemének deleje vonz, mint hatvan esztendővel előbb,
játszik az arca, ahogy a torka rezgésére szájszéle rezonál,
már nem is ő, hanem minden nő, aki a közelemben élt,
mint elfogódott jelenés, virágcsokorral édesanyám
nyárádi hadiárvaként mennyei mosollyal kísért.

Mindig csak a halott asszonyok lánykori képei
jelennek meg a kezembe akadt fotográfián?
Szénaboglya ölen többedmagukkal ülnek nővéreim,
most ébredtem rá szépségükre a haláluk után,
mikor már semmiféle bűn nem terheli képzeletem,
kettesben főbérlómmal sem, míg fonalait szelíd
kárpittá szőtte, néztem, és nem feszélyeztet,
micsoda pillák kerekítik elragadtatott szemeit.

Nagyobbik lányom anyja csöppségünk fölé hajol,
 diákos, csintalan, mint aki az idén érettségizett,
 de öregen, rossz szemétől múltja is elcsúfult,
 miként azt félvakon, foltokban látta meg,
 és mennyi szerelmes szerető távozott túl korán!,
 hogy ne kelljen ráncaik alatt keresniük a selymek rétegét,
 mintha a mai fiatalok élnék tovább a régi nők korát,
 hogy gyönyörködjön bennük a kihaló nemzedék.

Végül mindenki fiatal, mint lányaim s az unokák,
 s ahogy az esküvői kép megőriz téged is,
 gyönyörűnek, mert a bizalom egymásra talált,
 miként az elhatározás egész életre köttetik,
 bár a mesebeli csodatükör minket nem hiteget,
 a mindenkori ifjúság visszfényében ragyoghatunk,
 amíg az aranylakodalom utáni sötét özvegyek
 még nem vagyunk, nem mi vagyunk, nem mi vagyunk!

Számadás a barátságról

Annyiszor átéltük az őszt, lassan hozzá hasonlítottunk,
 miként a lényeket környezetük magához alakítja,
 a novemberi nap viszont hűségesen követi
 arcunk ráncát, a fakéreg mohos redőjére nagyítva,
 képtelenségnek látszik együtt őszülni az évvel,
 hogy nem csak a haj sápad, a szív is belesajdul,
 bármi kifoghat rajtunk, gyengeségben tapasztalatlan
 várjuk, hogy mi az a más, ami ránk vár ezentúl.

Mi voltunk az utolsó háborús első osztályosok,
 gondoltok-e még, fiúk, a kezdő szeptemberi napra?
 bár azt sem tudom, él-e valaki közületek,
 s az épületnek is már csak a falai vannak,
 öt ablak, ajtó s a felejtéssel beárnyékolt terem,
 a nagy kokszkályha, földgömb s egy kitömött bagoly,
 amit még az én szeszélyes emlékezetem
 őriz a gyerek nélkül való iskola tárgyaiból.

Amit az ártatlan gyerekkor hátszágából fölidéznék,
 inkább a főtérről és a templomdombról tehetem,
 dicsekednem kellene váltig, milyen lelkesen játszottuk
 bodzapuskával a katonásdit mint igazi felnőtt szerepet,
 kardnak faragott bottal nyargaltunk gyalog lovasrohamra,
 bár akkoriban álmodtam a lábasfejű csúszómászó halált,
 a behívóparanccsal dögcédula járt, meg tajgai nyírfalevél,
 s mi még úgy estünk el, hogy mindenki talpra állt.

Huszár vagy tüzér, leginkább pilóta akartam lenni,
végül fölrobbantgattuk a puskaporos töltényeket,
győzelmi ábrándjainkat is befejeztük az életveszéllyel,
és őrizhettem utána a meghagyott fejőstehenet,
összeterelve legeltettünk, s fölbuzdult fantáziával
cirkáltunk a jövőnkben motorozva és cigarettázva,
önként bevagoníroztunk, mikor egy másik háború
vette kezdetét, a porták méretére szabott gyalázat.

A lópokrócos vaságyak munkásszállást idéztek,
de véletlen a börtön, a kaszárnya sem lett volna,
akár a kavicságy, mit a folyó sebes sodrása fölkavar,
torlódik, s a horzsolódó köveket összeecsíszolja,
úgy alakított a zsúfolt kollégium bennünket is,
elfeledhetjük egymást, de az együttlét meghatároz
valami magatartást, amit mi észre sem veszünk,
mely egy múlt századi háborús nemzedék arcvonása.

S elkezdődött a nagy menetelés, az új katonásdi,
a kék országúton egyenest föl a felhők közepébe,
magunk voltunk az út, a ránk szabott parancs is,
és mind keményebb próbák, míg férfivá nem értem,
s mint ahogy napvilágra csordul a bűvópatak,
fölszikkasztott a szerelem az első kósza lánytól,
és szétszóródott a csapat, s leginkább magára maradt,
aki még mindig a régi barátait tartja számon.

Azt, ki megmentett a véres csütörtökön ötvenhatban,
aki mint egy tapasztalt rab tanított a szabadságra,
aki önbizalmam fogytán bizalmával megvigasztalt,
aki nagy szomorúsággal lett a vidámság példája,
akinek a mágiáját gyűlölték jóakaróim,
aki mint egy alvó vulkán hallgat lángeszébe hűlve,
aki még a mennyekből is női szépségekkel gyógyít,
akiknek az életjelet nem tudom, hogy hova küldjem.

Zúgnak a hősi halottak fái a temető felől,
távoli sírjukra a hazai lombok emlékeztetnek,
arcom ráncát a kéreg redőire nagyítva
nézek vissza egy juharfából elvesztem,
mintha valamit látnék a mohos kéreg mögött,
drága barátaim, talán csak nem ti vagytok?
Nagy, kerek erdő képében vesztek körül,
gyertyánok, tölgyek, akácok, somfabokrok.

Senkiföldje

Úgy változik a határ, miként a földműves tennivalója,
itt csak a Harasztnak nevezett parlag a kivétel alóla,
egykor még első szomszéd, bár legalább fél kilométer,
ahol a természet van jelen eredendő dicsőségében,
a mélyben zöld homály, a víz, a kákics és a békelencse,
mindenek fölött egy törpe vadalmazó leveles keresztje,
acélkék borókás dombhát a havasok fenyvesét illuminálja,
az a néhány kataszter, az aranyló szántók kinyúló sávja,
zöld árnyalat, ami észrevétlen egy repülőgépből,
elfér tenyerem hálójában, míg az emléket őrzöm.

Magában való eleven szépség, jelen ideje fogságában,
aki szereti, annak még a szellemét is kitarja,
nemcsak a végét ismerheti meg az elfelejtett történetnek,
agygabánya, kenderáztató s cigánytábor is volt különben,
most is lehet valami haszna, ha olyan gondozott, mintha
kaszálnák, legeltetnék vén tehénlepénnyel aknásítva,
gólya ereszkedik az állott víz békás tükrén a mocsolára,
míg én itt senkit mostanában, ha járt is erre, sose láttam,
persze ürgét se, csak az üres lyuk garatját az árokpartban,
fácánkakas kitépett tolla idézi meg a karvalyt.

Rovarokkal pezsgő selyemfű s kitinvázak szúrós szagában
lépek a napsütötte kórók égbe meredő golgotáján,
hiába jönnek, mennek csillag távolban körülöttem az autók,
s olyan elszántan hiába forgolódik a kisüzemi traktor,
mert én vagyok messze mindentől, mígnem valami örvény
gödrébe ránt, kihúz magamból a magasnak vélt mélység,
egyre hátrább, egészen addig, amíg a szintet el nem érem,
mikor a tarajos gőtében megjelenik sárkányom kicsinyítve,
ahol pióca lebeg, hidra ágadzik, amelyről azt tanultam,
osztódva szaporodik, csodáltam hát a halhatatlant.

Mégis csak úgy valóság itt az emlék és az álom,
miként ez a Haraszt a testrészem, láthatatlan szárnyam,
vagy mint a lelkem örökzöldjének kivetült verőfénye,
hogy csak az enyém, de mint közbirtok senkié sem,
hisz mindnyájan kihaltak, miután letettek róla,
pedig akár az egész glóbuszt kibányászhatták volna,
azt a palakék agyagot, építésre vagy tatározásra,
ahogy az anyám a sárga falra pelyvás agyagot sároz,
ami itt halom, vágat, a hiány lankás homorúja,
az lett szobává, istállóvá, templommá magasulva.

Hát a vándorcigányok hova lettek a nyári estéből,
micsoda pecsenye illata szállt a szabad tűz füstjéből?
Közéjük vágytam, a szabadságba, lányaikba szerettem,
pedig féltem a férfiaktól, nem is mentem a közelükbe,
betyár akartam lenni, ha már itt bújt meg Savanyó Jóska,
s Balassi-féle költő, mert egy nagy szépség került utamba,
s hol az a pesti asszony, akiről szobrot mintáztam
a Haraszt kék agyagából, hanyatt fekve, fölhúzott lábbal?
Otthagytam az éjjeliszekrény csipkéjén, mikor elutaztam,
beleveszett a házba, mint a modell is visszatért az anyagba.

A pálya rögei

Mielőtt a Kazbekre kirándultunk a grúz hadiúton,
hadifogoly nagybátyám húzta végig a Kaukázust
azzal a villanyvezetékkal, melyet mindenütt láttunk,
én meg a vendégszeretet fogságában próbáltam helytállni,
bár ugyanaz volt a hegység, a nép és a rendszer,
szívtam már a hegyről nevezett szovjet cigarettát,
papírszipókája hosszabb, mint dohánnyal töltött része,
nagy sárga végű csikkjei udvarunk gypén lapítottak
a májusi esőig, talán egy grúz őrmester markából
is odaesett a Kazbek üres, összegyűrt doboza.

Úgy vált elevenné a néhány felejtett összefüggés,
míg négy keréken mászva repültünk a magasban,
a tavasz fölé szálltunk a rozzant karosszériával,
mely a hólé veszélyes átfolyásaitól függött,
kövek terelték a szakadék peremére, ahonnan
elfordultunk, majd megint rámeredtünk a mélyre,
félelmeim miatt egyre riasztóbban csapkodtak a múltból
a perzsa társzekerek és kozák lovasok hullámai,
mert évezredek óta visszhangozták a völgyek és a bércek,
s valaki mindig belerobbantotta útjukat a szakadékba.

Bár a sofőr holtsápadt csendünkre nem figyelt,
az irányon függeszkedő kérdőjelként görbedt a volánra,
félelmünk rezgései hiába hatoltak át a pufajkán,
nem a szolgálat kockázata foglalkoztatta,
csak mint a pásztor, a hegy cselédjének szegődve
tette a dolgát közömbösen környezete iránt,
pedig hozzá is eljön az utolsó reggel napja,
és azt reméltem, nem akkor délelőtt következik be
a zuhanás a szakadékba a seregek és karavánok,
térítő és zarándokok, turisták és rablóbandák közé.

Féltünk, ám mégis úgy hittük, ki van zárva
egy olyan baleset, amely másokkal előfordult,
mégis egymás arcának tükrében néztük a pályát,
ahogy megjelenítettük a veszélyes útviszonyokat,
ami akkor elmaradt idegenben, beteljesedett itthon,
Baka Istvánval hét évvel később, Bella Istvánval
tizennyolc évre végzett a rák, Tóth Bálinttal a vénség,
már nincs kivel megbeszélni a kazbeki történetet,
hogyan élték át ők, jelentett-e nekik annyit, mint nekem,
érdemes-e még versbe írni mint a létezés kalandját?

Én bizony megborzongtam egy szinten a sasokkal,
tudatom mélyén átvérzett az elképzelt tetem csonkja,
s behunyt szemem megint rámeresztettem a mélyre,
anyám még élt, kétgyerekes családfenntartó voltam,
bár ötvenéves koromra visszanézve még néhány
évtized az előttem álló megszabott pályából hiányzott,
a haladék lassan lejár, talán azért jutott eszembe
ez a grúziai nap, mint egy emlékeimen túli példa
a sorsszerűen visszatérő veszélyek közül,
ahol fogam is otthagyhattam egy élményért cserébe.

Talán azzal a szerencsés életveszéllyel akartam,
 mit a hadi út rögei okoztak, válaszolni pályám
 kockázataira, kiszolgáltatva ihletem környezetének,
 most, hogy látásom hirtelen megtántorodott,
 és nem tudom, a homály mire végződik,
 folytatódik-e testi és lelki egészségem biztonsága,
 kioldozza-e arcom ráncait, miként az a megérkezés,
 ahogy szívünkig lélegezve léptünk a menedékházba,
 nekidőltünk a gőzölgő alumíniumvájdlingnak,
 és ettük a forró főtt, csupasz húsos gombócot.

Kései hálaének

Még el kell mondanom, mielőtt magamra hagytok,
 vagy előbb én is elmegyek, s nem tudja senki
 helyettem a jövés-menésben hálámat kifejezni,
 hogy a mindenem voltatok, miként kortársak voltunk.

És egymás közelében, még a napot is elföldtéték,
 abban a sötétségre derült világosságban
 rejtélyeken vezettetek át egy láthatatlan sugárral,
 úgy láttam a világot, mindig hozzátok képest.

Akár a hátsó udvari népség, derékig fűben éltünk,
 nem is tudom, mi történt, egyszer csak észrevettem
 az ígéretes szándékot szépülő szemetekben,
 mint a hajnali harmatban a vadon nőtt szegfűt.

Miként a kalászkok biccentenek a búzaföldről,
 úgy tekintett rám mögületek az egész rokonság,
 sosem felejttem azt a messziről nyújtózó meghajlást,
 melyben a tartózkodás megadással végződött.

Egyszer csak összefonódtunk szívünk kívánságára,
 mintha a bodzabokornak két ága lettünk volna,
 közöttünk is titok maradt, ám látták fönn a holdban
 tükörképünket, mikor játszottunk egymással.

Anyánk tőletek féltett, a vének irigyeltek,
 első pénteken gyónva ugyancsak szégyenkeztünk,
 ha mennem kellett, mentem, mégsem a szóbeszédtől,
 ti sem engem hagytatok el, hanem az örökzöldet.

Nem maradhattunk otthon, arra sem maradt senki,
 hogy a kertek liliomait leszakítsa, gyalázza,
 egymást keresvén találtunk mindig valaki másra,
 aki még nem tudta, hogy kibe fog beleszeretni.

Bármi lehettetek, Éva, Mária, Lady Macbeth,
 Vastag Margot, annyi szerepben ismerős szereplő,
 mindenek közt mégis az anyaság a legelső,
 vagy jövőtök csak virágnevekben marad meg.

Nem kérdezték az újak, kinek a helyére lépnek,
idegen ölelés simult a hozzám szokott mozdulatokba,
ami elmúlt, mintha nem is lett volna számotokra,
s ha elfelejtem, nélkületek magamra sem emlékszem.

A későbbi asszonyok hasonlítottak rátok,
mert rájuk képzeltem hűséges arcotokat,
érett ábrázatuk a ti ártatlan bárány képetekre tapadt,
ragadozó ajakaik közt ízleltem engedékeny szátok.

Akik a hódításban méltók a teremtés szépségéhez,
gyönyörűséggel oltottatok érzéseim szomját,
megrendített az érintkezésünk, akár egy robbantás,
s elkábultunk a megsemmisülés bűvöletében.

Akkor kellett megvédenetek magatoktól engem,
mikor az erőmet elvettétek a nászban,
ne legyen válasz rá a kéjgyilkos imádkozó sáska,
vagy a remete szarvasbikára fogott fegyver.

Elátkoztatok a vajúdó fájdalom sikolyával,
előadván a születés rítusát öntudatlan,
mely mint az ősoknél ősből ösztön a mélytudatban
fölkúszik benneteket a halálon túli fennmaradásnak.

Így lett a sorsotok válasz az élet értelmére,
hogy a legfontosabb a létezés megújítása,
minden más annak szolgál, és múló ráadás csak,
akár egy költemény, mint ez a kései hálaének.

GVÁRDIÁN FERENC, Korpusz, 2016 (részlet)

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ

Szókíthető-e?

– Előszó a Feketemunkához –

Kirják Attilának

valahol Richmond után
de még Newport News előtt
mintha egy újság címe mondtam a térképet böngészve
pedig csak Christopher Newport kapitányról van szó
valahol Richmond után
Jamestown magasságában
kár hogy csak elsuhanunk mellette
pedig az első amerikai telepről van szó
John Smith kapitánnyal és Pokahontasszal
legalábbis az amerikai folklór szerint
de hát mi szeressük a népet
te mint félig-meddig demokratikus szocialista
én mint izé
valahol Richmond után
Jamestown magasságában
milyen jól össze tudtalak volna hozni John Smith kapitánnyal
miért kell összehozni mindenkit valakivel
miért kínlódik az amerikai folklór és filmipar összehozni John Smith kapitányt Pokahontasszal
emlékszel ugye
valahol Richmond után
Jamestown magasságában megkérdeztem
miért kérdeztem meg
miért nem elég nekem a turista státusz
miért nem elég nekem hogy egy kicsit miattam is pörög a világturizmus
olvasom az újságban
nem a *Newport News*ban
hanem egy másikban
hogy a turizmus ma már nagyobb biznisz mint az olaj
szókíthető-e a turizmus
mint az olaj
micsoda hülyeség
miért nem elég nekem hogy nyaralhatok Outer Banksen a New York-i felső középosztály társaságában
miért kérdeztem meg
látva a sok Suffolkot és Norfolkot
miért kérdeztem meg
hogy ha egy kicsit korábban érkezel
ha te is ott vagy az első telepesek között
mondjuk Christopher Newport kapitány vagy John Smith kapitány társaságában
miért kérdeztem meg
hogy te kiről nevezted volna el az új birtokot
tudom hogy unalmas ó órán keresztül csak ülni az autóban
de ez még nem mentség a kérdezősködésre
röhögtünk egy jót
aztán semmi
én néztem az amerikai mocsártölgyeket

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ (1972) Csíkszentdomokos

állítólag ez a nevük
 aztán jött *kárpit megől szívembe kés*
 hogy ilyen költői legyek
 „nagyapámról” válaszoltad
 pedig én már meg is feledkeztem a kérdésről
 nem kellett volna
 nem kellett volna se kérdezni
 se válaszolni
 mert azóta is birizgálja az agyamat
 hoppá akkor most a szívembe vagy az agyamba ment-e az a kés
 nem kellett volna
 valahol Richmond után
 Jamestown magasságában
 se kérdezni
 se válaszolni
 úgy látszik vénülök
 vénülsz bazmeg
 ezt nem magamtól kérdezem
 hanem tőled akartam megkérdezni
 de nem kérdeztem
 akkor már tudtam hogy nem kellett volna
 valahol Richmond után
 Jamestown magasságában valagászódni
 10 évvel ezelőtt vajon megkérdeztem volna-e
 10 évvel ezelőtt vajon válaszoltál volna-e
 költők szerint ...*az idő vén fája*
 hát akkor szőkítsünk rajta
 szőkíthető-e az idő
 10 évvel ezelőtt még cinikusak voltunk
 pedig már akkor is tudtuk Kassák axiómáját
 hogy a cinizmus a magatehetetlen ember privilégiuma
 nem kellett volna
 valahol Richmond után
 Jamestown magasságában nem kellett volna nagyapázni
 már csak ez hiányzott
 egy oximoron
 egy patetikus yuppie
 vagy csigapuha bankár
 a csigáról lesz még szó
 nem kellett volna
 kurvára nem kellett volna nagyapázni
 mert vége-hossza nincs az ilyesminek
 melyik nagyapádról kérdezhettem volna
 a szépvíziről vagy Kirják nagyapádról
 aki Kiriakoszként egyszer csak átbüklenhetett Moldvából a Kárpátokon
 a feltételes mód csak a vers miatt
 mert a valóságban tényleg nyüzsgöttek a sztambuli görögök Moldvában
 melyik nagyapádról kérdezhettem volna
 de nem kérdeztem
 valahol Richmond után
 Jamestown magasságában
 pedig milyen szépen össze tudtalak volna hozni John Smith kapitánnyal
 miért kell összehozni mindenkit valakivel
 mit keres az ilyen ordenáré humán... izé-izmus egy versben

ahol előbb-utóbb összehozlak John Smith kapitánnyal
 vajon járt-e John Smith kapitány Lövétén
 miért ne járhatott volna
 elvégre Székely Mózes zsoldosa volt
 legutóbb is milyen szépen össze tudtam volna hozni a lövétei Székely Mózes Általános Iskola diákjait
 John Smith kapitánnyal és veled
 szókíthető-e a történelem
 kedves gyerekek mondtam volna
 bizonyára láttátok a *Pokahontas* című rajzfilmet
 nagyon jó mondtam volna
 nos mint tudjátok
 az iskolátok helyén állt Székely Mózes kúriája
 az ő vagyis Székely Mózes zsoldosa volt John Smith kapitány
 csak ő vagyis John Smith kapitány nem halt meg 1603-ban a Brassó melletti csatában
 hanem török fogságba esett
 szerencsére egy Kiriakosz nevű görög kereskedő kifizette a váltságdíját
 így John Smith kapitány 4 év múlva
 valahol a virginiai Jamestown környékén
 beleszerethetett Pokahontasba
 meg kell a szívnek szakadni
 hogy milyen szépen össze lehet hozni mindenkit valakivel
 mert képzeljétek el
 kedves gyerekek
 annak a bizonyos Kiriakosz nevű görög kereskedőnek volt egy dédunokája
 ennek a dédunokának pedig egy szépunokája
 ő vagyis a dédunoka szépunokája az én kedves rokonom
 akinek ezt a verset írom
 s akinek valahol Richmond után
 Jamestown magasságában gondolatban megígértem
 hogy összehozom John Smith kapitánnyal
 szókíthető-e a gondolat
 össze tudok-e hozni egyszer én is valakit valakivel
 ha már nem tudtam összehozni Sami Jóskát a feleségével
 minden ebédszünetben a feleségét hívogatta
 Balatonszárszón minden ebédszünetben a feleségét hívogatta
 miközben én a mólón ücsörögtem
 közvetlenül a vasúti sínek mellett építettük a házat
 inkább barakkot
 a síneken túl meg a Balaton
 józsef attila persze
 mocskos kurva
 ha nem jössz haza... mondta Sami Jóska
 a felesége meglépett egy magyarországi fickóval
 Sami Jóska vette meg nagyapám házát
 Székely Mózes óta miénk volt a ház
 de nagyapám halála után
 Sami Jóska megvette
 ezért nem kellett volna nagyapázni
 kedves rokon
 valahol Richmond után
 Jamestown magasságában
 mert azóta is birizgálja az agyamat
 pláne mióta kiderült
 hogy *Feketemunka* címmel verseskönyvet fogok írni

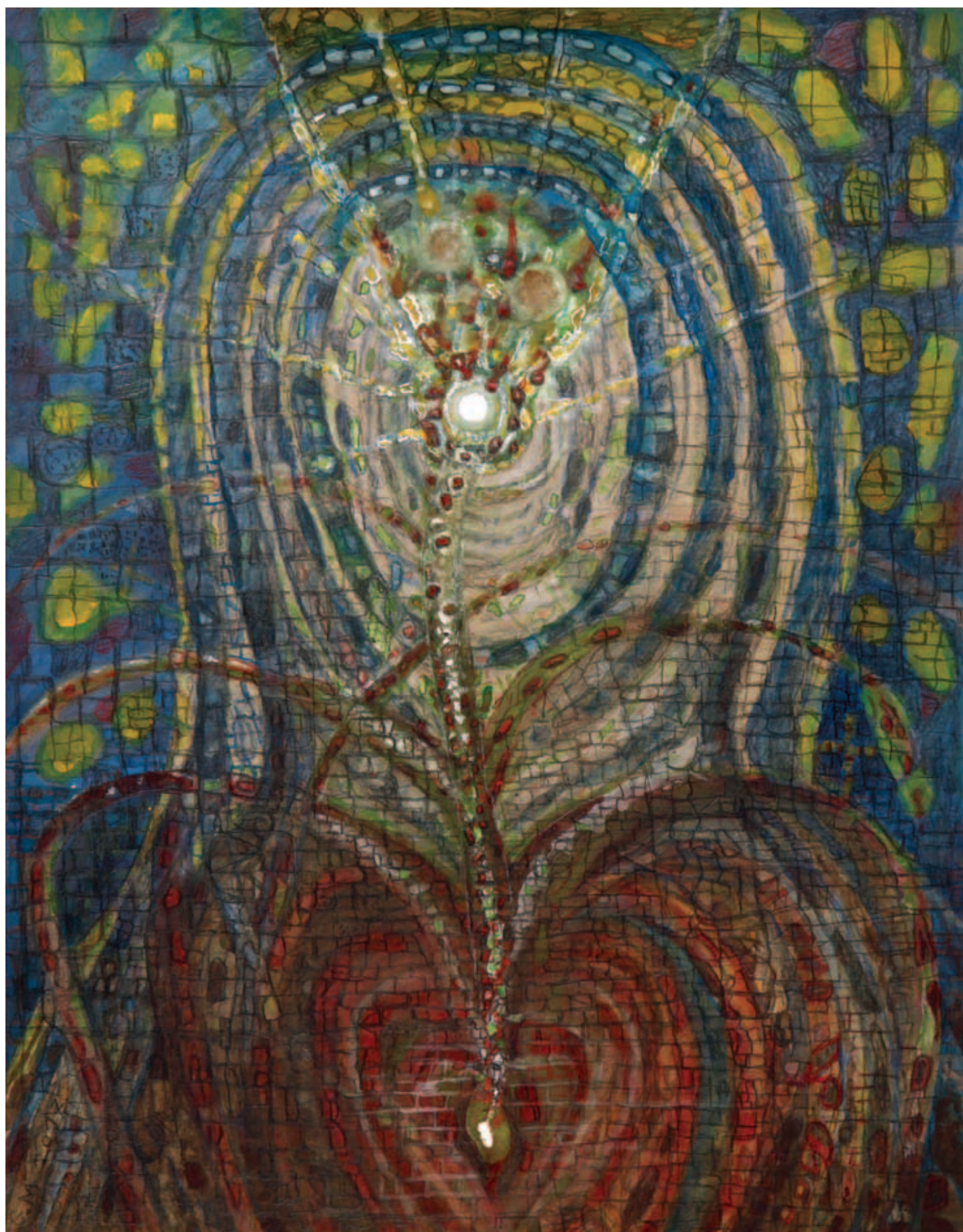
jóllehet – tudjuk Tolnai Ottótól – verseskönyvet nem
ír az ember
[...]
úgy hagyja maga mögött mint ezüstcsíkját
a csiga
hallom séta közben ahogy
talpam alatt összeroppan
Sami Jóskával mentem először feketemunkásnak Magyarba
vers által szőkhíthető-e a feketemunka
két Nyárád menti cigány Sami Jóska és én
négyen építettük Balatonszárszón azt a házat
inkább barakkot
amit '98 nyarán
nászútra menet
Tihanyig autóstoppal
Tihanyból komppal a Balaton déli oldalára
aztán vonattal Zágrábig
'98 nyarán meg is mutattam a feleségemnek
nézd mondtam ezt a házat
inkább barakkot
építettük Sami Jóskával és két Nyárád menti cigánnyal
nem dűlt össze
úgy látszik oda falazta be Sami Jóska a feleségét
szőkhíthető-e egy ballada
juttasd eszembe kedves rokon
hoggy szőkhíthető-e
bár jobban teszed ha nem mondasz semmit
mert annak vége-hossza nincsen
innen folytatom
ha lesz folytatás
neked fogom ajánlani azt is
mert nem csak te tudsz patetikus lenni
kedves rokon
nem beszélve arról hogy téged ritkábban látlak mint Sami Jóskát
igaz
vajon hol lehet az a két Nyárád menti cigány

Csíkszentdomokos, 2018. október 15.

Kedves Olvasóink!

A Kortárs folyóirat aktuális száma az ország fontosabb, nagyobb újságosainál minden hónapban kapható. Az alábbi helyeken biztosan hozzájuthat:

BUDAPEST II. kerület • Széll Kálmán téri metróállomás • Budagyöngye újságos, Szilágyi Erzsébet fasor 121. • **III. kerület** • Flórián üzletközpont, újságos • **IV. kerület** • Újpest Központ metróállomás, újságos • **V. kerület** • Kálvin téri metróállomás, újságos • Városház utca 3–5., újságos • Váci utca 10., újságos • **VI. kerület** • Nyugati tér aluljáró újságárus • **VII. kerület** • Blaha Lujza téri aluljáró aluljáró újságárus • **IX. kerület** • Határ úti metrómegálló újságárus • **X. kerület** • Árkád bevásárlóközpont, Őrs Vezér tér 25/A • **XI. kerület** • Allee bevásárlóközpont, Október 23. utca 6–10. • **XII. kerület** • Déli pályaudvar metrómegálló, újságos • Hegyvidék Bevásárlóközpont, Apor Vilmos tér 11–12. • MOM Park újságos, Alkotás utca 53. • **XIV. kerület** • Sugár bevásárlóközpont, újságárus, Őrs vezér tér • **XV. kerület** • Pólus bevásárlóközpont, újságárus, Szentmihályi utca 131. • **DEBRECEN** • Cora, újságos, Kishatár utca • Csapó utca 100., újságárus • Fórum Debrecen, újságos, Csapó utca 30. • **EGER** • Széchenyi út 20. újságárus • **GYŐR** • Révai Miklós utca 4–6., újságárus • Vásárcsarnok, újságárus, Hermann Ottó utca 25. • Győr Plaza, újságárus, Vasvári Pál utca 1/A • **GYULA** • Béke sugárút 12., újságárus • **KAPOSVÁR** • Fő utca 23., újságárus • **KECSKEMET** • Március 15. utca 15., trafik • **MISKOLC** • Szinva Park bevásárlóközpont, újságárus, Bajcsy Zsiflinszky út 2–4. • **NYIREGYHÁZA** • Korzó bevásárlóközpont, újságárus, Nagy Imre tér 1. • **PECS** • Árkád bevásárlóközpont, újságárus, Bajcsy út 11. • **SOPRON** • Széchenyi tér 13., újságárus • **SZEGED** • Dugonics tér 1., újságárus • Árkád bevásárlóközpont, újságárus, Londoni körút 3. • **SZEKESFEHERVÁR** • Alba Plaza, újságárus, Palotai út 1. • **SZOLNOK** • Pelikán bevásárlóközpont, újságos, Ady Endre utca 15. • **SZOMBATHELY** • MÁV állomás, újságárus • **TATABÁNYA** • Győri út 3., újságárus • **VÁC** • Káptalan utca 3., újságárus • **VESZPREM** • Kossuth utca 1., újságárus

GANCZAUGH MIKLÓS, Tanulmány A Belső Várkastélyhoz, 2015–17

MOLNÁR MIKLÓS (1946) Sopron

MOLNÁR MIKLÓS

Negyvenfilléres kiflik

Lenn az Alföld tengersík vidékén, az Óperenciás-tengeren innen, az üveghegyeken túl, ahol törpe nyárfaerdő sárgul a királydinnyés homokban, volt egyszer egy kidőlt-bedőlt kemence. Egyetlen oldala sem volt ép, ahol jó volt, ott rossz volt, ahol rossz volt, ott jó volt, mégis megsült benne száz tepsi kifli. Arra ment három anyaszült meztelen cigánypurdé: Kolompár Rómeó, Kolompár Hamlet és Kolompár Szentivánéji Álom, az ingük belsejébe hányták az összes kiflit, aztán a Madárijesztő, a Bádóg Favágó, a Gyáva Oroszlán, Lúdas Matyi, Toldi Miklós meg János vitéz társaságában elénekelték az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát.

Ennél nagyobb már nem hazudhatok, csak ha elmondom, mi jutott eszembe a péküzletekben újabban kapható nosztalgia-kiflikről azon kívül, hogy a termékek neve elé biggyesztett *nosztalgia*- és *bio*- előtagot mindig ár-növelő szándékkal vetik be a jámbor konzumáló pór nép ellen.

Hajdanában-danában negyven fillért kóstált egy kifli. A félhold alakú péksütemény, más néven 'szarvacska' az osztrák *Kipfel*ből honosodott kiflivé, ahogy a *Krüppel* kriplivé, *Rosenfeld* Rákosivá, vagy *Appel* Aczéllá. Német nyelvterületen a *Kipfel* gúnynévként is használatos, törököket meg görbe hátú embereket jelölnek vele.

Mielőtt belevágnék kifliádiám folytatásába, először tisztázni szeretném a fogalmakat. Egy lóerő ugyebár azt az erőt jelenti, amivel hetvenöt kilót egy másodperc alatt egy méter magasra lehet fölemelni. Ennek analógiájára egy tanerő meg azt a rombolóerőt jelenti, amivel hetvenöt diákot egyetlen másodperc alatt egy méterrel közelebb lehet juttatni a végső elkeseredéshez, az önfeladói elbutuláshoz, az észrevehetetlen szürke kisegérré zsugorodáshoz, a nemtelen-né, küzdelmekről meghátrálóvá és rablelkűvé torzuláshoz. Hát mi lesz ebből, tekintetes urak? Hol vannak a nemes, küzdő, szabadlelkű diákok, he?

Így ni, most már folytathatom.

X kormányzóság Y városkájában... akarom mondani: Kunpacsakon, e koszfészek koszfészkében, ugyancsak hajdanában-danában, az eufemisztikusan fiúiskolának mondott tanügyi ítélet-végrehajtó fegyintézet nagy, komor, négyszögű épületének (Móricz Zsigmond összevonja a szemöldökét) förtelmesen sivár udvarán volt egy portásfülkefele, ahol egy Gubik nevű alsó tagozati tanerő kuksolt a napnak mind a huszonnégy órájában. Hiába osztogatott néhanapján selyemcukrot a gyerekeknek, szikrányi esélye sem volt rá, hogy belopja magát a szívünkbe.

Igaz is: a *Légy jó mindhalálig*-ot szerencsére már azelőtt elolvastam és megszerettem – a Reich Károly sugallatos rajzaival illusztrált kiadásban –, mielőtt kötelező olvasmányként megutáltathatták volna velem, ahogy szinte mindenkivel megutáltatták, és megutáltatják mind a mai napig, az örök hülyeség füstölő kanócú petróleumlámpája fényeskedjék annak, aki kitalálta. Az se volt ám semmi, mikor ilyen címmel írtak velünk magyardolgozatot: „Miért Gorkij *Anyá* című regénye a legkedvesebb olvasmányom?” Az én dogám így szólt; abban a reményben vetettem papírra, hogy kicsapnak miatta a világegyetem összes iskolájából (sajnos nem csaptak ki, apámra és anyámra való tekintettel, akik maguk is tanipari szakmunkások voltak): „Gorkij *Anyá*

című regényéről a leghalványabb fogalmam sincs, mivel hogy nem olvastam, és nem is tervezem az elolvasását, viszont van némi fogalmam a szar ember-képerőről:

*Ahogy én látom
az ember
az én külső burkom*

*amitől
a végén
szabadulok meg.*

*Erről egyébként
ugyanígy nyilatkozik
a húgy is.”**

Ötvenhat késő őszén és ötvenhét kora tavaszán – ötödik osztályos tanfegyenc voltam akkoriban – a megtépázott rezsím föltápaszkodott a hernyótálpak szaggatta, vértől iszamos porból, nemzetiszínű gombokat varrt az újra magára öltött szovjet kényszerzubbonyra, és moll hangnemben igyekezett továbbcincogni a bolsevizmus dúr skáláját. Mi, gyerekek ugyan édeskeveset értettünk a bazi nagy fölfordulásból, a felnőttek szünni nem akaró szájalásából, de nem is nagyon érdekelt bennünket. Ingyencirkuszként fogtuk föl az egészet, aminek a kegyelmi ajándékként ölünkbe hulló oktatási szünet volt a fénypontja. De aztán, ahogy máskor is, mindig is történni szokott, a szavaktól megittasult, elszabadultan szanaszét kóválygó felnőttek újra csordába rendeződtek, és pillanatok alatt visszaocsmányult minden. Az oktatásügyi helyzetet is egykettőre konszolidálták. Nem kis bánatunkra újraindult, jobban mondva folytatódott az iskolákban a gyerekek elleni tanügyi összeesküvés.

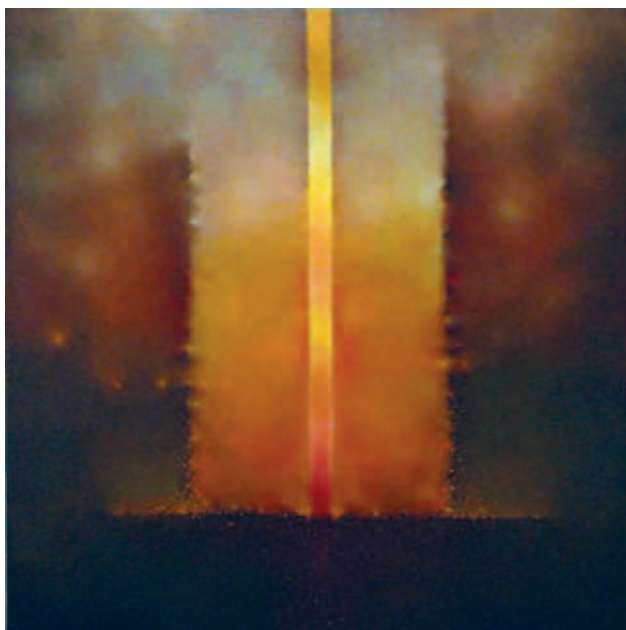
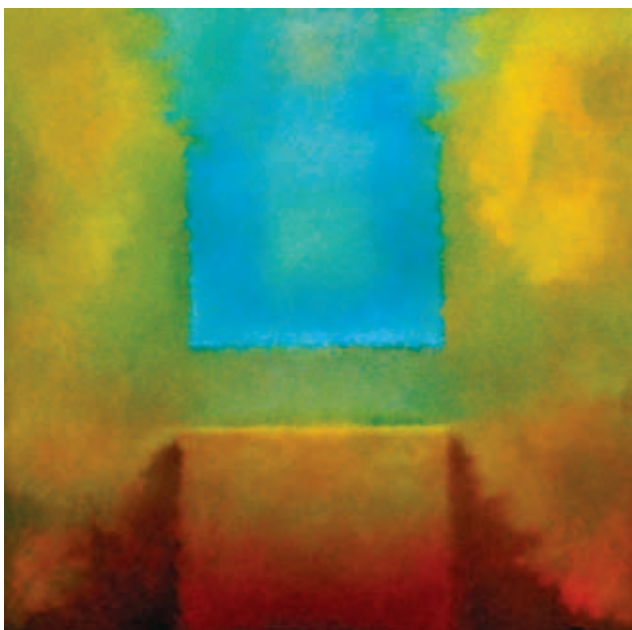
Osztályunkban néhány sráccal kevesebben lettünk; ők családotul disszidáltak. Eggyel pedig megszorodtunk, egy vagány pesti kölyökkel, akinek az utcai harcokban elestek a szülei, s emiatt a forradalmárok mártírglóriás fejével járkált köztünk, de csak addig, míg ki nem derült, hogy az ő szülei is leléceltek, mégpedig nélküle, őt meg rátestálták a pacsaki nagyszülőkre. Egyszer csak újra megjelent köztünk a Lecsó becenevű társunk. Ő meg egy szál magában indult neki az osztrák határnak, aztán néhány hét múlva – börtönébe visszavágyó sasfióka – hazakéredzkedett a traiskircheni menekülttáborból, anynyira hiányzott neki az anyukája.

Parasztkitásként egy-két mutatós szépségtapaszt is rácsirizeltek a közoktás újramázolt arculatára. Például néhány hónapra száműzték a tantervből – mi balgán azt hittük: végleg és Szibériába – az orosz nyelv kötelező ránk löcsölését. Csakhogy ennek sem örülhettünk sokáig, mert se szó, se beszéd, botcsinálta némettanári minőségben a nyakunkba zúdították Gubik alsó tagozati tanerőt, azzal a dermesztően otromba elgondolással, hogy majd ő beleveri a teuton idiómát a pacsaki fölső tagozatos nebulók bikkfakemény koponyájába. Nem mintha bármelyikünk is kérte volna, hogy ilyen Gubik-féle tanbitangok akármire is okítsanak bennünket. Ő meg a büntársai gyerekek egyre újabb nemzedékeinek keserítették meg az életét, közben messziről lerítt róluk, milyen röhejesek, milyen nyomorultak, milyen szájalmasak. Minden tettüket, minden gondolatukat, talán még az álmaikat is ez az elv vezérelte: „Nem azért vagyunk a világon, hogy jól érezzük magunkat benne, és örüljünk egymásnak. Még csak az hiányzik! Sorakozó!” Soha semmit nem tanul-

* Erich Fried közlése nyomán.

HAGER RITTA, *Elveszett bárány*, 2016

KOVÁCS-GOMBOS GÁBOR, ...közeledik a hajnal, 2015; Dialógus, 2015

KOVÁCS-GOMBOS GÁBOR, Narthex I., 2016

tam az életidőmet galádul elherdáló iskolákban, ami keveset tudok, azt mes-
terektől lestem el, vagy magamat tanítottam meg rá.

Amúgy én nagyon bírtam az orosz (anyám, érezve az idők végbélszelét,
már negyedikes koromban különórákra járatott), a cirill betűk is tetszettek ne-
kem, az meg különösen, hogy a ceruzára azt mondják: *karandás*, a lóra meg azt,
hogy *kony*, a kislány nekik *gyévocska*, a fiú *málcsik*, a nagymama *bábuska*, a ke-
nyér *hleb*, a kifli *razsó*k, a pénz *gyengi*, a sárga *zsoltűj*, az elefánt meg *szlon*. Jó-
ízű, barátságos nyelvre véltem ráérezni, szavainak olyan íze volt a számban,
mint Celesztin apó kiflijeinek. Tántoríthatatlanul meg voltam róla győződve,
hogy a kiflik vagy az erdei fák maguk közt oroszul beszélgetnek egymással.
(A kutyák meg magyarul. Egyszer suttymban kihallgattam két kutyát; azt hitték,
senki sem látja vagy hallja őket. Arról folyt köztük a szó, hogy az embereknek
halálszaguk van, mindegyiküknek másmilyen, erről lehet leginkább megkülön-
böztetni őket, az emberkölyköknek viszont, amíg föl nem cseperednek, isten-
szaguk van. Magyarul egyébként a világ minden kutyája ért, a többi nyelvet leg-
följebb csak törlik, jobban mondva: ugatják.) Az orosz szavakból és népdalokból,
amilyen például a „Gyorsan száguldó, hús patak partján” vagy a „Тонкая рябина”,
nyírfaerdők és berkenyeligetek zúgását hallottam ki. A gyerekkoromban be-
lém vésődött ruszofíliából a történelemnek nevezett siralmas bohózat sem-
milyen fordulata sem ábrándíthatott ki. Január elsejének délelőttjén minden
évben tiszteletemet teszem Puskin szobra előtt, és nem szavalom, csak csön-
des megilletődöttséggel elmondom valamelyik versét, például ezt:

*Ó, jaj! bármerre nézhetek:
Csak ostorok, bilincsek ezre;
Pusztít a jogrend, rég beteg,
S a rabság könnyét látom egyre;
Mindenhol bitor hatalom
Az elfogultság vak kódében
Ül trónra – rabszellem van ébren,
S a hírnév átkos vágya nyom.**

Vagy – jóllehet orosztudásom szánszalmásan fogyatékos – Alekszandr Szer-
gejevics anyanyelvén: Я вас любил: любовь еще, быть может / В душе моей
угасла не совсем... („Szerettem Magát: talán mély szerelmem / A lelkemben
nem hunyt egészen el...”)

Gubik tanerőt csak per Geszler emlegettük, ámbár küllemében nemigen
hasonlított a piros fősőn vadászszólyommal villogó Geszler Hermannra. Mivel
testközeli tapasztalatokat csak arról szerezhettem, ahogyan nem hetvenöt,
hanem harminckét gyereket ejtegetett kétségbe egyetlen másodperc alatt,
harmincketten voltunk ugyanis az osztályban, Gubik tanerőt, legalábbis az or-
dibálós, pofozkodós, a sorból kilógókat meggyfa bottal fenyítő, teljes lényük-
ből erőszakot árasztó többi tansmasszerhoz viszonyítva, éppenséggel
tangyöngének is mondhatnám. Nem mintha nem szolgált volna rá, hogy an-
nak a *Tell Vilmos*ból, kivált pedig a magyar kártyából jól ismert gonosz biro-
dalmi helytartónak a nevével billogozódjék meg, aki, miként a tök kilencesen
is híven meg van örökítve, a bothegyre tűzött kalpagját süvegeltette meg a jó
néppel, míg a makk fősőn akcióhoz készülődő Tell Vilmos egy jól irányzott
nyíllövessel ki nem iktatta az élők sorából a kalpag gazdáját. Schiller úr sze-
rint Tell Vilmos néhány lépésnyi távolságból eresztette bele a nyilát Geszlerbe.
Ugyanezt Kassai Lajos lóhátról és ötvenméteres távolságból is kacagva meg-

* Franyó Zoltán fordítása.

cselekedte volna, úgy ám, Schiller úr. Hanem ha netán Hunniában akarna meghonosodni, javasolnám Schiller úrnak, hogy *Kástélyosra* magyarosítsa a nevét. Ugye, milyen faszálysosan hangzik: Kástélyos Frigyes. Az ilyen név viselőjéből akármi lehet minálunk: lovassági tábornok, lilimtipró, köz- és váltóüggyvéd, zeneszerző, nagybirtokos, konzumidióta, festőművész, megélhetési bűnöző, ombudsman, narkós, sírásó, komédiás, celeb, nemzetbiztonsági tanácsadó, díler, pártigazgató, paprikajancsi, bankrabló, közmunkás, hasnyálmirigyrák-specialista, pizzakiholdó, farmakológiai bérgyilkos, adósrabszolga, fingva ugró tanszék vezetője, vagyonőr, jól fizetett troll a világháló vitafórumain, genderideológus, hajléktalan, vagy akár költő is, föltéve, hogy szeret kiáltozni a pusztában. A lehetőségek végtelenek, határ a vegyi permittel telefondított ég.

A múlt század ötvenes éveinek második felében, miközben egyre jobban kiteljesedett az újragombolt bolsevizmus megfészkélése, Geszler – nem a svájci, hanem a pacsaki – kisboltot működtetett a (mint tudjuk: nagy, komor, négyszögű, Móricz Zsigmond újfent összevonja a szemöldökét) fiútanoda már említett portásfülkéjében. Kifliárulási engedélye is volt, amit egy időben átruházott kettőnkre, Galsai Misi cimborámra meg énrám; úgy emlékszem, hatodikosok vagy hetedikeseink lehettünk akkoriban.

Nagy kegy volt ám ez, hajaj! Hogy pont mi ketten jutottunk ilyen zsíros stallumhoz, ahhoz bizony protekció kellett, nem is kicsi. Nekem az adta a hátszelet, hogy jó anyám meg a selyemcukros Geszler korábban kollégák voltak egy alsó tagozati tanintézetben, Misi cimborámnak meg az, valami bonyolult, árukapcsolásos ügyből kifolyólag, hogy Solti Károly nótáénekes mindig az ő szüleinél szállt meg, valahányszor föllépett a pacsaki nagyvendéglőben. Kettőnk cimborasága abban gyökerezett, hogy Misi volt az osztály egyik fenegyereke, én meg a másik. Olyan osztályidegenek voltunk, hogy csak úgy füstölt; két nonkonformista mákvirág. Pusztuljatok, bilincses iskolák! Ha rajtunk múlik, fölrobbantottunk volna minden iskolát, és Recskre deportáltattuk volna az összes tanerőt.

Az első szünetben átügettünk egy jókora papírszákkal a cukrászdába, tudniillik abban az időben, a pacsaki cukrászdában legalábbis, kiflit is sütöttek, aki nem hiszi, járjon utána. A kiadóablak a cukrászda mögötti udvarra nyílt, Celesztin apó, a csodacukrász azon keresztül számolt le a kezünkbe százat az ő csodálatos kiflijeiből. Tégy bele mindent, amit kell, és szeresd felebarátaidat, mint tenmagadat, ez volt az ő tenyérbe mászóan egyszerű csodareceptje. Mivel nagyon szerette enmagát – szép kövér ember volt –, megvolt hozzá a mintája, miképpen szeresse a felebarátait. Közel és távol jószerivel ő volt az egyetlen felnőtt, akit nem tekintettünk ellenségünknek; főellenségeink persze a tanpribékek voltak. Milyen kár, hogy a selyemcukros Geszler kuckójában való tárolódástól, Geszler negatív kisugárzásától mindeztől elillant Celesztin apó kiflijeinek csodatévő ereje, különben talán mindnyájunknak angyalszárnyaink nőttek volna, és látásra nyílt volna a harmadik szemünk. De azért az elszenvedett sugárártalom ellenére is megmaradtak osztályon felüli, ritka finom kifliknek. Tízpercekben árultuk őket a sulis udvarán, az utolsó szünetben pedig elszámoltunk Geszlerrel. A maradékot, már ha maradt belőle egyáltalán, visszavittük a cukrászdába.

Fejenként általában két kiflit vettek a srácok, és a húsz fillért vagy nem kérték vissza a forintból, vagy nem adtunk vissza, arra hivatkozva, hogy nincs aprónk. Így keletkezett jövedelmünket leginkább kiflibe öltük. Két pofára zabáltuk a friss, ropogós, ínycsiklandóan jó illatú kifliket, hozzájuk képest a mai nosztalgia-kiflik fasorban sincsenek.

Dőzsölő életmódunknak jócskán akadtak irigyei. Nemcsak a kifliben való dúskálásunkat irigyelték tőlünk, hanem azt is, de rohadatul ám, hogy a végükön

LUZSICZA LAJOS ÁRPÁD, Óbudavári pléhkrisztus, 2002

egymáshoz illesztett kiflik félholdjaiból az anarchista szabadság parányi köreit vagy inkább holdkóros kishercegségeit teremtettük meg magunknak. Ördögfióka-szarvacskákkal a homlokunkon, kifliszárnyakkal a hátunkon röpdöstünk föl holdbéli légvárainkba. Felőlünk meggebedhetett az összes felnőtt. A kis okt. nem-szoc. forr. utáni rendbe betagozódott osztálytársainkat amiatt is epeömlés kerülgette, hogy mi ketten már kicsöngetés előtt kiosonhattunk a tanteremből, hogy elhozzuk a kiflis zsákokat Geszler bódéjából, és elfoglaljuk árusí posztunkat az udvar stratégiai szempontból legalkalmasabb pontján.

Gubanc csak akkor támadt, ha nem gyűlt össze annyi pluszbevételünk, hogy fedezze, amit bepofáztunk. Öltre menésig marakodtunk, hogy melyikünk evett meg többet. A selyemcukros Geszler nem ismerte a tréfát, és nem ismert irgalmat, mind a kettőt, a humorérzékét meg az irgalmasság iránti hajlamot alighanem sebészkéssel operálták ki belőle már a tanítóképzőben. Egy csúf téli napon megvonta tőlünk a kifliárulás privilégiumát. Az édenkert már csak olyan, hogy a főhatóság végül mindig kiteszi belőle az ember gyerekének szűrét. A főúri javadalomból való kicsöppenésünk híre az iskola falain túlra is kiszivárgott, mégpedig ebben a formában: „Lebuktak a kifli-burzsujok.” Ránk omlott a kifliből emelt katedrális, semmivé foszlottak holdbéli légváraink.

Különben meg – bolsevizmus-túlélő, holdkóros, nonkonformista mákvirágok – ma is élünk, ha meg nem haltunk.

Kocsmárosné, száz szál kiflit ide az asztalra!

TÓTH ERZSÉBET (1951) Budapest

TÓTH ERZSÉBET

Nyár az akácos házban

azokban az években már nem volt tavasz
 visszavonult, mint a túlünnepezt dívák
 az őrzítő akácillat felhőkben gomolygott át
 az első forró napokba
 a szerencsések elsötétített szobákban figyelhették
 a tévéből nyomon követhető medvealandokat
 valóságos medvefigyelők lettünk
 „tudod, az a medvés nyár volt”, mondják majd évek múlva a fiatalok
 az egyik medve végigsétált a Duna nyomvonalán
 a másik bekönyökölt egy kerítésen
 mindig tudtuk, merre járnak, mert persze nem csak egy medve volt
 volt, aki a Tiszában fürdőzött, aztán bolyongott tovább
 egyéb medvék a városokba is becammogtak
 megszűnt az életterük, magyarázták a mindentudók
 ezek a medvék kedvesek voltak szívünknek
 nem tartóztatták le őket, hadd menjenek
 nem is sérült meg egyik sem, túléltek a kalandozást
 csak egy őzikét ütöttek el a futók
 ezek a mániákus egészségőrzők
 hétvégeken a városi közlekedést is veszélyeztetik
 Öreg néne őzikéjének aztán gondos emberek bekötözték a lábát
 éltünk, mint a mesében
 egy éjjel azt álmodtam, hogy dédelgetek egy őzikét
 azon a nyáron csak egy gólyára lőttek rá többször is
 nem volt szép látvány
 a gólya vére átcsorgott
 az éppen kanalizott málnás jégkrémünkre
 de megmenekült, nálunk ritka az ilyen brutalitás
 gólyára lőni?! ki hallott ilyet?
 hogy naponta agyonvernek egy-két öregasszonyt
 hovatovább természetes
 eltelik lassan a medvés nyár is
 ha nem kell kimozdulni a házból, elég biztonságos
 augusztusban a terasról nézhetjük majd a csillaghullást
 örülhetünk
 csillag hullik, mégse bomba
 gyöngített urántartalmú bombákat sem vennénk szívesen
 ha szállingóznak is ilyenek valahol mostanában
 előlünk gondosan eltitkolják

Ha még élek

Meghaltak sorra.
 Az egyik halálhírt két, akkor még élő
 (akkori) legjobb barátom hozta a Hungáriába.
 Ismeretlen figurák szédelegtek az asztalunkhoz:
 Hallottátok, hogy meghalt a Kormos?
 Akkor aztán bemutatkoztak: Szervác József, Csajka Gábor Cyprián.
 Kormos Istvánnál volt kiadásra váró első kötetem,
 így került aztán Nagy Gáspárhoz.
 Pár évvel később Nagy Gáspár egyszerre haldokolt
 Lázár Ervinnel, alig győztünk temetésekre járni.
 Elárvult Bella Pisti zongorája,
 sakktablája hiába várja a fölé hajlókat,
 akiknek a játszma fontosabb volt a külvilágnál.
 Addigra már sokan meghaltak:
 Hideg Anti, Vaderna József, Bólya Péter.
 A fehér öltönyében kataton részegen tántorgó
 Endrődi Szabó Ernő talán már a halálára öltözött.
 A szelíd Banos Jancsi.
 A légies Pinczési Jutka, aki csak tévedésből
 kerülhetett a földlakók közé.
 A drága Mózsi Feri, a kedves Pálinkás Gyuri,
 és biztos kifelejtetek sokakat.
 Időrendet sem tartok, nincs jelentősége.
 Hervay Gizella, aki mindig hozzánk csapódott énekelni.
 Ratkó József, Utassy, a sortűzben elől álltak ők is.
 Elöl állt Csengey Dénes is,
 halálát csak Istene látta.
 Meghalt Balaskó Jenő,
 kinek már nevéből is a lázadás dallama szólt.
 Meghalt szeretett szerkesztőm,
 Máti Livia, akit nehéz volt eltemetni,
 de kit nem volt nehéz?
 Sírni könnyű volt Fázsy Anikó halálakor,
 akivel a Nagyvilág halt meg,
 most itt állunk világtalanul.
 Már össze-vissza zuhognak az évek a halálokkal:
 Csoóri Sándor, Görömbei András, Esterházy Péter,
 velük éltem, velük voltam fiatal és öreg,
 meghaltak sorra.
 Valami baj lehet velem, ha még élek.

EÖRÝ EMIL, Feszültség, 1988

SZALAY KÁROLY (1929) Budapest

SZALAY KÁROLY

Sajkodtól „egészen a” Halásztelepig

1953-tól 1956-ig aspiránsként, „kötetlen munkaidővel”, minden szabad pillanatomban „Tündérhonban” töltöttem. Vagy a Biológiai Intézetben, netán a múzeumban tanyáztam. Történetem időpontjában Sajkodon tavaszoltam „Möszééknél”. A Rákosi- és a Kádár-korszakban a tihanyi félsziget a magyar szellemi élet – rejtősen szólva – előretolt helyőrsége volt. A két írófejedelem, Illyés Halásztelepen, Németh László Sajkodon lakott. A tóparton a kikötő szomszédságában a Biológiai Kutatóintézet, följebb a Geofizika. A kettő között a vízhez közel tanyázott az egyetemről elzavart Baránszky-Jób László, 1947-ben az egyik professzorom. Azt találta ki a drága, naiv ember: „mi most közösen megcsináljuk a legkorszerűbb esztétikaelméletet”. Csak egy dologgal nem számított. „Elméletfaragás” közben beborított bennünket is Lukács György árnyéka, s minden idealista tudóst kiakolbólitottak a Pázmányról. Laci bácsit is. Hatalmas villájában rendre látogatták őt a legkiválóbb, ugyancsak üldözött koponyák, köztük Barta János irodalomtörténész Debrecenből. Aspiránsvezetőm, Bóka is elismerte szakmai nagyságát, holott ő mindenkit idiótának, tudatlannak, rosszhiszeműnek tartott. Ma már gyanítom, nem is mindet teljesen oktanul.

Baránszky hatalmas ősfákkal dús kertje arról vált nevezetessé, hogy titokzatos állatok és madarak lakják. Jelenlétük dokumentumait, „névjegyüket” ott is hagyták a teraszon, amit „Jób” néni söpört össze kitartó szorgalommal. Fájdalom, már sem a madárra, sem a surranó szőrmókra nem emlékszem, de a vendégeknek ki kellett ülniük a teraszra, s nyugtáznuk kellett, ha láttak vagy hallottak valamit.

Sorolandó Tündérhon nagyszerű polgárait, közvetlenül a Biológia mellett, az utca túloldalán lakott Vass Elemér festőművész. Ablaka az intézet kikötőjére, minek következtében a tóra nézett. Feleségét, a párizsi amerikai nagykövet nejét Papi a Luxembourg kertből szöktette meg Tündérhonba. Tündéri nő. Évekkel később, Papi halála után leveleztem vele, egyik levelét most meg is találtam, amiben valamit hálásan megköszönt. Már nem emlékszem, miről lehetett szó. Papi mögött lakott hajótársam, a pókkutató Konok István, „Pity”. Felesége francia nő. Ő is Tihanyban, majd Füreden maradt férje korai halála után. Az idegenből ideszakadt asszonyok úgy belerajongták magukat a félszigetbe, hogy itt maradtak holtukig. Elképzelhetik, hogy mi, „tiszteletbeli tihanyiak” mennyire kötődünk Tündérhonhoz, és kötődünk még ma is, ha élünk.

Folytatom. A part mellett, a Füreden vezető úton, a Nemzeti Bank üdülője után Borsos Miklós szobrászművész kertes, szobrokkal ékes villája magasodott. Füreden érve, Passuth nyaralt ott, azután lakott is, s Lipták Gábor nyaralóhagyatékában az Írószövetség berendezett egy alkotóházat külföldi, magyar irodalmat fordítók számára. A tihanyi múzeum igazgatónőjének, Veronikának a férje Bartha László festőművész, Vass Papi és Laci bácsi kitalált egy díjat. Kossuth-díj mintájára a „Possuth-díjat”. A szegény történelmi bestselleríró

Részlet *A homokóra lepergett* című memoárregény *Tündérhon – Tihany* fejezetéből.

nem sokra taksálták. (Szentkuthy Miklós sem.) A kellemetlen, tolakodó látogatót tüntették ki gonoszkodva „Possuth-díjjal”, és a háta mögött kinevették, ha meghatódott a „megbecsüléstől”.

A „körzet” kiemelkedő figurája volt Horváth Boldizsár egyetemi tanár, „csontológus”, aki az akkor divatos csecsemőkori betegséget, a csípőficamot ingyen gyógyította a környékbeli parasztok között. Számunkra elsősorban mint vitorlázó, balatoni Kékszalag-győztes volt tekintélyes. Hajója az Addió, volt belőle vagy három egymás után, mind Addió névre hallgatott (Addió I.–II.–III.) Ha jól emlékszem, Déry Tibor is megfordult rajta. Sokszor kötött ki legendás vitorlásával az Intézet kikötőjében, de nem a Kőbeka és a Na mi újság? mellett, mert tőkesúlya mélyre merült. A nyílt vízen horgonyzott le, a tíz méteres „kút” fölött, s az intézet fontos dolgozója, Kozma úr szállította ki Dizsi bácsi vendégeit evezős csónakban a szárazföldre. Orvosokat, színészeket, zenészeket.

Nem hagyhatom említés nélkül Sajkod egyedülállóan érdekes művészt, Farkas Ferenc horthysta tábornokot, akit kegyesen ide telepítettek ki. Télenyáron itt élt és iparművészkedett. Nekem is van tőle tányérnyi méretű, színezett, ovális alakú domborművem. „A régen múlt időkben egy szép királyleány aranyszörű kecskéket őrzött Tihany fokán.” A népi legenda valós „tárgyból” fakadhatott. A tó kecskeköröm alakú kövecskéiből. Kecsekörmököt azonban az ötvenes években már csak pénzért lehetett beszerezni, ma már úgy sem. A nyaralók mindet kiszedték a tó fenekéről.

Nem hagyhatom említés nélkül az Akadémia elnökét, Rusznyák professzort, aki családjával rendszeresen ott nyaralt. Az egyik lánya tolószékes, mozgásképtelen, rajta még a csodadoktor Dizsi bá sem tudott segíteni. Máig őrzöm az emlékét. Fekete hajú, fehér bőrű némbor volt, s azt hiszem, a legokosabb és a legműveltebb nő, akivel valaha találkoztam.

És persze barátainál tanyázott az intézetben Szabó Lőrinc! Aki örökösen az éhhaláltól rettegett. A biológusok zene- és irodalomimádók voltak. Humán műveltségű természettudósok. Úristen! És ott élt a csudálatos grafikusművész, az „Ikonoграфия florae” egyedülálló, óriási könyv rajzolója, a világszép virágrajzok mestere, Csapody Vera. Olyan kultusz élt bennünk, szellemi suhancokban a nagy teljesítmények iránt, hogy az ájulattig meghatódtunk, ha már a kilencven évét is túlhaladott agg nő leereszkedett közénk.

És el ne felejtsem Kántor Andor festőművészt, Honthy Hanna exszeretőjét, aki a művésznőtől búcsúként megkapta tihanyi villája borpincéjének kulcsát, ahová gyakran vitt bennünket, süvölvenceket piálni. Tündérhon kulturális körképe ezzel korántsem teljes. Fönt, a hegyen a Szunyogh csárda fogalom volt. Nemcsak páratlanul színes egyéniségű korcsmárosa, hanem öreg cigány hárfása miatt is. Tóth G. László intézeti igazgatótól tudom, hogy a hárfás már a harmincas években híres volt. Szabados Jenő (László rokona) Szőnyitanítvány meg is festette 1939-ben a fiatalon is öreg művészt. Amikor én megismertem – ötvenévesen –, már csupa csont vénember volt, de ez nem akadályozta meg abban, hogy feleségül vegyen balkézről egy tizenkét éves cigánylánykát. A hasonlóképpen csontsovány leányasszony szeretettel vette körül és szolgálta „férjét”, az aggastyánt. Hárfamuzsikája jobb fülekben talán máig megmaradt.

A Sport Szállóban pedig a később híressé vált Dobsa zongorázott, s a mefisztofeleszi arcú, santa Hot-Klein dobolt. Barátságba keveredtem vele. Pesten rendszeresen meglátogattam az Operettben, ha jól emlékszem. Na, és ott volt a vörös hajú dizőz, akiért megőrültek a férfiak. A közvetlen, jó humorú Szusza Feri hódolata jeléül a cipőjéből ivott pezsgőt, de az egyik biológus barátom tette a nőt magáévá. Nevét titokban tartom kegyeleti okokból, mert hála istennek özvegye még él.

Egy zimankós húsvét hétfői napon Sajkodban tanyáztam Möszeék vendégeként. Ebéd után elhatároztuk, meglocsoljuk Ikát a Halásztelepen. Csakhogy Ika éppenséggel a félsziget másik felén lakott, vízre letekintő nyaralójukban, szüleivel. Tanakodtunk, melyik útvonalat válasszuk. Végül úgy döntöttünk, keresztülvágunk a félszigeten, a Belső tó közelében. Az ősszel gyönyörűszip lila, most szürke és letarolt levendulás mellett, a szántókon át. Úgy viselkedtünk, mint zöldfülű városiak. Nem gondoltuk meg, hogy még a gyalogjáró ösvények is elmocsarasodtak, lucskosak, olvadt hótól sárosak. A domboldalban még mindig látszottak koszos fehér hófoltok, széleik kristályosan csillogtak a bágyadt délutáni napsütésben.

Már túlhaladtuk a Belső tó vidékét, amikor a távolban föltűnt egy vaddisznócsoport. Futni már nem volt hova, megmerevedtünk mozdulatlanra. A vad-disznók minden mozgást megtámadnak. Tőlünk alig tízméternyire csörtettek el letört, de be nem takarított kukoricaszárak között. Nem figyeltek ránk. Komótosan kocogva, vagyis kocázva eltűntek a tenyéryi kis erdőben. Mire kiértünk a Halásztelepre vezető kövezett útra, nyakig sárosak lettünk. Még szerencse, hogy bakancsaink nem ragadtak bele a cuppogó latyakba. Lassan alkonyodott, mire Ika nyaralója elé értünk. Pontosabban, az út menti kertkapuhoz. Fönn, a házban világított két ablak, és a teraszfelére nyíló bejárati ajtó ablakán is fény szűrődött. Megálltunk a kis kertkapu előtt, egymásra néztünk, és egyszerre elneveltük magunkat. Mint két sárból gyúrt ember. Úgy döntöttünk, így be sem csöngethetünk. Már fordultunk volna vissza, amikor kinyílt a ház ajtaja, és fölbukkant Ika. Tétovázott, lassan megismert bennünket, aztán le-szaladt hozzánk. Kinyitotta a kis kertajtót (már nem emlékszem, milyen is volt), összecsapta a kezét és jézusmáriázott.

– Ti meg hogy kerültetek ide? Normálisak vagytok?

– Meglocsolni jöttünk, ezt meg is tesszük.

Előbogyoláztuk kis üvegecskéinket, és az akkor szokásos pacsulival kíméletesen megöntöztük a leányzót.

– Legalább az előtérbe gyertek föl, megpihentek, és továbbmehettek.

A lépcsőföljáróra hirtelen éles fény vetült. Gyula bácsi jelent meg az ajtóban. Csak fekete sziluettje látszott a háttérvilágításban.

– Möszeék vannak itt – kiáltott föl Ika. – Jöttek locsolkodni, de már mennek is tovább.

– Azt nem. Azonnal hozd föl őket!

Nem volt apelláta. Fölkapaszkodtunk, és megálltunk előtte a kisugárzó fényben. Kezében bicska, éppen vacsorázott. Megdöbbenését azonban ő sem tudta leplezni. Kis szünetet tartott, és ellentmondást nem tűrő hangon kijelentette:

– Bejöttök, megszártok, kaptok enni, aztán mehetnek dolgotokra.

Flóra néni – ahogy szokás mondani – majd elájult, amikor meglátott bennünket.

Gyula bácsi visszaült fönséges pózban az asztalfőre, kanyarított egy szelét szalonnát, hozzá lila hagymát, kenyeret, és leplezetlenül élvezte hitvese megdöbbenését.

– Na? Na! Mit álltok itt? A gyerekek vetközzenek le, rakjátok a kályha (vagy a kemence?) mellé ruháikat. Ha megszáradnak, le lehet porolni őket. A cipőket ne tegyék túl közel a meleghez, mert tönkremennek. A zoknikat is vessétek le. Ika pedig, hozz nekik lavórt meleg vízzel, bele a lábukat, meg ne fázzanak! Flóra, legyen szíves két lópokrócot elővenni, abba csavarják bele magukat, és egyenek.

Én még életemben olyan kínos zavarban nem éreztem magam. Mindenki ideges volt, egyedül Gyula bácsi falatozott fölényes nyugalommal.

Ika teljesítette apja utasítását, Flóra asszony két második világháborús durva szőrű, szürke katonai lópokrócot hozott, majd az asztalhoz ültünk, lábunkat még mindig a meleg vízben áztatva.

Gyula bácsi félszemmel kitergetett zoknijainkra pillantott.

– Azok a zoknik használhatatlanok. Adjatok az enyéimből szárazat nekik.

Flóra néni alig leplezett, irántunk érzett undorral tányérokat és evőeszközöket tett elénk, és fejével intett: Gyula bácsi vágjon nekünk is a szalonnából.

– Vendégnek? Nem. Máskülönben is ez az én szalonnám. Hozzatok nekik szalámit.

Flóra néni szót fogadott. Őszintén sajnáltam, hogy szalonna helyett „finomságot” kellett ennünk, ugyanis máig kedvenceim a szalonnák különféle fajtái. Mivel anyai nagyapám gyümölcstermelő gazdag paraszt volt (magyarul kulák, de szerencséjére nem érte meg a Rákosi-korszakot), paraszt-polgári létformánkba belefért a parasztias étkezés éppen úgy, mint az apám családjának görög nagypolgári életvitele. Máig érzem számban a lebbencs ízét, a bográcsban pörkölt aranybarna tarhonya ropogását fogaim között. És eszembe jut a szegény alezredes lánya, akire azért volt büszke horthysta katonatiszt apja, mert úgy kanyarintotta a szalonnát és a hagymát bugyli bicskával, mint a parasztok aratáskor. És ahogyan akkor Gyula bácsi. Az alezredes orosz fogásba esett, és nem láttuk többet. Noha nem fegyveresen szolgált. Köpcös, elpuhult ember, valamiféle adminisztrátori munkát végzett a seregben magas rangja ellenére.

Legalább hatvan esztendeje jártunk Illyés Gyuláéknál. A látogatás minden vagy majd minden mozzanatát máig is őrzöm. Mindenekelőtt a költő alakját, amint szinte szoborként ül az asztalfőn. Flóra asszony serénykedik, teljesíti ura óhajait. Megismétlem: érezhetően nem örült a velünk járó megpróbáltatásoknak. Ika visszafogottságát, amivel nyilván az abszurd helyzet fölötti kaján érzéseit akarta titkolni. Lenyűgözött Illyés főúri viselkedése, nagyvonalúsága. Amit kimért magatartása csak fölerősített. Az nem derült ki, tudja-e, hogy Bóka aspiránsa voltam, ugyan miért tudta volna? Arra azonban finoman és udvariasan rákérdezett, hogy mivel foglalkozom. Azt mondtam tömören: Karinthyval. Nem válaszolt bejelentésemre azonnal. Azt tudtam, hogy Karinthy kedves kis paródiát írt Illyésről a harmincas években, de nem ismertem akkor még az urbánus író és a népiek vezére közös fényképét. Pedig, most így visszagondolva rá, érdekes lett volna kérdezősködnöm kapcsolatukról, hiszen Karinthy nem volt valamiféle elfogult városi. Móricz legjobb barátai közé tartozott, s az is árulkodó, hogy a fénykép együtt rögzítette Illyést Karinthyval. Föltehetőleg egy hajókiránduláson, amely képen Illyés Karinthy mögött áll, és kezét bizalmasan ráteszi az ülő Karinthy vállára.

Az Illyés–Karinthy családi kapcsolatokról létezik egy furcsa, „posztumusz” tapasztalatom. A hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején a Vörösmarty téren találkoztam Karinthy Ferencsel, Cinivel. Már nem tudom, mi-féle dolgokról fecserésztünk, talán a Margitszigeti teniszpartikról. Egyszer csak odalépett hozzánk Sík Csaba, akkoriban a Magvető irodalmi vezetője – Bóka-tanítvány, és süvölvény korunkban gyakran voltunk együtt, de valamilyen oknál fogva szakadatlanul vitatkoztunk, nemcsak irodalomról, hanem főleg képzőművészetről. Azt hiszem, ő rugalmasabb és megértőbb volt a modern irányzatok iránt, mint én. És az irodalomban is szélsőségesen urbánus nézeteket képviselt, vagyis a népi írókat ki nem állhatta. Noha páratlanul jó eszű és roppant művelt fickó volt, amilyen csak a vidéki falusi körjegyzőfélék leszármazottai lehettek. Mert a mai ember föl sem foghatja, micsoda magas kultúrájú falusi értelmiség élt hajdankorban, és maradékai élnek még ma is.

Csaba rajongott a mexikói művészetért is, és spanyol szakos felesége fordította le neki az eredeti mexikói szakirodalmat.

Szóval odajött hozzánk Csaba, és rögtön elkezdte ócsárolni a népi írókat, föltételezve, hogy egy „echte” urbánus egyetért vele. Cinit jól ismertem, finto-raít különösképp, amelyekkel nemtetszéseit plasztikusan tudta megfogalmazni. Csak hallgatta, csak hallgatta Csaba fejtegetéseit, s amikor Illyésre tért rá, Cini Csaba mellére tette a tenyerét, és csak ennyit mondott:

– Ne haragudj, de Illyésékhez vagyok hivatalos ebédre, és még a virágot sem vettem meg.

Rám fintorgott egyet, és lelépett.

1953-ban, Sztálin halála évében mutatták be, ha jól emlékszem, Illyés *Fáklyaláng* című darabját és 1956-ban a *Dózsa* tragédiáját. Már nem emlékszem, melyiket vitatták meg az egyetem professzorai a Piarista Rendház előadóteremnek átalakított kápolnájában. Kezdő aspiráns lehettem, tehát a *Fáklyaláng* lehetett az, s persze nekünk is kötelező volt megjelennünk „Illyés kivégzésekor”. Bóka mellett ültem, a közönség között, mert Bóka nem vállalta a kivégzőosztagban a részvételt. Persze Szabolcsi, Nagy Péter meg mit tudom én, kik, hörögve szídták Illyés művét, annál is inkább igen bátran, mert Illyés minden várakozás ellenére nem jött meg. Amint kiderült, hogy a költő nincs jelen, elszabadult a pokol, és az előadók olykor nyomdafestéket alig tűrő hangnemben „méltatták” a művet. Már javában tartott a hadjárat, amidőn valaki fölfedezte, hogy Illyés az egyik ablakmélyedésben, szerényen félrehúzódva, mellén összefont karokkal, fölényes gúnnyal figyeli az előadókat. Persze ezt Bóka is észrevette, és elrihentette magát.

– Úristen! Hogy semmisíti meg ezeket Illyés! Ezt a sok marhát. Hiába intettem Nagy Pétert, tartsa távol magát ettől a szelleminek álcázott hordától.

Azt hiszem, a Kiskardos, Pándi fejtette ki éppen „helyes ideológiai okfejtését”. És ekkor vette észre majd’ mindenki a sugárzóan fősőbbbséges, gúnyos Illyést.

A botrány bekövetkezett. Pándi torkán akadt a szó, a papír kiesett a kezéből, és összevissza hebegett-hápopott. Ez a nagy, magabiztos ember. Tény és való, hogy ettől a pillanattól kezdve pusztán Illyés jelenlététől habogássá torzult az előadók beszéde. Az utolsó előadó után, már nem tudom ki, de arra emlékszem, Bóka „ökör úrnak” titulálta, azt mondta: „Sajnálattal közlöm, hogy noha meghívtuk Illyés Gyulát is, de ő nem válaszolt meghívásunkra. – Az emelvény ülöncei még mindig nem appercipiálták a költő ottlétét. – Ezért átdom a szót a hallgatóságnak.”

És ekkor jelentkezett föltartott kézzel Illyés Gyula az ablaküregből előlépve.

Bóka nem bírta magát. Tombolt a kárörömtől. Fönn, a pulpituson ült Király István is, a nagy népi káder, aki hivatalból ki nem állhatta Bókát, de tartott tőle, szóval fölnevetett Király pofájába Bóka, két kezét gúnyos-kérdőn megemelve: no, Pista, most mi lesz?

Mi, süvölvények is röhögtünk, Bókát utánozva. Béládi, Bessenyei, Koczás, Weber Tóni s a bivalyerős nagy ászokat ütő teniszpartnerem, Gergely Gergely adjunktus, aztán a franciás Gyenis Vili, a drága Varga Jóska, az Ady-kutató, Egri Péter, nem sorolom, sok név nem is jut eszembe.

Az északi-sarkira dermedt levegőben Illyés indulatmentesen, hűvösen, higgadtan, fejből sorra vette legalább öt előadó állítását – micsoda szellemi teljesítmény –, szinte pontosan idézve azokat, és megsemmisítő logikával megcáfolta a vádak.

Ez volt maga az örület. Bóka rám nézett. Akkor még magázott. Gunyoros fintort vágva azt mondta: „Érti most már, miért nem vállaltam ezt a pártföladatot? Elég volt nekem a *Petőfi Mezőberényben*.”

Még két asszociáció a „tündérhoni polgárok” alakjához.

A Szántód és Tihany között közlekedő komp félszigetbeli kikötője körül alakult ki „Tündérhon” második szellemi központja. Jobbára menő, jómódú nyaralókkal. Ott tartózkodott az akkor leghíresebb dalszövegíró, Zsüti, vagyis G. Dénes György. Célzásából, amit beszélgetéseink során ejtett el, kiderült, nagy költőnek tartja magát. Egy alkalommal, amikor Illyést nyilvánosan megtámadták, találkoзва vele a tóparton, belékarolt, méltatlankodott az Illyést ért támadások miatt. Vigasztalta, mondván, sohasem tudhatjuk manapság, kibe köt bele a hatalom, és megveregetve Illyés vállát, amihez ágaskodnia kellett, és azt mondta neki biztatón: „Gyulám! Legalább mi, költők tartsunk össze.”

Ha már Zsüti: különleges, ritkaságszámba menő vörös mahagóni jolléja volt, amivel azonban csak szélcsöndben mert vízre kelni. Egy napon ott ültünk a komp öblében lévő, nyugat-európai turistáknak szánt, méregdrága szálloda halljában, amikor kitört egy pokoli vihar. Persze, a sóher és irigykedő ifjoncok zrikálták Zsütit: na, most menjen ki csudálatos lélekvesztőjével! „Ne csak szélcsöndben, evezővel, művészkém!” A kedves kisöreg elhúzta a száját, mert megérezte a feléje áradó irigy rosszindulatot, és azt mondta: „Egy üveg francia konyak annak, aki kimegy most a hajómmal!”

Vállaltam. Mint mindig, minden örültséget. Én voltam ugyan a leglassúbb hajós az egész Balatonon, de sohasem borultam föl. Erről majd máskor. Lényeg: kisurrantam a tomboló viharba. Teljes vitorlázattal, mert vitorlák nélkül kormányozhatatlanná bénult volna a hajó, és kisiklottam a szélvédett vízterületről is. Dobáltattam magam a hatalmas hullámokkal. Ami azért volt érthetetlen, mert az északi part vékony szegélye elvben szélvédettebb terület kellett volna hogy legyen, azt meg elképzelni is rossz volt, mi lehet a déli parton.

Megkaptam Zsüti francia konyakját, amit ott azonnal megittunk. Megjegyzem, az a konyak egyhavi teljes tanári fizetésbe került. Délelőtt lévén, átbillegett oda Zsütit látogatni a sánta, sátáni arcú dobos is a Sportból. Érdekelt volna, hogy úszta meg Auschwitzot vagy a Don-kanyart, de ez ügyben lehetetlen volt szóra bírnom. Dőlt viszont belőle a gonoszkodó cinizmus.

Befejezve, de le nem zárva az „Illyés-dossziét”, elmondom a hozzá kötődő Bóka-történetet. Egy alkalommal valami pártkongresszusra volt hivatalos, akadémikus és egyetemi tanársága okán. Nagy, fekete akadémiai Csajkával érkezett Ortutay mögött a megjelölt épület elé (már nem tudom, hova), Ortutay előtt viszont Révai landolt. Kiugrott a kocsiból, s két kezét előrenyújtva rohant Bóka felé. Laci már szállt volna ki, Révai azonban elrohant mellette, rácsapva a félig nyitott ajtót Bókára. Aspiránsvezetőm utána nézett. Mögötte rozoga taxi állt meg. Láttam, Révai kinyitja a taxi hátsó ajtaját, mint egy lakáj, és kisegíti nagy alázattal – Illyés Gyulát!

Erre asszociálom, hogy Gömbös Gyula, a zseniális gazdasági szakember, de kultúrában járatlan politikus, amikor össze akartak hozni nála egy értelmiségi válogatottat, egy személyhez ragaszkodott: Illyés Gyulához! Vagyis Illyés jelentőségét még ő is jól tudta.

Ez az, ami elképesztő az Illyés-jelenségben.

Bóka igazán nagyra Németh Lászlót tartotta. Amikor kezdő aspiránsként megolvasta első dolgozat-főladványomat, azt mondta:

– Tanulmányozza Németh Lászlót, és Németh Lászlót minden mennyiségben. Magyarul helyesen csak tőle lehet megtanulni.

De '56 után tűntetőleg Illyés fényképe is fölkerült professzori szobája falára. Akkor már voltam annyira jóban Bókával, hogy megkérdezhettem tőle, mi a fészkes fenének kötekedett a népi írókkal. Azt válaszolta némi önhittséggel: „Mert egyedül ők voltak hozzám méltó szellemi vitapartnerek.” Azt hiszem, erre a gőgösségre ráment Bóka elképesztően sokoldalú tehetsége.

UTÓIRAT

Kiegészítve Illyés Gyuláról szóló emlékeimet, magam helyett „Sziklai Barna” a Belügyminisztérium III/III-4-c alosztályának írott jelentését idézem. Az illető személy Budapesten, 1983. május 5-én Illyés temetéséről az alábbiakat írta – többek között:

„1 óra tájban meghívó nélkül nem engedtek a ravatal közelébe. Erre hátulról, vagy kerülővel a másik oldalról jutottunk a koporsóhoz és az ünnepséghez. Lékai bíboros /?/ kondoleált Illyés Gyula feleségének. Mire az egyházi szertartás megkezdődött, viszonylag nagy tömeg verődött össze. A hivatalos búcsúztatás alkalmával, rengeteg ismerőst lehetett felfedezni. Pl. Kiss Ferenc, Csoóri Sándor, Bata, Czine, Pálffy /tévés/, Béládi Miklós, Pomogáts, Király István /Prágából jött haza/, Ilia Mihály, Kiss Lajos /Szeged/, Szalai Károly /Magvető/, Pölöskeiné, Tamásiné, Fekete Gyula, Hernádi, Sinkovits Imre, Keszeg István, Ágh István, Agárdi, Horváth Ferenc /újság/.

Lényegesen nagyobb számban jelentek meg, mint gondolni lehetett volna. Mintha azok is eljöttek volna, akik annak idején szemben álltak Illyés Gyulával.

Hivatalos búcsúztató beszédet tartott: Köpeczi, majd Illés Endre /40 éves barátság okán-jogán/ és utolsónak Sütő András /akit állítólag az utolsó pillanatban engedtek át/.

A méltatások a magyarság legnagyobb képviselőjéről szóltak. A »jól értékelték« hangsúlyozták, hogy annak idején Aczél György több ízben »megvédte« Illyés Gyulát – főleg a román támadások ellen – azzal, hogy egyéni véleményét jogában állt kifejezni.

Az ünnepi hangulat viszonylag lassan kopott el a sír körül.

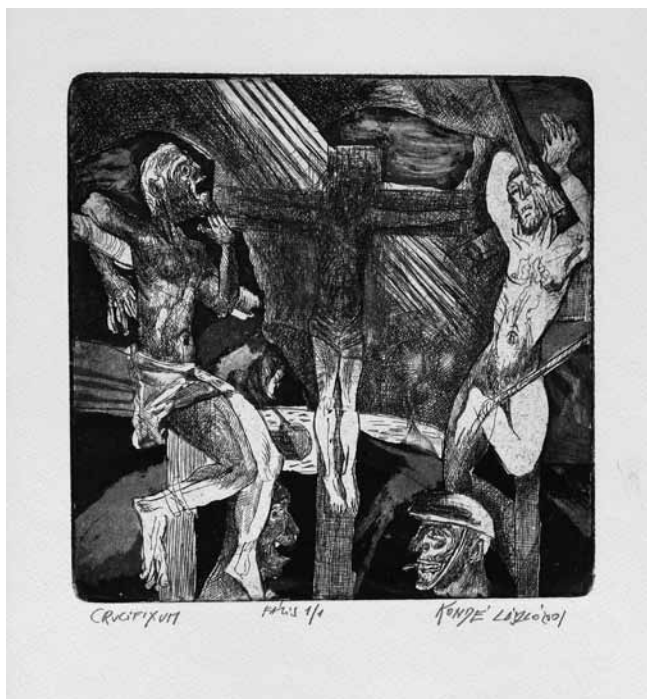
»Sziklai Barna« sk.”

„Feladat: Készítsen jelentést Illyés Gyula temetésének visszhangjára halálának következményeire vonatkozó információiról.

Jámbor Imre fhdgy.”

A III/III-as jelentés idézeteit befejezem. Gondolom, ez a hivatalos irat hozzátartozik a magyar irodalom történetéhez, ha nem is föltétlenül az enyémhez. Én még arra emlékszem a temetés körülményeiből, hogy állítólag Kádár

autójában utazva a temetésre kapta a telefonjelentést, hogy a máskülönben protestáns szellemiségű Illyést tizenkét katolikus pap temeti, mind megjárta a kommunisták börtönét, s még azt is kiszámította valaki, hogy összes börtönbüntetésük százharminc év körül volt. Ezt megtudva Kádár visszafordult a temetésről. De ez már lényegtelen. A katolikus papok és a börtönbüntetések viszont igazak. És a közvéleményben ez bizony szenzációt keltett. Azt regélték, hogy Illyés temetésével is tüntetett a kommunisták ellen. Ezért érdekelték „Sziklai” tartótisztjét, Jámbor elvtársat az ott történtek. „Sziklairól” máskülönben tudom, hogy kicsoda, de ez most érdektelen.

SZIGETHY GÁBOR

Lapszemle XIV.

kortársalgó

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

Nem voltam még hatéves 1948. szeptember 1-jén, de már korengedélyes iskolás, megszeppent *első elemista* lettem a nálam nagyobb fiúk között.

Csak a tényre emlékszem: láttam az *Elsőosztályosok* című szovjet filmet. Hetven év múltán került kezembe a Magyar Rádió IV. évfolyamának 44. száma (1948. október 29.), amelyből megtudtam: „A jókedvű, üde történet egy szovjet kisváros elemi iskolájának életét mutatja be, egy »első osztály« keresztmetszetében. A frissen pergő cselekmény, amelyben csupa kisfiú és kislány játszik, néhány kisebb jelentőségű felnőtt szereplőtől eltekintve, a hamvas, virágszagú epizódokon túl egyúttal választ ad a szovjet nevelés sok kérdésére, amelyek egységesen eredményezik az új embertípust, a szovjet embert.” Tanári kísérettel, késő ősszel, talán novemberben néztük meg osztálytársaimmal a szovjet filmet. Akkor sem érdekelt, ma sem érdekel a *szovjet nevelés sok kérdése*. Akkor sem tudtam, ma sem tudom, milyen lehet filmen egy *virágszagú epizód*. Ám a régi újságcikk felidézi bennem az édesanyámnak hetven éve feltett kérdésemet: *Ott a fiúk és lányok együtt, egy osztályban járnak iskolába?*

Budán, a Szent Imre herceg (utóbb Villányi) úti Állami Általános Iskolában emlékeim szerint a falakon belül kislányokat nem láttunk 1948 őszén.

Később, a József Attila Fiúgimnáziumban az épület felső emeletére telepített Kaffka Margit Leánygimnáziumtól légmentesen, a folyosót lezáró vastag fallal voltunk elkülönítve: a lányoknak a hátsó lépcsőházban kellett közlekedniük.

Nem is alakult ki hazánkban – „virágszagú epizódokban” – az új, szovjet embertípus.

Pedig ennek érdekében a Magyar Rádió műsoraiért felelős szellemi közmunkások 1948-ban már igyekeztek mindent megtenni. A rangos költő, műfordító, szerkesztő Képes Géza (gonoszkodó barátai szerint: *Mindenreképes Géza*) az újság szemközti oldalán közzétett szellemi röppentyűjében leszögezi: „Az csak természetes, hogy irodalomszemléletünk a legmodernebb. Első ízben kíséreljük meg, hogy az irodalmat mint társadalmi funkciót értelmezzük.”

Hatéves voltam, nem olvastam újságot, így aztán 1948 őszén nem csodálkozhattam azon, hogy

értelmes, kulturált, művelt ember – Baumgarten-díjas költő! – miképpen írhat le ekkora ostobaságot.

„Irodalomszemléletünk a legmodernebb” – marxista korlátoltság: a kommunisták és soknevű mai utódaik hitükben megingathatatlanul tudják, hogy mindig ők a leghaladóbbak; ők az *élcsapat*, akik számára az irodalom, a művészet *társadalmi funkció*: a dolgozó nép feltétel nélküli engedelmes-ségre *megnevelésének* leghatékonyabb eszköze.

1948 őszén még nem sikerült a kommunistáknak a magyar szellemi élet egészét – írókat, színészeket, szerkesztőket... – átnevelni, megfélemlíteni vagy elhallgattatni. (Később sem!) A Magyar Rádióban a következő oldalon Bajor Gizi vallomását olvasom: „A művészet az élet legcsodálatosabb ajándéka. Esztétikusaink ezrei ontják a cikkek, könyvek tömegét, hogy megmagyarázzák, megértsék, de az igazi művészet, a vérbeli művész megfoghatatlan, megmagyarázhatatlan. Varázslat ez és titok, s talán addig szép, addig boldogít, míg titok marad, míg a varázslat meg nem törik.”

A marxisták, az „ideológiai mindentudás megszálottjai” (Bibó István) a művészet varázslatos titkaiból, Bajor Gizi életével és életművével hitelesített gondolataiból vajon mit értettek, mit értenek meg?

Bajor Gizi mint „társadalmi funkció”?!

Megsárgult, öreg képes hetilapot lapozgatok.

Mire gondoltak, mi jutott eszükbe hetven évvel ezelőtt azoknak a művelt pesti polgároknak (például az engem felnevelő zenerajongó, sokat olvasó nagymamámnak!), amikor Pálóczy-Horváth György *Az aranyfüggöny mögött...* című írását olvasták a heti rádióújságban? „Egy fiatal amerikai újságíró egy szép napon megelégtelt, hogy szerkesztője minden második riportjára ezt mondta: »Igen érdekes, fiam, de ezt nem lehet megírni.« Akár a Népszövetség kulisszatitkairól, a japán–amerikai pénzügyi tárgyalásokról vagy valami amerikai szenzációról hozott riportot, a válasz mindig ez volt: »Nagyon érdekes, de ezt nem lehet megírni.« A fiatal újságíró, George Seldes megmutatta, hogy igenis meg lehet írni mindent, csak bátorság kell hozzá. Csokorba gyűjtötte a letiltott riportokat, és »Ezt nem lehet megírni« cím alatt, könyv formában kiadta. A könyv nagy sikert aratott, százezerszám vásárolták, s Seldes elhatá-

rozta, hogy a jövőben szabadon fog írni, tehát ott hagyja a milliárdosok kezén lévő amerikai napilapsajtót, s könyvek sorozatában leplezi le mindazt, amiről az amerikai közvélemény a milliárdosok cenzúrája miatt nem értesülhet. Első könyvkiadóját azonban ott kellett hagynia. A vállalatot a Morgan bankház vette meg. Seldes ma már a nyolcadik kiadónál tart, mert a könyvkiadókat, amelyek egy-egy Seldes-könyvvel jelentkeznek a piacon, a milliárdos trösztök sorra felvásárolják. A nyolcadik kiadónál jelent meg tavaly a legújabb Seldes-könyv, amely félrehúzza a dollármilliárdosok aranyfüggönyét, és megmutatja mögötte az igazi Amerikát.”

Ezt nem lehet megírni – ma már elképzelni is nehéz, hogy Szovjetunió megszállta hazánkban 1948 őszén mindabból, ami *nagyon érdekes* volt, mi mindent nem lehetett megírni, mert ha az ember életben akart maradni, célszerű volt hallgatni.

George Seldes az „igazi” Amerikát leleplező írásai Amerikában nem jelenhettek meg napilapban. Kötetbe gyűjtve, könyv alakban jutottak el az érdeklődő olvasókhhoz. Ha könyve kiadóját megvásárolta egy milliomos, az újságíró átsétált egy másik kiadóhoz... a harmadikhoz... a nyolcadikhoz...

Szocializmust építő, Rákosi regnálta, gyarmatát alázott hazánkban *egyszerűbb* az írósors: ha napilapban nem jelenhet meg egy *nagyon érdekes* írás, mert a témát *nem lehet megírni*, akkor a mű sehol nem jelenhet meg.

Ha akarta, ha nem: Pálóczi-Horváth György írása 1948 őszén a proletár diktatúra és a polgári demokrácia áthidalhatatlan különbségéről tájékoztatta a magyar olvasókat. (Nevét az író i-vel írta, a Magyar Rádió y-nal.)

Bécsben és az Amerikai Egyesült Államokban tanult a múlt század húszas–harmincas éveiben Pálóczi-Horváth György. Hazajött, a Pesti Napló, utóbb a Független Magyarország külpolitikai szerkesztője volt, majd 1941-ben emigrált. Néhány évig a brit Különleges Hadművelleti Igazgatóság munkatársa, világjáró, hol itt, hol ott, egyszer Afrikában, máskor Ázsiában bukkan fel, aztán 1947-ben újra hazatelepül. Cikkeket ír, újságot szerkeszt, a magyar ENSZ-Társaság főtákará, a Hungária Könyvkiadó irodalmi vezetője. Amikor 1948 októberében az amerikai újságíró „kálváriájáról” írt aprócska cikket a Magyar Rádióban – leleplez vagy felvilágosít? –, még nem sejtette: hamarosan letartóztatják, és öt évig börtönben tartják. 1954-ben rehabilitálják, „parkolópályára” számúzik egy tudományos intézetbe.

Létezéséről kamasz fiúként szereztem tudomást: 1956. november 2-án megvásároltam és az elsőől az utolsó betűig elolvastam az Irodalmi Újság – akkor még nem tudtam – utolsó itthon megjelent

számát. Őrzöm a ronggyá olvasott példányt ma is: „A terror erkölcsileg is tönkre akarta tenni ezt a népet. Péppé akarta őrlni gerinceinket.” Néhány sorral lejjebb: „Szabadságharcunk a hitlerek és sztálinok hosszú rémkorszaka után visszaadta az emberiség hitét az emberben. Ez a kis nép: nagy nép lett” (Pálóczi-Horváth György: *Lábhöz tett fegyverrel*).

Imádságos szavak számomra 1956. november 2-án késő délután, amikor lelkesen felolvastam nagymamámnak.

Élete utolsó éveiben Pálóczi-Horváth György Londonban élt, angolul írt, talán újra kapcsolatba került korábbi kenyéradójával, a brit Különleges Hadművelleti Igazgatósággal. Valószínűleg egyáltalán nem emlékezett arra, hogy 1948. október végén, a Budapesten megjelent hetilapban így is, úgy is értelmezhető cikket írt az igazság feltárására törekvő amerikai újságírók „nehéz” sorsáról.

Lapozgatom, az itt-ott már szakadt, öreg újságot: *Heti menü*.

Elmélázom a recepteket böngészve: a lelkes szerkesztők vajon kiknek, mely *társadalmi osztályok* képviselőinek, parasztoknak, munkásoknak, haladó értelmiségieknek, netán az *egyébnek* szánták 1948 őszén a fogyasztásra ajánlott heti étrendet?

Hétfő, vacsora: *Liba- vagy kacsamáj sütve, sült burgonya, gyümölcs*. Szombat, vacsora: *Ponty rántva, burgonyasalátával; gyümölcs vagy vegyes kompót*. Szerdán ebéd: *Zellerkrémleves, nyúl paprikás nokedlivel, ugorkával, alma*. Szombaton ebéd: *Gulyásleves birkahúsból, rakott karfiol, szőlő*. Vasárnap, ebéd: *Tyúkleves májgaluskával, főtt hús almamártással, pirított tarhonyával, túrósbéles, gyümölcs*.

Ilyen jól éltünk mi, magyarok 1948 őszén?

A Magyar Rádió – *A rádió hivatalos műsorlapja*. Felelős szerkesztő: Gyöngyösi Nándor – mosolygós „konyhatündére” kezében fakanállal hétfői ebédre (*Mindszentek!*) a *tejfőles almaleves* után a dolgozó magyaroknak *párolt libamellel* ajánl *burgonyapürével, savanyúsággal*, és édességet: *gesztenyegombócot tejszínnel*. Kiskamasz koromból arra emlékszem: nagymamám megpróbált az idő tájt fejtett babból és tejfölből (azt lehetett kapni a közértben!) gesztenyepürét készíteni. Nem sikerült.

Heti menü Trianon csonkította, világháború dúlta hazánkban 1948 őszén: a „konyhatündér” hente négy estére *frissen* süttött-főzött vacsorát javasol. Gondolom, azokat a rántott pontyokat, ropogásra süttött liba- vagy kacsamájakat, kolbászos paprikáskrumplikat, palacsintákat kora este valakinek el kellett készítenie, meg kellett sütnie, főznie. Vagy a gyárból, hivatalból, intézményből munka után hazatért munkás- és haladó értelmiségi asszonyoknak, vagy a havi fizetéséért dolgozó bejáró-

nőknek, vagy a kis pénzért szorgalmas cselédeknek, vagy – ahol *még* van, vagy ahol *már* van – a jól fizetett személyzetnek.

Átmeneti idők – mondta valaha tenyerébe simuló rajnai rizlinges poharát szorongatva Szindbád.

Napközis voltam 1952-ben. A délelőttiösök 12⁵⁰-kor szabadultak, a délutánosoknak 13⁴⁵-kor csöngettek az első órára. Budán, a volt ciszterci gimnázium legfelső emeletére zsúfolt állami általános iskolában, egy ötször öt méteres teremben negyven-ötven gyerek ebédelt egy időben. A Váli utcai iskola konyháján főzött ételt kondérban, kétkerekű kiskocsin *áthúzták* a Villányi útra, és a langymeleg valamit egymás hegyén-hátán, néha a földön ülve kanalaztunk a műanyag csajkából. Egyszer rám dőlt a kabátokkal teleaggatott fogas, amelynek padló közeli keresztlécén üldögélve eszegettem az ehetetlen sajtos tésztát. (Egyberagadt hideg tésztatömb, a tetején csipetnyi dermedt sajtreszelék.)

Nézegetem az újságban közölt hetvenesztendős, fényüket veszített fényképeket.

Justus Pál, a Magyar Rádió és Magyar Távíratok Iroda alelnöke a „jól sikerült Szabad Nép-esten az élő Szabad Nép vezércikkét mondotta el”. Amikor politizáló reklámszövegeit fogalmazta (*Mi a szocializmus?*, 1945; *A szocializmus útja*, 1945; *Szocialista politika*, 1946), Justus Pál arra biztosan nem gondolt, hogy elvtársai alig néhány év múlva, 1949-ben letartóztatják, és hat évig rabkoszton tartják. Utólag – mint mindig! – elvtársai rádöbbenek és elismerték, hogy *koholt vádak alapján* fosztották meg szabadságától becsületes elvtársukat. Sajnálták.

Justus Pálnak mindenestre volt ideje zárkájában hat évig azon gondolkodni: *mi a szocializmus?*

Másik kép: Tolsztoj-emlékünnepe a Szabó Ervin Könyvtárban. Szmirnov követségi tanácsos állva olvassa ünnepi beszédét, mellette ül Gergely

Sándor és Füst Milán. Magyar életkép, 1948: a kommunista Gergely Sándor *már* nagyhatalom (országgyűlési képviselő, a Magyar Írók Szövetségének elnöke), Füst Milán *még* megtűrt értelmiségi (esztéta, író, antimarxista egyetemi oktató – azaz: *egyéb*). Változnak az idők. 2018-ban Füst Milán *még* mindig nagy magyar író, költő, gondolkodó; Gergely Sándor *már* réges-régen elfelejtett bolsevik pártkatona.

„Romániában megoldották a művészkérdést” – hirdeti nagybetűs cím a következő oldalon.

Jóképű, sűrű fekete hajú, bajuszos fiatalember: Dumitru Pop román fuvolaművész, 1948 őszén ösztöndíjas Budapesten. Lelkesen magyaráz: „A bukaresti művészetügyi minisztériumban pontos nyilvántartást vezetnek minden művészről. Mindenkinek anyakönyvi törzslapja van, amelyen nemcsak személyi adatai és művészi pályafutásának jelentősebb eseményei szerepelnek, hanem az is, hogy ki mikor és hol szerepel nyilvános hangversenyen. A nyilvántartás segítségével érik el, hogy a művészek egymás után, sorrendben, minden külön kérévényezés vagy utánjárás nélkül, a lehető legigazságosabban jussanak szerepléshez.”

Éljen az egyenlőség! Nincs kivételezés, emberi jogokat sértő megkülönböztetés, minden művészenek egységesen jár – „szabályos időközökben” – havi két fellépés és államilag szavaltot fizetés.

Romániában megoldották a művészkérdést.

Ádám a Falanszterben faggatja a Tudóst: *Mondd, mi hát az eszme, / Mely egy ily népbe egységet lehel, / Mely, mint közös cél, lelkesíteni tud?* Madách Imre már a 19. század derekán tudta, mi vár ránk a proletárdiktatúrában: *Ez eszme nálunk a megélhetés.*

Hatéves voltam 1948. október 29-én. Fogalmam sem volt arról, hogy mi vár rám.

A felnőttek sem tudtak sokkal többet.

OPLATKA ANDRÁS

Drága Pistám!

Hölgyeim és Uraim,
Elnézésüket kérem, mert tőlem most nem felkőszöntő beszédet, hanem nagyon személyes emlékeket fognak hallani.

Elhangzott Szilágyi István 80. születésnapján.

Drága Pistám, jó negyven esztendeje ismerjük egymást, és nem tudom, számon tartod-e, hogy találkozásunkat egy hazugságnak köszönhetjük. E föllentés Létay Lajos, a te akkori főszerkesztőd szá-

jából hangzott el, aki hivatalos minőségben járt Zürichben, s ott kérdésemre – szegény feje mit mondhatott mást – biztosított, hogy az erdélyi magyar kisebbség felhőtlenül boldog. Ám talán nem minden ravaszág nélkül tette hozzá, menjek el egyszer magam Kolozsvárra. Hát elmentem.

Így kezdődött, 1976 októberét írtuk. Irodalmi lapotok szerkesztősége még a Főtéren volt – később kiszorultatok onnan, egyre távolibb hátsó udvarokba és szűkebb odúkba telepítettek benneteket. Hosszúra nyúlt a társalgás, egy-két kollégád felette bőbeszédűen felelgetett. Te viszont ott ültél, az akkor még elhagyhatatlan pipával a fogaid közt, hallgattál és hümmögtél. Már csak homályosan emlékszem a témákra, míg aztán a közelmúltban kiderült, hogy gondos szellemek mindent feljegyeztek az utókornak. A rólad vezetett vastag Securitate-dossziéból összeállítható a beszélgetés jegyzőkönyve.

Elvittél akkor Kalotaszegre meg a Szigethegy-ségbe, s ott a magányban elmondtál egyet s mást. Te ekkor már ismert író voltál, novellásköteteket publikáltál, és az esztendővel előbb megjelent *Kő hull apadó kútba* végképp megalapozta híredet. Sokadmagammal tartozom azok közé, akik számára élménnyé vált a regényben lefestett kisváros borongós hangulata, s főként a lélektani tanulmány – mert ez érdekelt téged mind jogászként, mind íróként: miként él az, aki súlyos bűnt követett el, de nem kell bűnhődnie. És hát a kötet nyelve, ez a látzólag archaikus és érezhetően mégis élő nyelv! Ha zürichi otthonomban összejött egy-egy magyar társaság, azt mondtam: figyeljete, ki tud még így magyarul? Majd felolvastam egy fél oldalt a regényből. Ezt követően rendszerint nagy csend támadt, míg valaki ámulva annyit nem mondott: „A teremtményt!” Vagy valami ilyesmit.

Egyszer aztán – már nem számoltam az erdélyi utaimat – együtt mentünk Zilahra, ami a Te gyerekkorod városa és Jajdonnak, a *Kő hull* regény színhelyének eredetije. Bejártuk a tereket, s megmutattad, képzeletedben mit hova helyeztél. Elmesélted azt is, miként sikerült megmenteni a ledöntéstől Wesselényi Miklós zilahi szobrát; csodával határos módon hatott az érv, hogy a reformpolitikus az erdélyi román jobbagységért is felemelte szavát. És meglátogattuk édesanyádat, akinek, s vele családodoknak sorsát rövid, ám a 20. század számtalan emberi tragédiáját magába foglaló mondattal jellemezted: anyám az első világháborúban hadiárva lett, a másodikban hadiözvegy.

Elmagyaráztad, mi az oka, hogy az erdélyi magyar elbeszélők műveikhez rendszeresen történelmi hátteret választanak. Nos, jelenük világát magasztalniuk kellene, s mindehhez még isteníteniük

is a párt „bölcs” vezetőjét. Valójában azonban az idők egyre cudarabbá váltak. Ceaușescu, a vezér saját népét szó szerint éhezettette, télvíz idején áram és fűtés nélkül hagyta, ám arra ő is hamar rájött, hogy a magyar kisebbség elleni izgatás kitűnő eszköz az indulatok levezetésére.

Ekkor még utazhattam Erdélybe, majd csak a nyolcvanas évek vége felé tagadták meg tőlem a vízumot, miután zürichi újságomban felhívás jelent meg a romániai falurombolás terve ellen, tiltakozás, amelyet mintegy hetven nagynevű európai értelmiségi írt alá. Ha felétek jártam, jártunk, kalauzunknak szegődtél Mármarostól Székelyföldig. Korondon Pál Lajos festőművész barátod házában az ő példáján mondtad el, mi is történt Erdélyben az 1956-os magyarországi felkelés után, amikor is nálatok számos, főleg magyar és szász értelmiségit börtönöztek be elrettentő példaként: véssétek az eszetekbe, itt nem lesz forradalom!

Lett viszont végül nyomor s hozzá egy aljas és ostoba rendőrállam. Ekkor, Pista, nekem úgy tűnt, hogy jórészt a te sok nyelvi fantáziával ríposztra mindig kész humorod segített nektek át- és túlélni a zord időket. Mert hát a diktatúra fenyegető gonoszsága és abszurd nevetségessége kéz a kézben jár. Minket megtanítottál, hogy a bezárt benzinkutak országában miként kell útépitési munkásokkal megalkudni üzemanyagra, kit hogyan s mivel megvesztegetni, és hála a látogatóidtól nyert sokévi tapasztalatodnak figyelmeztetted, melyik szobákat fogjuk kapni a lepusztult kolozsvári szállodában: azokat, amelyekben egyvalami még működött: a lehallgatókészülék.

Ebben az örült világban mindig szilárdan állt melletted Julika, feleséged, akinek találékonyasága és lelki támasza nélkül – bizony meglehet – még a te intellektuális vagányságod sem lett volna elegendő a megmaradáshoz. Minket pedig Julika bevezetett a kényszerű alkalmazkodás művészetébe, hogyan kell például olajos padlizsánkrémet készíteni, helyettesítendő a boltokból eltűnt húst. Eközben te megosztottad velünk a vadászkalandjaidat. Ha az ezeréves, kis Skoda autód reflektorának fénycsóvjába belekerült egy bambán bámuló mezei nyúl, akkor egy időre megoldódott az élelemprobléma. Meg persze ha valahol a barátok feketén közös disznót öltek, és sikerült belőle a magatok részét a Skodával nagy óvatossággal hazaszállítani. Ez a Skoda a szocialista cseh ipar dicsőségére felette sokáig kitartott, bár végül indulásnál az első métereket már csak rückwärtsben, hátrafelé volt hajlandó megtenni, ám arra még alkalmasnak bizonyult, hogy egy, a Securitate által körözött s most aszszonynak átöltöztetett kollégát éjnek idején kimekíts vele Kolozsvárról, s elvigyél egy rejtekhelyre.

E nyomasztó években írtad a következő nagyregényt, az *Agancsbozót*-ot. Téli estén a Szamosra néző, könyvekkel teli, fűtetlen kis szobádban ültél az íróasztalodnál télikabátban, fejedet sapkával, így készült a mű, amelyet, úgy érzem, tisztelőid közül is csak kevesen értettek meg. Helyesen értelmezte viszont a kéziratot a kiadásra nemet mondó cenzor. És valóban, az *Agancsbozót* nagy ívű hasonlatával egyrészt azt az emberiséget ábrázolja, amelyik nem tudja, honnan jön, hova megy, mivégre gondolt rá a teremtes, de létének értelmét mégis megéli a munkában. S másrészt rabokról mesélsz benne, akiket zsarnokuk merőben értelmetlen feladatok elvégzésére kényszerít, ám ők belső szabadságukat akkor is, így is megőrzik a költő szava szerint, hogy „dolgozni csak pontosan, szépen” érdemes. 1990-ben, a nagy fordulat után jelenhetett meg a regény, s ez is hozzájárult a félreértéshez, miszerint többé nem időszzerű a valójában időtlen téma.

A nagy fordulatot megelőző hónapok bizonyultak a legkeservesebbnek. A diktátor immár mindenkitől hűségnyilatkozatot követelt, s te eltökélted: ha törik, ha szakad, akár a teljes nincstelenség árán is, de nem fogsz fejet és térdet hajtani. Aztán jött december hónapja, s te néhány kollégával együtt hallgattad a televízióban a temesvári események miatt tajtékozó Ceaușescu, míg egyszerre csak kacagni kezdte. Társaid csodálkozva meredtek rád, s te akkor azt kiáltottad: „Utoljára beszél!”

1990 januárja a kétkedő remény, márciusa a marosvásárhelyi atrocitások után a reményvesztés ideje. És jöttek Kolozsváron Funar polgármester évei, akinek programja, úgy tűnik, két pontból állt: üldözni a magyarokat, és a parkokban román nemzeti színűre festetni a padokat. Te, aki az egyetemet románul végezted, és átvitt értelemben is jól értesz a többség nyelvén, mindig a megbékélés híve voltál. Annál szomorúbb, hogy magad is mily borúlátó lettél az utóbbi esztendőkből. Immár a Helikon nevet viselő lapod főszerkesztőjeként hosszú évekig védelmeztél az erdélyi magyar irodalom egyik utolsó bástyáját, s ez nemegyszer azt is jelentette: kilincselteél, hogy meglegyen a papír a következő szám

kinyomtatásához. Ám tovább dolgoztál íróként is, és 2001-ben megjelent az újabb nagy mű, a *Hollóidő*.

Séma-e vagy netán rögeszme, ha azt mondom, ennek a regénynek a legbelső mondanivalója sem jutott el sok, amúgy lelkes olvasód tudatáig: az, hogy a három részre szakadt Magyarország korában az elcsatoltakban erősebben él az összetartozás érzése, mint a megmaradt haza magyarjaiban, s hogy határon túli magyar fiatalok sietnek fegyverrel megvédeni az anyaországot, ahol azonban őket kelletnül fogadják, idegennek tekintik. S ez ma sincs másképpen, mert keményfejű emberek vagytok ti ott Erdélyben. Mint ahogy kemény, dacos ember vagy te is, barátom, mikor visszautasítod a Magyar Irodalmi Díjat, amelyet a zsűri egyszer teljesen, majd véleményét furcsán megváltoztatva csak megosztva ítél neked a *Hollóidő*-ért, amire te azzal felelsz, hogy vagy egészen, vagy egyáltalán nem. Mint ahogy morcosan kosarat adsz a jó nevű filmrendezőnek is, aki a *Kő hull* regényedet vászonra akarja vinni. Merthogy a te művedet ne forgassák ki.

Vannak, akik téged a népiek fiókjába tesznek. Úgy vélem, tévednek. Igaz, éberem figyeled a magyarországi eseményeket, a kis szobádban szinte éjjel-nappal szól a Kossuth Rádió, és a nappaliban bekapcsolva a Duna Televízió, ám te a kolozsvári távolságból szkeptikus, kívülről néző maradsz. Nem férsz te be skatulyákba. Rád is áll Kántor Lajos egykori barátunk megfogalmazása Erdélyről és az erdélyiekről: „itt valami más van”. Hagyjuk is ezt ennyiben.

Tudjuk: lassan, mérlegelve, kézírataidat, önmagadat szüntelen javítgatva dolgozol. Nem is beszélés a munkádról szívesen. Ha az utóbbi időkben fel mertem efféle kérdést tenni, rám mordultál: „Bántottalak én téged?” Hát ne bántsuk egymást. Ám jómagam úgy gondolom, a te könyveidet még nemzedékek fogják olvasni, amelyek – s ezt remélem – elképzelni sem tudják már, milyen volt a tér és a kor, milyenek a körülmények, amelyek közt a te életműved született. Ezért most azt kívánom, adjon neked a Jóisten egészséget és munkakedvet – a magad örömére és valamennyiünk hasznára.

PÉCSI GYÖRGYI (1958) Budapest

PÉCSI GYÖRGYI

Körülbelül négyezer

Megyünk a kaszálóra, kisebbik bátyámmal ebédet viszünk apánknak a messzi rétre, cekkerben, konyharuhával körbetekert edényben forró tejfölös krumplilevest, túrós mácsikot, lekváros buktát, messziről kiabálunk, *megjöttünk*, még végigvágja a rendet, aztán ledől közénk az öreg diófa alá. Izzadt az inge, nagyon jó apuszaga van, kanalazza a levest, lessük, hagy-e az edény alján, hagy, nekiesünk, befaljuk. Még meg kell töltenünk a csöcskorsót az erdőszéli forrásból, üresen én viszem, nem merem megmeríteni, nem is bírom, a félrehajtott sás közül kicsi békák szaltóznak a fölbugyogó vízbe. Mindenféle madarak sippognak, vijjognak, trilláznak, kopácsolnak köröttünk, még nem tudom a nevüket, de ráismerek hangjukra, röptükre, fészükre, szokásaikra.

Nevüket anyámtól tanulom, mindent ismer és néven nevez: kánya, héja, ölyv, fogoly, fácán, fürj, búbic, kakukk, bagoly, búbosbanka, barázdabillegető, ökörszem, harkály, fülemüle, rigó, cinege, gébics, veréb, pinty, sarlós fecske, füstifecske, seregély, holló, vonuló darvak, vadludak, récék. A vadvirágokat, növényeket is tőle: kutyatej, boglárka, kankalin, katáng, vaskút, páfrány, buzogány, nád, sás, tikhúr, mécsvirág, vérehulló fecskefű, kamillavirág, margitvirág, pipacs, búzavirág, borbálfű, vadrepce, rezed, varjúháj, gólyahír, szarvaskerep, bükköny, békalencse, kutyatej, papsajt, iszalag, bojtorján, csalán, szurokfű, ökörfarok, kakastaréj, lapulevél, üröm, bojtorján, aszat, kákics, kikerics.

Gombát csak párat ismer, de minek is többet. A telek végén, a legelőn, az akácosban meg a téeszistállók melletti ligetes nyárfásban, nyári eső után, vöröfényes napsütésben tyúkgomba; mindig ugyanott nőnek nagy bokrokban, mégis inkább szag után keressük. A hegyi erdőbe családotul megyünk, a kaszáló végén, a kaptatón róka gomba, a második erdei utat átvágva vargánya, szag után keressük azt is, botocskákkal turkáljuk az avart, aztán tovább, traktorcsapásokban meggyűlt sárban vaddisznók nyoma, *hajnalban itt fürödhetek*, végre elérjük a nagy tisztást, igazi dagonyázó paradicsom, itt dörgölöztek a sárfalhoz, itt hagyták körmük nyomát, szőrüket, még a közelben lehetnek, zajongunk, félünk is meg nem is, a tisztás körül kék hátú, lila hátú galambica, meg amit csak papa eszik, keserűgomba. Messzebb, az Ávas erdőbe papa egyedül gombászik, ha lehet, vele megyek, *ne gyere, csak akadék vagy*, de megyek, valami titokzatos erő vonz, magának való vénember, nem beszél, néha megkérdezem, fél-e, *nem félek, mitől félnék, állattól nem félek, ember meg nem jár erre*, mélyen bent járunk, kérdezem, eltévedünk-e, *nem tévedünk el, nappal a Nap, éjjel meg a csillagok megmutatják az utat*. Mindent fölcsedsz, szerinte minden gomba ehető, csak le kell forrázni, de otthon mama nagyobb részét mégis kidobja.

Virradatkor szekerezünk, papával, mamával, messzi erdei tisztáson, a bükkerdőn is túl, a Békástónál kaptak valami hitvány kis kaszálnivalót. Rossz nagykabátok a szekér fenekében, azokon bóbiskolok, hűvös, valószerűtlen tiszta hajnal, tömény erdőszagú az út, a fák lombjai fölénk hajolnak, szarvascsorda szökken át előttünk, vadnyulak, róka iszkolnak, vaddisznó horkantása hallik. A marhák előtt kell állnom, míg kaszálnak, rakodnak, lélektani a jelenlétem, lélektani kezemből az ostor, zöld ágakkal a bögölyöket csapkodom a szemük körül, a csánkjuknál, meg ne vaduljanak, ha mégis, azonnal félre

kell ugranom, fussanak, papa majd nagy káromkodással visszatéríti őket, meg amúgy is megállnak egyszer.

Szeretek hosszú szekérutakra menni mamáékkal, hegyi horgosokon lefölről, rekettyés, csicskenye, kökény, mogoró, kecskerágító, bodza, meg ezerféle sűrű bokrok közé beszorult földutakon, csalánok, vadfű, lapulevél benőtte csapásokon pusztuló birtokmaradványukhoz. Mindent elvettek, csak ezt a messzi, rossz kis szőlőt hagyták meg nekik, de van ribiszke, egres, fosóka, málna, uborka, paprika, paradicsom, *zamatosabbak, mint az otthoniak*, apró őszibarack, szilva, meggy, rizling, otelló, noa meg savanyú borszőlő. Szánkózni, csúszkázni is jó itt; szánkót eszkábál, meg, talán nyárfából, sítalpakat is papa, meghajlítja a végüket, mama napokig főzi a mosófazékban, kerül szöges bot meg bőrheveder a bakancsnak. A lábujjaim is itt fagynak el, nagyobb bátyám ide szökteti a fél utca alulöltözött gyerekét egyik nagy télben.

Mienk volt egy másik, erdők közé szorult gyümölcsös is, elvette a téesz, nem csinál vele semmit, még mi kaszáljuk, a legfinomabb gyümölcsseink itt teremnek. Nyári alma, tüskés körte, árpakörte, vérkörte, birs, savanyú, borízű, rétes, batul meg pogácsa alma, húsvéti rozmaring, cigányalma. Az őszi gyümölcsbetakarítás följazott izgalom, ide is, meg a *rendes, mienk* hegyre is szekérrel megyünk, visszük a hosszú létrát, szekérfenékben szalmát. Apu szőttos abroszt köt maga elé, abba szedi a szebbeket, meg ne törjenek – majd a pincében rakjuk el, csomagolópapírral betekert polcokra, a hordók, kádak meg a krumpli fölé –, mi, többiek a hullottat kapkodjuk fűzfavesszőből font kosárba, állatoké lesz, a szilvából meg pálinka. A kosarat is apu köti, zsombort nem, de megjavítja, majd én is megtanulom a kosárkötést, segít nekem kicsi kosárkát kötni, én meg segítek neki fűzfavesszőt vágni a zsombékosban.

A hegyen mindennek erős illata van, minden almának, körtének, szilvának, baracknak, minden gyümölcsnek, minden savanyúnak, édesnek, minden teremtménynek, minden bokornak, bogárnak, vadvirágnak, gyomnövénynek. Erős az illatuk a fáknak, a leveleknek, a kérgeknek, a földnek, a pataknak, a martnak, a poros hegyi utaknak, a horgosoknak, csapásoknak. Nyár végén, ősszel fülledt illatorgia a hegy, pergő méz meg öreg pincék savanykás szaga, otelló, saszla, rizling, zalagyöngye, muskotályos, izabella, delavári, szlanka, a frissen préselt must mindent átható szaga, illata – mintha egyébből sem állna a teremtés, mint szagokból meg illatokból.

•

Fülledt, forró nyár, lópokrócokat teregetünk a pajtában a frissen begyűjtött szénára, föl a létrán, aztán zsupsz, bele, oda lehet, a lucernába nem, annak lepörögne a levele, meg amúgy is keményebb a szára. Papa fönt alszik a hiúban, nyitott szájjal, horkol, a simléderes sapka a szemére húzva, mellette, körülötte hancúrozunk unokatestvéreimmel, nálunk elsőáldoznak, nagybátyám iskolagazgató, felesége tanítónő, ott nem lehet. Göncöket, rossz kabátokat aggatunk magunkra, játszunk a gyónást meg az áldozást.

A rokonoknál kicsit más a ház, a szoba, a konyha illata, a spejz, a kamra szaga, a tyúkhúsleves, a kirántott csirke, az uborkasaláta íze-zamata, a hegy illatorgiája. Legtöbbször J.-ékkal találkozunk, meg M.-ékkal, J.-ék faluja, anyám szülőfaluja tíz kilométerre esik tőlünk, onnan két kilométerre M.-éké. J.-éknél alszunk, de este még átmegyünk M.-ékhez. Visszafelé bátyáim, unokatestvéreim előreszaladnak, J. bátyja a nyakába vesz, elszenderedek, fejem a fejére nyaklik, nem látok mást, csak a csillagos eget, milliárd fénylő-ragyogó csillagot. Elmondhatatlan béke és nyugalom.

J. bolondja a lónak meg a földnek, a földet már elvették, a lovakat eztán fogják. Táviratoznak, hogy a búcsúra lovas szekérrel jönnek, juhéj! J. a sze-

kérben állva hajtja a lovakat, nagyúri eleganciával, biger csizma, csizmanadrág, fehér ing, mellény, frissen csutakolt, gyönyörű lovak, nyakukban apró csengettyű, félre minden, hozzák a szénát, abrakot is. (Nekünk nincs lovunk, tartok a lótól, túlságosan nagy, ha majd vezetnem kell, kantárszáron, ekézéskor talán, rezegve figyelem.) Messzipapa hórihorgas, inas, szíjas, szikár, kalapos aggastyán, falubíró volt, nagygazda valamikor, aztán kulák, nem csalódunk, most is azzal kezdi, hogy az unokaseregletnek kiosztja a fagyira meg ringliszilre valót. Egymás hegyén-hátán alszunk, az a legjobb, viháncolunk, lökdösődünk, rémtörténeteket mesélünk boszorkányokról meg szellemekről, nem vesszük észre, mikor alszunk el.

Anyám meg nagymamám egyazon faluból jöttek ide, legalább a régiékről szót értenek, ismerik egymás kiterjedt famíliáit, a közös szülőfalubeli megéseket, a szerencséseket, a háborús sorsokat, a földeket, a gazdaságokat. Anyámnak, apámnak múltja van meg jövője, mamának, papának csak múltja, nekem meg se múltam, se jövőm, a pillanatban élek.

Mamáék szobája öreg és titokzatos. A lánykorában csináltatott sifonér, a kredenc, a horgolt firhang, a magas, vetett ágyak, ágytakarók, ágyneműk, a monogramos staférungok, a Singer varrógép, az asztalon készenlében tartott cilinderes petróleumlámpa, a cseles légyfogó, alul kis cukorhalom, fölötte üvegbúra, papa ingjei, bajuszkötője, borotvafenője, mama réklíjei, szoknyái, berliner kendője, zsempere, mind másik világ, mindnek összetéveszthetetlenül más a szaga, illata. Az elfordítható fedelű nagyasztalba rejtve történelemszagú Nagy-Magyarország-térképek, tintaceruzával körberajzoltgatott határok, mit vettek el, tiltott újságkivágások, skatulában megsárgult fényképek, mama lánykori fotója földig érő, kávébarna csináltatott ruhában, esküvői képek, családi képek, regruták, katonák, bérmlások, falusi színjátékok fényképei, tulajdonlapok, mindenféle hivatalos iratok. És itt van papa rejtegetett emléke Pólából, ott volt tűzér sorkatona, egyszer bemérged, bekeretezteti, kirakja az ágya fölé, Ferencz Jóska, Vilmos herceg, Ferdinánd trónörökös fönt karéjban, alatta az én fiatal, délceg, pödrött bajszerű nagypapám támasztja a Nagy Berta nevű ágyút. Bekeretezteti, kirakja az ágya fölé, nem volna szabad, valaki megsúgja, ebből még bajunk lehet, apu idegesen legyint, nincs helyen már az esze, amúgy meg nem árt senkinek.

Papa otthon hal meg, végelgyengülésben, már egészen viaszszárga, alig lélegzik, mama virraszt mellette, időnként megnézi, él-e még. Semizli (Przemysl) után négy év hadifogság egy kazahsztáni kolhozban, volt ott egy zsenkája, nem tagadta, hogy gyerek is lett, nem értem, miért nem akart beszélni róluk, annyira-annyira szerettem volna ismerni az unoka-féltestvéreimet, s most, hogy haldoklik, az jár az eszemben, legalább az asszony nevét vagy a faluét megmondhatta volna, mert így se értesíteni, se keresni nem tudjuk.

Mama sokat jár temetni, mindenkit eltemet, rokonait, komáit, jó embereit, testvéreit, én meg mindig vele. A rokonok ássák a sírt, viszik vállukon háztól a halottat a Szent Mihály lován, ezüstös csipketerítő a koporsón, zúg a lélekharang, sajnálom, hogy lányok nem ministrálhatnak, örömet hordoznám a keresztet a menet előtt, ezüstös fátolszalaggal. Mama fametszetes, csontház, csatos imakönyvének szentséges illata van, ezzel *temessetek majd el, Jancsi öcsémtől kaptam, amikor kiment Kanadába, nem láttam többet*, de egyszer már hazajött Jancsi bácsi, mondom, s csak sokára merem elkérni tőle az imakönyvet, adja nekem, temessük inkább a másikkal, *jól van, legyen a tied, meg, ha akarja, majd a gyerekedé*.

Szeretek temetésre járni, mindenszentekkor, halottak napján a temetőben gyertyákat gyújtani, szeretek templomba, misére járni, szeretem a füstölgő tömjén illatát, a latin liturgiát, a szent énekeket, a májusi litániák kántálását, az orgona zúgását, a templomkövek, padok hűvösét, az oltár szentségét,

a feltámadási körmenetet, úrnapiján ridikülből szórni a pünkösdi rózsza szirmait szép ruhában, szeretem a hegyi kápolna kisasszony napi búcsúját, a régi templom romjait, az útszéli málló barokk keresztet – szeretem és megremegek, mert ilyenkor nagyon érzem az erősebb lét közelét.

•

A pénz kevés, de szerintem nem is kell több, mindenünk megvan, jobban élünk, mint mások a faluban. Az a jó, amit apu csinál, kolbász, hurka, prezbors, szalonna, sonka, anyu tyúkhúslevese, cércsücs, mácsikja, túrós rétese, a mi tehenünk tejéből készült aludttej, tejföl, túró, vaj, amit esténként köpülünk. A kertben meg a háztájin minden megterem: sárgarépa, uborka, káposzta, tök, saláta, spenót, paprika, paradicsom, krumpli, bab, az állatoknak répa meg kukorica, széna a hegyen, búza a teleken, csak el kell vinni a malomba. Tyúkok is vannak, kacsák, meg malacok, galambok az istállóban. Meg fecskék az eresz alatt, órákon át bővölten bámulom a telhetetlen kis szájak etetését, söprűvel terelem a legyeket a fecskeszülőkre felé, aztán meg lesem röpülés-tanításukat, csicsérgés, noszogatózás, bátorítás, pár hónap, és mind ott gyülekeznek a villanyvezetéken. Szeretném, ha itt maradnának, de az is jó, amikor tavasszal visszajönnek, és a hír végigfut a falun: megjöttek R.-ékhez a gólyák, jönnek a fecskék!

Izgalmas hírek közt élünk. Megjöttek a cseszkó rokonok H.-hoz, hoztak ceruzákat, a koh-i-nort lehet faragni, nem törik a hegye, szagolgom, előkelően finom cseszkó illata van. K.-éknál kiscsikó született, hófehér csillaggal a homlokán, látnunk kell, K. bácsi állítgatja, terelgeti, vigyázza ügyetlenségét a friss ellés-szagú istállóban. Jönnek a birkák! Ritkán érzett bűdös, fagygyúszagú nyáj vonul át a falun, buta mekegéssel, elől öreg kos kolompol, mögöttük hallgatag, kiismerhetetlen fekete pásztorok, nyakukban aznap született bárányka, Isten báránya, engedik, hogy simogassuk, dédelgessük, aztán a falu végéig kísérik-követik argoszi vonulásukat.

•

Képeket látok ősember koromból, meg illatokat, szagokat őriz az emlékezetem. Minden képhez tartozik egyetlen, összetéveszthetetlen, fél évszázad múltán is azonosítható szag, illat, és minden szaghoz, illathoz megelevenedik egy kép a memóriából. Minden ház szaga más, minden ember szaga más. I. bácsi szegényes csikótűzhelyes háza avas-zsír szagú, S.-ék finom horgolt csipkés szobája ünnepszagú, konyhájuk madártej szagú. Az özvegy M. konyhája háborúszagú meg imakönyvszagú, a hofferos K.-éknál gépolaj- meg varrodaszag, a vénlány tanítónőnek és testvérének könyvszag, tintaszaga, a kurbli telefonos postának meg a bicéző tisztviselőnek stempliszaga, telefonszaga, takarékbetétkönyv-szaga van. G.-éknél tele a ház fácán-, őz-, vaddisznótrófeával, ők vadszagúak, a kocsmának jaffa-, császárkörte-, Hubertus-, fröccs- meg sörszaga van, a csarnoknak savanyú tejszaga. F. műhelyében a fűjtatóval fölizzított kovácstűznek kénkövespokol-szaga, meg a gerendáról szemüket villogtató patkányok miatt patkányszaga. F.-éknek tömény pipaszaguk, a hóhajú, bricseszadrágban, bőrmellényben, fehér lovas jukerrel kocsákat, asszonyokat látogató V. házában borzongató idegenségszag.

Padlásunknak poros padlásszaga, nyáron száradó búza-, télen füstölt-kolbász-, sonka-, szalonnaszaga, a katonaládában Amerikába ment nagybátyám anatómiai könyveinek amerikai szaga, a gerendákra aggatott monogramos zsákoknak messzimama-szaga van. A kamrában nagyhombár, cipésszerszám- meg férfifodrászkészlet, ácsszerszámok, kádakban savanyított

EÖRÝ EMIL, Veronika kendője,
2014–18

káposzta, falra akasztott viharlámpa, borgyuztató kötél, cséphadaró, sarlók, kapák, hitvány kabátok, gumicsizmák, kosarak, zsomborok, moslékosvödrök, korpászsákok egyenként is erős szaga fölfoghatatlan szagorgiává áll össze. Aztán a kamra szagai időnként újabb szagokkal egészülnek ki. Az elképesztően bűdös szaró kotlósokkal itt keltetjük a csibéket, kacsákat, itt tipegnek majd sipogva-pittyegve törekeny gyufaszál lábacskaikon, hidegben itt bontja föl anyu a csirkéket, itt tépi a kacsák tollát a nagydunyhához, télen a disznót itt dolgozzuk föl – de a hurkatöltés már az élet origójában, a konyhában lesz, addigra törlődik az elmémbe, hogy hajnalban még nyüszítve menekültem az ölés visítása elől, örvendezünk, lakomázunk.

A konyhában élünk, minden fontos dolog a spolhert körül történik, a fásládában macska szunyókál, a platnin lábaskából kifutó tej égett illata keveredik sercegő szalagos fánkával, nagy hidegben kabátkánk belsejét a spolhert oldalánál melengetjük. Vasárnap délután besötétítjük a konyhát, a falra akasztott lepedőn nézzük a diafilm-varázslatokat, két bors ökröcske, hófehérke, jános vitéz, toldi, szegény gazdagok, de előtte még az én kedvencem, a zöld szemű telepes rádióból az időjárás- és vízállásjelentés: az Ung Ungvárnál, a Sebes-Körös Csucsánál, a Száva Jasenovácnál... hajóvonták találkozása tilos.

A szobában az a legjobb, hogy ha kinyitom az ablakot, egyszerre árad be az első kert összes virágának az illata: muskátli, estike, árvácska, krizantém, rózsza, dália, törökszegfű, százszorszép, petúnia, tátika, orgona...

•

Milyen különös, régi szagokra, illatokra pontosan emlékszem ma is, viszont az új szagok, illatok átfolynak rajtam; az újak közül talán csak a benzingőz szaga ivódott belém úgy, ahogy a régiek. Konzerválódtak bennem a gyerekkori szagok, illatok, nem általában, hanem a maguk egyediségében. Például nem a vadkörte szagára emlékszem, hanem a csapási út melletti vadsövény fölé terebélyesedő, félig elszáradt öreg körtefára, ez egészen picit, de más illatot árasztott, mint a csordakút mellett álló. Nem általában a muskátli illatára, hanem konkrétan arra, amelyik a kamránk ablakában egy lukas kis vasfazékban virágzott. Mindez persze nem jelent egyebet, mint hogy az ember körülbelül négyezer szag megkülönböztetésére képes, születése után egy darabig az összes érzékszerve közül a legintenzívebben a szaglószerével fogja a környezetet, de ahogy nő bele a világba, a szaglószer visszafejlődik, a szaglászékelő képesség tompul – az én szaglászékelésem viszont valamiért tagoltabb és intenzívebb az emberek matematikai átlagánál. Valamilyen ok miatt a gyerekkori szag- és illat-tapasztalatom nemcsak nem gyengült vagy törlődött, hanem rögzülve megállt. A komfortérzetemet ma is alapvetően meghatározza a környezet szaga, illata, nem keresem, de ha ráismerek egy *ahhoz* közeli illatra, szagra, egy pillanatra otthon érzem magam a világban.

De talán mégis az lett volna a legjobb, ha soha nem hagyom el a falut, és akác-, diólevél- meg szénaillatba burkolózva élem az életemet. Nem, nem a falut bánom, hanem az öt-hat éves koromig tartó éneket – azután ért véget a szép álmom, dőlt romba a világom. Úgy éltem addig, mint az állatok, tárt szemmel szemléltem a Nyitottat, kifelé néztem, nem tudtam a halált, minden végtelen volt, és magától értetődően tökéletes. De már csak befelé látok, és bizonytalanul vagyok otthon a megfejtett világban.

A szövegben Emil Cioran- és R. M. Rilke-idézetek fordulnak elő.

NOVOTNY TIHAMÉR

Bibliás tárlatok

Az Ars Sacra Fesztivál két idei kiállításáról a sok közül

NOVOTNY TIHAMÉR (1952) Budaörs

I. FÉNYT HOZZON... VII.

(Vízivárosi Galéria, 2018. szeptember 6 – október 2.)

A tisztább kép érdekében valamilyen szinten muszáj ismételnem önmagam: a Vízivárosi Galériában immár hetedik alkalommal, azaz 2012-től évenként megrendezett *Ars Sacra* tematikájú tárlatsorozat okmegjelölő, céltételező, magyarázó hívószava – a fényt hozzon – egy nem szó szerinti *Bibliá*-idézetre támaszkodik, amely *Lukács evangéliumának Benedictus* részében keresendő, és így szól: „Irgalmából [Isten] meglátogat minket a Magasságból, hogy világosságot adjon [!] az embereknek, akik a sötétségben és a halál árnyékában ülnek, lábunkat meg a béke útjára irányítsa” (Lk 1,79). Ez a kiállításismertető tehát újfent felhívja a figyelmet arra, hogy a szóban forgó új keletű *ars sacrás* mozgalom a művészet hatóerejét, visszarendező szerepét a megváltás és a megváltottság keresztényi reménye és tudata által kívánja növelni, megsokszorozni a *korrupt valóság* megváltoztatása, meggyógyítása érdekében. Másképpen fogalmazva: pozitív hang szeretne lenni a létrontott, aberált világban.

Számomra e tárlatok kortársi kifejezési skálája a Krisztusban megigazult, hitvalló, hitmélyítő művészettől az isten- és igazságkereső, illetve a *test-lélek-szellem*, valamint a *szép-jó-igaz* szakrális hármasságában gondolkodó, a katarzist, a személyes megtisztulást és az önmeghaladást sem megtagadó, az egyetemes belső értékeket és az emberi közös nevezőket kutató minőségi művészig terjed.

Így, ha végiglapozzuk a Vízivárosi Galéria *ars sacrás* meghívó-katalógusainak eddigi példányaait, ha felidézünk magunkban az itt látott műtárgyak szellemiségét, sem rossz értelemben vett gicssel, érzélgősséggel, izlésficammal, sem langyossággal, korszerűtlenséggel, bigottsággal nem találkozunk. Ehelyett mindig magas fokú, kellően átszellemített, változatos formai, anyagi, technikai eszközhasználattal és őszinte, nyílt, egyenes érzelmi-gondolati feltárulkozással, valamint erkölcsi tartással, magasrendű érintettséggel, illetve bibliai háttérrel, s nem utolsósorban istenes szemlélettel szembesülhetünk.

Olescher Tamás képzőművész (a VG galéria vezetője, gondos, lelkiismeretes menedzselője) olyan ember, aki hitéből kifolyólag is rendkívüli módon ügyel az állandóságban a sokszínűsége. Az eddig több mint negyven alkotót mozgató, felvonultató kiállítás-sorozatában mindig vannak évről évre visszatérő szereplők, de rendszerint új nevek, új művészek is felbukkannak.

Az idei évben tízen vettek részt a „fényhozásban”. Aknay Tibor két fotográfiával és egy hozzájuk kapcsolódó kinyomtatott verssel; a közelmúltban elhunyt Bohus Zoltán (1941–2017) egyetlen színes üvegszoborral; Ganczaugh Miklós két temperaképpel; Hager Ritta egy triptichonként felfogható gobelin műegyüttessel; Koroknai Zsolt kétperces videóval és egy, a filmjéhez kapcsolódó, vegyes technikájú grafikával; Kovács-Gombos Gábor három olajképpel; Luzsicza Árpád Lajos egy újraértelmezett talált tárggyal és az ezt magyarázó dokumentumfelvétellel; Pataki Ferenc egy hármasként funkcionáló anyagfestmény-sorozattal; Ries Zoltán öt, saját műfaji meghatározású „elektro(n)-grafikával” (számítógépes programmal alkotott digitális nyomattal); s végül Somogyi Győző egy közepes méretű egyedi tusrajzzal.

Az ez évi termés utólagos „tárlatvezetését”, körbejárását célszerű felülről lefelé kezdve megemlíteni, azaz **Somogyi Győző** *Jézus dicsőségében* (a grafikára írt címén) *Utolsó ítélet* jelölésű, fekete-fehér munkájától, munkájából kiindulva perciálni.

A *Katolikus lexikon* gondolatait, értelmezését szabadon idézve, az *utolsó ítélet*: a végső idők eseménye, a világtörténelmet lezáró isteni ítélet elevenek és holtak fölött, a végső dolgok egyike a val-

Utolsó ítélet

1/1 tús

Somogyi Győző

lástörténetben. A természeti népek vallásos hitében sokszor megtalálható a világvég gondolata, de az ítéleté ritkán. Az föltételez egy legfőbb lényről való tudatot, aki egyúttal az erkölcsi rendnek is őre. Ez a legfőbb lény az Ószövetségben Isten, a világ teremője és ura. Isten haragja nemcsak a pogányokat sújtja, hanem Izrael hitetlenségét is.

Az Újszövetségben a hit alapigazságaihoz tartozik az ítéletről szóló tanítás (Zsid 6,2). Már Keresztelő János emlegeti, s Jézus is ismételt hivatkozik rá. A megtérés azért szükséges, mert van ítélet. A hivatkozást megtaláljuk a hegyi beszédben, a példabeszédekben (aratás napja, számadás napja). Jézusnál az utolsó ítélet mindenkire kiterjed tetteik alapján. Napja úgy jön el, mint az éjjeli tolvaj, azért a virrasztás és a készenlét szükséges. Különösen szigorú ítélet vár azokra, akik az Ő tanítása és csodái ellenére sem hittek (Mt 11,20–24). Az ítélet kiterjed élőkre és holtakra, s a szeretet parancsa külön tárgya lesz az ítéletnek (Mt 25,31–46). Az utolsó ítélet végérvényes, a történelem új-rakezdésének („újratervzésének”) gondolata idegen az evangéliumtól. Az Egyház kezdettől fogva belefoglalta a hitvallásokba Jézus 2. eljövételét és az utolsó ítéletet. Krisztusnak Fiúként ez lesz a végérvényes megnyilatkozása. Az utolsó ítélet összefügg a *különítélettel*, mert az eldönti az egyes ember örök sorsát, megadja a végleges jutalmat vagy büntetést, az *utolsó ítélet* pedig bemutatja mindenkinek a helyét és szerepét az emberi közösségben, illetve Isten országában. Rávilágít nemcsak az egyes tettek közösségi hatására, hanem a szellemi áramlatok, mozgalmak, intézmények és közösségi vállalkozások értékére vagy fogyatékoságára is. A különítélet és az utolsó ítélet megfelel annak, hogy az ember nemcsak egyedi személy, hanem közösségi lény is, és Isten az üdvrendet közösségi alapon rendezte be.

Somogyi Győző megkapó naivitású, beszédes grafikájának Jézus Krisztusa barátságosan, kitért karokkal, szeretettől eltelve jön el (a művész bibliás műveltségét, jóságos lelki alkatát tekintve hogyan is érkezhette másként?), s áll a népi karakterű káli-medencés angyalok keresztsúcsos máriás zászlókat tartó, illetve a szent emberek feszületet, valamint oltáriszentséget hordozó, esendően tiszta gyülekezetének élére.

Hager Ritta festőien mives, finom színtónusokkal, fényhatásokkal és kontrasztokkal élő (egyenként nagyjából azonos méretű), aprólékosan szőtt, mély értelmű puha gobelin-triptychonjának minden egyes darabja egy-egy magvas *Biblia*-idézetre utal, illetve támaszkodik. Az elsőnek (azaz szemből a bal oldalnak, amely kétségtelenül valamiféle lelki önvizsgálatra hív) a címe: *Evezz a mélyre!* Tudniillik a *csodálatos halfogás* jelenetét Lukács evangélista így meséli el: „Amikor [Jézus] egyszer a Genezáret tavánál állt, nagy tömeg sereglett oda hozzá, hogy hallgassa az Isten szavát. Láttá, hogy a tó partján két bárka vesztegel. A halászok kiszálltak, és a hálót mosták. Beszállt hát az egyik bárkába, Simonéba, s megkérte, hogy lökje egy kicsit beljebb a parttól. Aztán leült, és a bárkából tanította a népet. Amikor befejezte a tanítást, így szólt Simonhoz: »Evezz a mélyre, és vessétek ki a hálótokat halfogásra!« »Mester, egész éjszaka fáradoztunk, s nem fogtunk semmit, de a te szavadra kivetem a hálót« – válaszolta Simon –, és így is tett, s annyi halat fogtak, hogy szakadozni kezdett a háló. Intettek a másik bárkában levő társaiknak, hogy menjenek segíteni. Mentek is, és úgy telerakták mind a két bárkát, hogy majdnem elsüllyedt. Ennek láttán Simon Péter Jézus lábához borult, és e szavakra fakadt: »Uram, menj el tőlem, mert bűnös ember vagyok!« Mert a szerencsés halfogás láttán társaival együtt félelem töltötte el. Hasonlóképpen Jakabot és Jánost is, Zebedeus fiait, Simon társait. De Jézus így szólt Simonhoz: »Ne félj! Ezentúl emberhalász leszel.« Kivonták a hajókat a partra, és mindenüket elhagyva követték” (5,1–10).

A középső darab címe az *Elveszett bárány* témájára reflektál. Az idevonatkozó bibliai példázat pedig (szintén Lukács szerint) így von bennünket az örök érvényű hitigazságok egyik legszebbikébe: „A vámszedők és a bűnösök mindnyájan Jézushoz igyekeztek, hogy hallgassák őt. A farizeusok és az írástudók pedig így zúgolódtak: Ez bűnösöket fogad magához, és együtt eszik velük. Ő ezt a példázatot mondta nekik: Ha valakinek közületek száz juha van, és elveszít közülük egyet, vajon nem hagyja-e ott a kilencvenkilencet a pusztában, és nem megy-e addig az elveszett után, amíg meg nem találja? És ha megtalálta, felveszi a vállára örömeiben, hazamegy, összehívja barátait és szomszédait, majd így szól hozzájuk: Örüljetek velem, mert megtaláltam az elveszett juhomat. Mondom nektek, hogy ugyanígy egyetlen megtérő bűnös miatt nagyobb öröm lesz a mennyben, mint kilencvenkilenc igaz miatt, akiknek nincs szüksége megtérésre” (15,1–7).

A triptychon jobb oldali szöttezésének életre hívója *Az igazi szőlőtő* című, cáfolhatatlan erejű újszövetségi fejezetben keresendő, amelynek szerzője János evangélista: „Én vagyok az igazi szőlőtő, s Atyám a szőlőműves. Minden szőlővesszőt, amely nem hoz gyümölcsöt, lemetsz rólam, azt pedig, amely terem, megtisztítja, hogy még többet teremjen. Ti már tiszták vagytok a tanítás által, amelyet hirdettem nektek. Maradjatok hát bennem, s akkor én is bennetek maradok. Amint a szőlővessző nem teremhet maga, csak ha a szőlőtőn marad, úgy ti sem, ha nem maradtok bennem. Én vagyok a szőlőtő, ti a szőlővesszők. Aki bennem marad, s én benne, az bő termést hoz. Hisz nélkülem sem tehettek. Aki nem marad bennem, azt kivetik, mint a szőlővesszőt, ha elszárad. Összeszedik, tűzre vetik és elég. Ha bennem maradtok, és tanításom is bennetek marad, akkor bármit akartok, kérjétek, és megkapjátok. Azáltal dicsőül meg Atyám, hogy bő termést hoztok, és a tanítványaim lesztek. Amint engem szeret az Atya, úgy szeretlek én is titeket. Maradjatok meg szeretetemben. Ha teljesítek parancsaimat, megmaradtok szeretetemben, amint én is megtartottam Atyám parancsait, és megmaradok szeretetében. Ezeket azért mondom nektek, hogy az én örömöm legyen bennetek is, és teljes legyen az örömetök. Az az én parancsom, hogy szeressétek egymást, amint én szerettelek benneteket” (15,1–12).

Kovács-Gombos Gábor három sejtelmesen filozofikus, egyben vallásos áhítattól áthatott, bársonyosan szfumatós olajfestményének visszatérő témája vagy motívuma – cím szerint a *...közeledik a hajnal*; *Dialógus és Narthex* képekről van szó – mindig az Ég és Föld, az ember és Isten fennkölt kommunikációjában, egymást átható párbeszédében keresendő. Ugyanakkor zárójelben jegyezzük meg, hogy a *narthex* kifejezés egyrészt jelenti a bazilika, a templom főhajója előtti fedetlen oszlopos csarnokot; másrészt a magasra törő *aszándkórót* (az ernyősvirágzatúak és a zellerfélék családjába tartozó növényfajt); harmadrészt *narthekion* származékában azt a szekrénykét vagy pikszist, amelyben drága, mondhatni, szent tárgyainkat tartjuk. Így tágítja ki a mű nyelvi összefüggésrendszere annak képi értelmezhetőségét.

Ganczaugh Miklós két remekbe szabottan titokzatos temperaképe (a *Tanulmány A* belső várkastélyhoz és az *Imádkozó* képekről van szó) láthatóan a 16. századi Avilai Nagy Szent Teréz keresztény

misztikus életművére, szorosabban a *Belső várkastély* című művére utal, illetve ezt az olvasmányélményét dolgozza fel igen elgondolkodtató költői átéléssel, alanyi fantáziával, jelképteremtő erővel.

Szent Terézről a következőket olvashatjuk Bodnár Dániel egyik írásában: „Önéletrajzában négy szintjét különbözteti meg az imádságnak, s ezt az öntözés négy módjához hasonlítja. Az első mód az, amikor vödörrel mi magunk hordjuk a vizet (ez az aktív erőfeszítéssel végzett imádság). A második az, amikor vízemelő kereket használunk (olyan összeszedettség, amelyben már fellép a belénk öntött szemlélődés, a nyugalom imája is); a harmadik, amikor az öntözött földhöz vezetjük egy folyó vizét (a nyugalom imájának intenzívebb formája); a negyedik a záporosó (az egyesülés, unió, amelyben Isten átmenetileg leállítja a lelki képességek működését). »A lélek olykor mintegy kiemelkedik önmagából, olyanféleképpen, mint az égő tűz, amely lángot vet; s olykor az a tűz hirtelen nagyon meg tud növekedni. Ez a láng magasán föléje emelkedik a tűznek, de azért nem különböző dolog a tűztől, hanem ugyanannak a tűznek a lángja« – olvassuk az egyesülés imájáról. [...]

Teréz a lelket úgy képzei el, mint egy gyémántból vagy különleges tisztaságú kristályból készült várkastélyt, amelyben sok szoba van, amint az égben is sok lakás. Az igaz ember lelke ugyanis »nem más, mint egy paradicsom, amelyben Ő – mint mondja – gyönyörűségét találja«. Mivel Isten az embert saját képére és hasonlatosságára teremtette, ez »elég ahhoz, hogy szinte fel se tudjuk fogni a lélek nagy méltóságát és szépségét«. A várkastélyban középen van a legfőbb lakás, »ahol nagyon titokzatos dolgok történnek Isten és a lélek között«.

Teréz hangsúlyozza: Isten úgy alkotta meg az ember természetét, hogy mindenki képes befogadni azokat a természetfölötti kegyelmeket, amelyek lehetővé teszik a Vele való személyes kapcsolatot. Senki nincs ebből eleve kizárva. Akik azonban elutasítják Isten szeretetét – a Teremtő tudatos megtagadásával vagy súlyos bűnök elkövetésével –, éppen azt nem akarják befogadni, amit e képességük lehetővé tesz. Ha viszont igent mondanak Istenre, ez az adottságuk működésbe léphet.

Teréz azt vizsgálja, minként léphetünk be »a mi szép és gyönyörűsége« várkastélyunkba. Sok lélek van ugyanis, aki a vár körítő falán tartózkodik, s egyáltalán nem tartja fontosnak, hogy beljebb jusson. Az a kapu, amelyen át beléphetünk ebbe a várkastélyba, az imádság és az elmélkedés. Teréz hét lakást különböztet meg a lélek várkastélyában, amelyek különböző távolságra vannak Istentől.”

Koroknai Zsolt *Felület-sértések* című videomunkájában és a hozzá tartozó, hozzá kapcsolódó kis vegyes technikás grafikájában (*O.R.P.N.* – latinul – az „Ora pro nobis!”, azaz „Imádkozz érettünk!”, bővebben „ora pro nobis, peccatoribus!”, „imádkozz érettünk, bűnösökért!” fohász rövidítése) a valószínűleg kereszteselési vagy bérmálkozási ajándékként kapott, megkopott, képét vesztett medallionjának ovális „arcában”, az emberi lélek valóságos és metaforikus sérüléseit örököltette meg igen lírai és filozofikus módon. Tudniillik – a mini monitoron nézhető (Hajas Tibor és Bill Viola ellentétes karakterű transzcendencia-szemléletét is megidéző) digitális mozgóképen, amint a megforgatott homokórán lecsorog a homok – itt egy vízforrás tölt fel valamiféle zárt edényt, amelyből – kétszer is a feje tetejére, illetve a talpára állítva a tartályt – visszacsorog ugyanez a víz, miközben megkapó, zubogó táncát járja benne egy esendő, talán egy személyes lélekformát, sérülékeny lélekalakot utánozó belső buborékszellem-szobor. S a kisfilmet mint egy pecsét zárja le a már említett medallion képe.

Luzsicza Lajos Árpád egy Balaton-felvidéki templom (Óbudavár) padlásán talált, lekopott, valamikori festett képalakját teljesen elvesztő, rozsdás Pléhkrisztust revitalizált erre a kiállításra, azaz illuzórikusan visszahelyezte azt feszület alakúvá formált – pingáltan „eredetivé” tett – táji környezetébe, keresztféjére.

Ries Zoltán *Angyal és utazó; Ködös estén; Dimenziók; Átlényegülés és Ábrándozás a Styx folyónál* jelölésű munkáival, a motívumgyűjtő fotográfiát és a számítógépes képkészítés Photoshop-technikáját egyesítő nyomataival a személyes áhítat, a lelki átlényegülés lírai megfogalmazója. A *Styx folyónál* című „elektro(n)grafikája” mintegy a keresztyéni gondolkodás elő- vagy erőterébe vonja a hellén mitológia túlvilágképét. Tudniillik „a görög mitológia alvilágában hat folyó található. Ezek a Sztüx (Styx), Akherón (Acheron), Flegetón (Phlegethon), Kókütoz (Cocytus), Eridanosz (Eridanus) és Léthé (Lethe). Közülük a Sztüx (gyűlölt) az élők és holtak birodalmát elválasztó határfolyó, amely kilenc kanyarulattal fut az alvilág legmélyére. Oda, ahol Hadész palotája emelkedik egy óriási mocsár közepén. Ide tart még az Akherón (örömtelen) folyó, amelynek két mellékfolyója a lángoló hullámú Flegetón (égő) és a jéghideg vízű Kókütoz (jajgatás). Két további folyó a Léthé (fe-

ledés), amelyből a holtak lelkei azért isznak, hogy elfelejtsék földi életüket, az elkövetett rossztetteiket, és megtisztuljanak, valamint az Eridanosz (emlékezés), amelyből azért kell inniuk, hogy emlékezzenek a földi jótetteikre” – olvashatjuk egy lexikonszerű internetes leírásban.

Pataki Ferenc szakrális asszociációjú kvázi triptichonja – amelynek jelképesen felfelé ívelő bevezető címei jobbról balra így sorakoznak: *Szent életfa; Égi mező; Az öröklét fejezetei* –, valljuk be, szó szerint nem igazán nevezhető „hármasképnek”. Nem, hiszen a táblák ötletadó azok a festéktartalmuktól, kupakjuktól, fejüktől megszabadított – széttárt szárnyú angyalokra, valamint szent cédrusokra emlékeztető – lepréselt fém festéktubusok, amelyek a művész szorgos tevékenységének mindennapos melléktermékei, amely aktusok által az „eszközmorzsoló” felsorakoztatás imamalomszerű processzusa a végtelenségig folytatható. Mindenesetre az applikált fatáblák ikonszerű anyaghasználat, valamint az örökkévalóságra emlékeztető formakincse és arany ragyogása úgy vonják a szent művészet bűvkörébe tekintetünk eleven tárgyát, akár egy oltárképet.

Aknay Tibor *Mecseknádasdi temetőben II–III.* jelölésű, két, tárgyszerű hitelességgel megörökített fotóját (2008 k.) kitűnően értelmezi, írja le: *Falusi temető* című dokumentarista verse, amely így szól: „Félkarú kereszt, moha hímezte kő, / sorsába görnyedt öregasszony: / falusi temető. / A kicsi templom láthatott törököt / és labancot, meg rácot is, / mostanra elporladt mind, / a csonka kereszt rájuk is tekint: / falusi temető. / Dombtetőn az istenházát / a félkarú kereszt vigyázza, / tövén az öregasszony: / falusi temető.”

Végül **Bohus Zoltán** *Fényesség üvegszobra* – amely most már mintha mindörökre az elhunyt művész ki nem hunyó, el nem múló tündöklő titokköve, meglelt és megformált lélekkristálya lenne, s amely körülményünk során mindig más és más arcát mutatja – mintha számunkra is ugyanazt a középpontot mintázná, jelenen, amelyben ő is hitt és holt valamikor.

II. „KÖZELEDJETEK...” IV. – KORPUSZOK, KERESZTEK, KRISZTUS-ÁBRÁZOLÁSOK (Zichy major, Budaörs, 2018. szeptember 23 – 30.)

„A fesztiválok idejét éljük, melyek között a már tizenkét éves, nemzetközi minősítéssel rendelkező Ars Sacra Fesztivál egyedül! Segít meglátni, amit rohanó világunkban nehezen veszünk észre, kiemel a hétköznapiakból, és rámutat a személyes Istenre, aki áthatja teremtett világunkat” – olvashatjuk a mozgalom ez évi internetes bevezetőjében, amely idei mottóját Jób könyvéből választotta: „Tekints az égre és lásd meg[!]; és nézd meg a fellegeket, milyen magasan vannak feletted!” (35,5). Vagyis arra buzdít bennünket, hogy szánjunk több időt és figyelmet az Isten adta-teremtette szépségekre, amelyek mellett a káprázati sebességre kapcsolt virtuális univerzumunk rabjaként nap mint nap elmegyünk. Az Ars Sacra ötletgazdája, Dragonits Márta szerint a fesztivál a 2007-es budapesti városmisszió gyümölcse. Sőt, az a személyes véleménye, meggyőződése, hite, hogy a kezdeményezés gyors sikere, elterjedése, népszerűsége a Szentlélek jótékony beavatkozásának köszönhető, amely egyúttal Isten láthatatlan jelenlétének, ma is működő erejének egyik kézzelfogható bizonyítéka.

Tehát ebbe az egyre bővülő hazai és határon túli magyar vonatkozású változatos és nívós ars sacrás kiállítási programsorba illeszkedett az a budaörsi Zichy majorban megrendezett legújabb tárlat is, amelynek egyik visszatérő résztvevője az az Olescher Tamás, aki (a Vízivárosi Galéria irányítójaként) időszakos rendezvénysorozatunk főcímének ötletadó gazdája is egyben. Tudniillik a „Közeledjete...” hívószó Szent Jakab apostol leveléből (4,8) az ő javaslatára vétetett: „Közeledjek az Istenhez, s majd ő is közeledik hozzátok. Mossátok tisztára kezeteiket, bűnösök, és tisztítsátok meg szíveteket, megosztott lelkűek.”

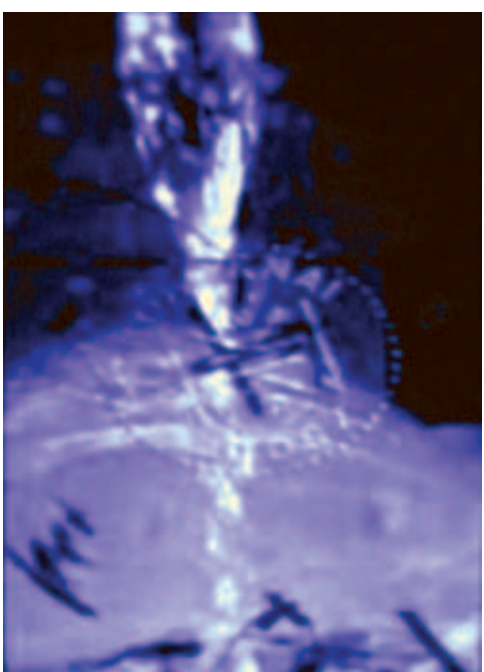
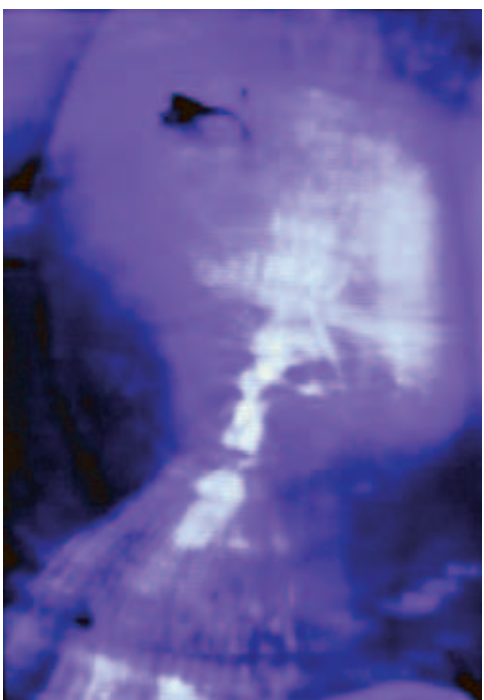
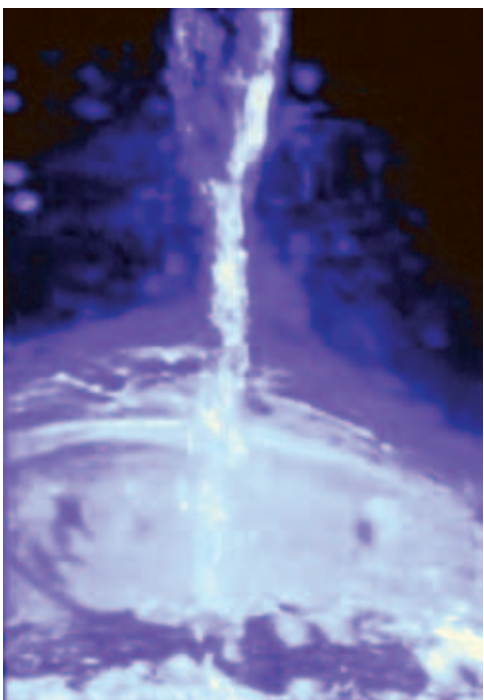
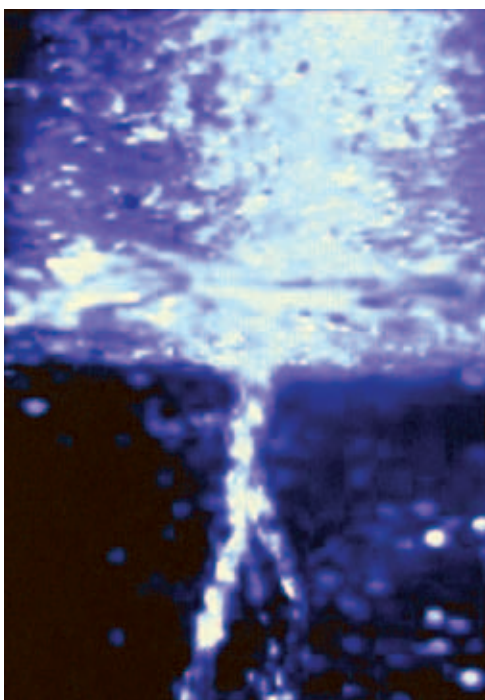
A mozgalom helyi szervezőjeként (ebben paritásos társam barátom, Gvárdián Ferenc „szobrászember”) s nem melleleg a Vízivárosi Galéria ars sacrás kiállításainak közreműködőjeként (a szálak tehát így fonódnak egybe) sajnos újfent ki kell jelentenem, hogy idén különösen nem sikerült áttörnünk az országos hírcsatornák ingerküszöbét budaörsi rendezvényünkkel. Dacára a kiváló névsornak, a ritkán látható rendhagyó műveknek, a darabjaiban is jelentős műsorozatoknak, a mély érzelmeket, gondolatokat, eszméket, egyéni felfogásokat, különleges csemegéket, megközelítéseket felvonultató bibliai hangvételi munkáknak, az egyre bővülő és ideszokó közönségnek, s nem utolsósorban a mindig megkapó kiállítótér puritán, bár kissé kopottas aurájának, amely egy régi uradalmi magtárépület

PATAKI FERENC, Az öröklét fejezetei, 2018

BOHUS ZOLTÁN, Fényesség, 2015

(kissé elfuserált) arányait őrzi – vizuális manifesztációnk majdhogynem visszhangtalan maradt. Ennek okait most nem kívánám elemezni, inkább – a tárlat értékeit megidézve – népszerűsítésében részt venni, s mindjárt megjegyezni, hogy már a két teremben elhelyezett nyolc alkotó hatvanhét munkája is jól érzékelteti a vállalkozás impozáns voltát, hangsúlyát, volumenét.

Kezdjük a sort a bejárat helyiség művészeivel, **Kondé László** (1954–2002) hátrahagyott alkotásainak bibliai nézőpontból válogatott anyagával. (A kiállítótér kisebbik termét – immár negyedik alkalommal – mindig egy-egy hangsúlyossá tett műegyüttes bemutatásának szántuk. 2015-ben Lovász Erzsébet, 2016-ban Kovács László és Pálos Miklós, 2017-ben Tóth Csaba kapta meg ezt a lehetőséget.) Kondé László tizenhárom, a német és angol expresszionizmust (s nem kevésbé az olyan klasszikusokat, mint H. Bosch és M. Grünewald) egyénien karcos-rajzos ecsetvonásokkal megidéző olaj- és pasztellfestményének, valamint öt remekbe szabott rézmetszetének visszatérő témái mind Krisztus köré szövődtek. Mégis, ezekbe a bibliai történetekbe (*Krisztus a katonák vagy a pribékek között; Golgota; Levétel a keresztről; Krisztusos önarckép; Crucifix; Éjszakai történet* [az összes mű 1987 és 2002 között keletkezett]) – az élete gyertyáját egyszerre két vége felől égető, *carpe diem!* természetével látszólagos ellentmondásban (talán bűneit kiengesztelendő?) – mintha magára szabott belső szenvedéstörténeteit, önnön lelki kálváriáit festette, rajzolta volna bele. A fiatalon, mindössze negyvennyolc éves korában elhunyt művész sodró erejű életművének, ellobbanó tehetségének talán ez volt a csúcsa. Ez volt a nyilvánossá tett *mea maxima culpa*ja.

Aknay János három, szintén expresszív akrilképpel szerepelt ezen a tárlaton (*Koponyahegy*, 1996; *Jézus*, 2003; *A Megváltó*, 2018). Talán nem annyira köztudott, hogy a jól ismert szentendrei festő konstruktív-szürreális építészeti motívumos és ikonikus-angyalos alap-irányultságú, fél évszázadot felölelő életművében 1996-tól kezdődően egy külön szál, egy külön tematika képződött: nevezetesen a magyar szentek, megváltó Krisztusok, Korpuszok, Jézus-ábrázolások és evangéliumi történetek istenes ciklusa. Figyelemre méltó, hogy a *Megváltó Jézus Krisztust* ábrázoló exkluzív festményei (eddig mindössze tizenhárom darab készült belőlük), bár megjelenésükben őrzik az „eredeti arcmás”, a „nem emberi kéztől való”, az „igaz képmás” (Vera-ikon, Abgár-kép, Torinói halotti lepel) hagyománnyá vált, mondhatni, „kanonizált” vonásait, mégis mindig új és új arcukat, más és más jellemvonásukat mutatják a művész hangulatának, pillanatnyi érzésvilágának és emlékezéseinek megfelelően.

Eöry Emil érdi képzőművész jövőre ünnepli nyolcvanadik születésnapját. Kis- és nagyszobrokban, érmékben, domborművekben, köztéri alkotásokban, festményekben, valamint egyedi grafikákban igencsak bővelkedő életművéből most három, a hitbéli kérdésekkel elvont módon foglalkozó filozofikus festményét (*Harmónia*, 2015; *A hit kapuja*, 2017; *Oltár*, 2011), hét, a keresztény tematikában nem kevésbé elmélyült, jelszerű kisplasztikáját (*Ítélező*, 2017; *Credo*, 2000; *Feszültség*, 1988; *Hiány*, 1999; *Jézust megfosztják ruhájától*, 2014/18; *Veronika kendője*, 2014/18; *Oltár*, 2000) és egy, az „igaz képmás” tárgyát síkban megfogalmazó fa domborművét (*Veronika kendője*, 1982) tekinthette meg a közönség. Eöry szemléletére különösen jellemző a leegyszerűsítő, tömörítő, allegorikus-szimbolikus, olykor a tisztán absztrakt-emblematikus, de sohasem jelentés nélküli látásmód, amellyel mintegy átjárhatóvá teszi műveinek értelmezési határait, tágítja azok bölcséleti háttérét, s meglepő logikai „manővereivel” szokatlan képzettársításokra kényszeríti gondolkodásmódjának élvezőit.

Gvárdián Ferenc három, Krisztus a kereszten témájú, függeszthető plasztikát (*Korpusz I–III*, 2016) és egy *Volto Santo* (2018) típusú, a másik háromhoz hasonló kivitelezésű súlyos szobrot állított ki a nagyterem főfalán, amelyek (nem véletlenül!) Eöry Emil *Oltár* című, lebegő Krisztus-motívumos festményének jobb és bal oldalán szimmetrikusan helyezkedtek el. Mind a négy, samottos agyagból mintázott szoborfejszület egy-egy térbe vitt művészettörténeti idézet újraélesztett megfogalmazásában gyökerezett. A puritán kivitelezésű, smirgliszerű, durva szemcsézettségű, rücskös, lyukacsos mikrofelületű – s talán éppen ettől olyan érzelemgazdag! – négy égetett agyagkorpusz közül talán a *Volto Santo* tekinthető a legkülönösebbnek. Az olasz kifejezés eredetileg 'Szent Arc'-ot jelent, Jézus olyan „ősképet”, amelynek arcát a legenda szerint angyalok faragták, s eredetijét valószínűleg a 8. században hozták Palesztinából a luccai dómba, amely később megsemmisült. A mű 13. századi másolata Krisztust nyitott szemekkel, fölővezett köntösben, vízszintesen kinyújtott karokkal a kereszt előtt lebegve ábrázolta. Gvárdián ötödik, samottos agyagból formázott térdeplő-imádkozó figurája pedig, amely az *Hommage à Avignoni Pietà* (2017) tavalyi szoborcsoportjának utólag kiégetett alakjaként nem véletlenül állítottott a Kondé-terembe, tudniillik a mű alkotója így kívánt fejet hajtani egykori kollégája és tanártársa zsenije előtt.

Imreh Tibor (1952–2010), a Vajda Lajos Stúdió egykori tagja halála utáni emlékkiállítására óta (VLS Pinceműhely, 2011) talán most szerepelt először jelentősebb anyaggal nyilvánosság előtt. *Krisztus*-sorozatának hét expresszív darabjában (mind nagyméretű, 100 × 140 centiméteres, igen reprezentatív, vegyes technikás mű) a megfeszített Jézus alapmotívumát hétszer ismétli meg; színben hétszer hétféleképpen festi le ugyanazt az estébe nyúló tragikus délutánt; gesztusaiban hétszer hétféleképp éli át ugyanazt az „archetipikus” fájdalomtörténetet; testben és lélekben hétszer hétféleképp veszi magára ugyanazt az ormótlan, durva keresztet.

Kovács László (1944–2006) – aki Budaörs nyíltan vállalható szimbóluma lehetne, ám jelen pillanatban csak lappangó kincse – rendkívül gazdag, sok műfajú és változatos életművének öt magasnyomású színes grafikájával, mondhatni, anyagnyomatával (*Pléhkrisztus I–III.*, 1972; *Kálváriadomb I–II.*, 1992) és két számítógépes C-printjével (*Korpusz I–II.*, 2005) idézte meg egyetemes értékű önmagát és a hely szellemét. A kimagasló tehetségű művész utolsó aktív évében egy Photoshop-program segítségével újraalkotva összegezte élete legfontosabb rajzos képmotívumait, jelen esetben Krisztus töviskoronás fejét megidéző „ágas-fonadék” korszakát.

Lovász Erzsébet négy olajképpel (*Imádkozó pásztor*, 2007; *Napút pásztor*, 2007; *Iker pásztor*, 2007; *Bárány-ikon*, 2003) és nyolc papíralapú vegyes technikás festményével (*Juhok és pásztorok I–VIII.*, 2005) tulajdonképpen nem tett mást, mint „lefordította” a *Biblia*, pontosabban az Ó- és Újszövetségi *Szentírás Jó pásztorának* és *Isten bárányának* példázatait a maga különös formavilágú és fantáziájú képnnyelvére. Szubjektív ikonosztázának pásztorai és bárányai az egymást feltételező hit, remény és szeretet örök érzékenységű virrasztói, tanúságtevői, Isten képekben, szimbólumokban cselekvő allegóriái.

Olescher Tamás négyzetes táblaképével (*Húsvét – Reményünk*, 2018), szabadvásztnas festményével (*Húsvét*, 2004), kinyitható szárnyas oltárával (*Lelet: Hit, Remény, Szeretet*, 2004), valamint vegyes technikás vázlatával (*Megváltásunk*, 2008) a megigazult művész azon fajtáját képviseli, aki a naiv egyszerűség, a gyermeki tisztaság és a mindenben átragyogó derű stílusoltárára helyezi a teremő Istenbe s annak egyszülött Fiába vetett szentlelkes hitét. Műveinek boldogságüzenetét nem lehet nem meghallani, nem lehet nem észrevenni, amelyek a boëtiusi „határtalan élet egész szerinti, egyszerre való és tökéletes birtoklásáról” szólnak.

LOVÁSZ ERZSÉBET, *Bárány-ikon*, 2003

AKNAY JÁNOS, A Megváltó, 2018

IMREH TIBOR, Krisztus VI-VII., 1996-97

MONOSTORI IMRE (1945) Tatabánya

MONOSTORI IMRE

Szabó Dezső, az „útmutató”

Németh László Szabó Dezső-képeinek

változásai (1926–1968), 3. rész

„ÉVENTE BERÚGTAM TŐLE, S ÉVENTE KIJÓZANODTAM.” NÉMETH LÁSZLÓ SZABÓ DEZSŐRŐL

Németh László első szellemi találkozása Szabóval annak *Berzsenyi*-tanulmánya volt; s aztán 1919 májusában – 18 évesen – megvásárolta *Az elsodort falut*. Ám az év végén már olvasta Fülep Lajos terjedelmes, élesen elítélő kritikáját is a Nyugatban, amelyben Fülep abban a formulában összegzi véleményét, hogy ez a regény egy „rendkívül tehetséges ember rendkívüli eltévelyedése”.¹ De Németh olvasta – ugyancsak a Nyugatban – a Petőfi-, az Ady-tanulmányokat (meg *Az individualizmus csődjét* [1915] is²) Szabótól: ezek is maradandó szellemi élményeket, nyomokat hagytak benne. Egyetemistaként 1923 tavaszán – föllekesülve Szabó folyóirata, az Élet és Irodalom egyes számaiban – terjedelmes levélesszét küldött neki „a magyar szépirodalom megváltásáról. Csokonai és Katona is szerepeltek benne. Adyból valóságos magyar Jézus lett, s természetesen igen dicső szerep jutott Szabó Dezsőnek.”³ Aki lapjában szerkesztői üzenetként a következőképpen reagált a 22 éves ifjú küldeményére: „Negyedéves orvostanhallgató: Levele egészen kivételes gyönyörűséget okozott. Megállapításainak túlnyomó része helyes, és mind éleslátásra vall.”⁴

Miként is, milyen (megragadható) mértékben, „mennységben” dolgozott benne 1945 előtt az éppen „aktuális” Szabó Dezső-élmény? Hányszor és milyen témaösszefüggésekben jutott eszébe a lelkesítő, egyszersmind taszító Mester? Az *emlétek* számát pontosan követni lehet a Püskínél megjelent esszégyűjtemény-kiadás névmutatójában.⁵ Ezen a rendkívül hosszú „abszolút” *listán* az összes megemlélt (*sok száz*) név között – 1945 előtt tehát – Szabó Dezső a *tizedik* helyet foglalja el.⁶ A *kortárs* szerzők között az emlétek számának sorrendjében Szabó Dezső a *harmadik*.⁷ Mindkét adatsor arról tanúskodik, hogy Németh László számára Szabó Dezső mint *felfedező szellemi jelenség* fontos, sokat foglalkoztatja őt. *Személye*, „stílusa”, igazságtalanságai, rendszeresen előforduló durvaságai azonban nemegyszer viszolyogtatóak, sőt taszítóak a számára. Az imént említett, neki elküldött spontán értekezése után nem tartott vele személyes kapcsolatot, előadásait sem látogatta.⁸ Amikor pedig „módom volt a közeledésre – írja ugyanitt, a *Magam helyett*-ben –, el sem mertem menni hozzá”.⁹

„KÉSZÜLŐDÉS.” A TANÚ ELŐTT

1926-ban (huszonöt éves korában) írt róla először a Társadalomtudomány című konzervatív folyóiratban mint Erdély szülöttéről (Adyval együtt említi), akinek egész alkatában, agya gépezetében nagy természeti erőket „dübörögtető” képesség van, *végleteket* csatáztat kegyetlen *türelmetlenségben gúnnal és szilajsággal*.¹⁰ Lényegyet kiemelő „alkatkutató” jellemzés ez, Németh e kezdő kritikus korszakára jellemzően. A Nyugat *húsz esztendejében* (ugyancsak a Társadalomtudományban, és ugyancsak 1926-ban) élesen bírálja a Nyugat háború utáni értékrendjét: úgy véli, hogy „mint erkölcsi erő lejárt”. Ezzel a Nyugattal még annak „értékvesztése” kezdetén szakított Szabó Dezső: megírta a „faj” érdekeit képviselő nagy regényét, *Az elsodort falut*.¹¹ E nagy munkának a „legéletrevalóbb” problémái egyébként mind ott lappangtak már Harsányi Kálmán *Kristálynéző* című (1914) regényében – írja egyik portréjában 1927-ben (a Protestáns Szemle című folyóiratban).¹² Továbbra is zavartalan Szabó Dezső nagyregényének az élménye: Oláh Gábor *Szegény magyarok* című regényéről ugyanitt úgy tesz említést, mint amelyik problematikájában „bizonyos fokig” *Az elsodort falu* az előzménye (természetesen nem lehet őket egy lapon említeni).¹³

Az első kritikai megjegyzést Szabó Dezsőről 1928 közepén írja le Németh László: nem fogadja el Szabó vehemens (és kissé mosdatlan) bírálatát Móricz új regényéről, az *Úri muriról*.¹⁴ Azt írja többek között, hogy Móriczt „érdemtelenül érte Szabó Dezső kirohanása”.¹⁵ Ugyanez év novemberében hosszabban és érdemben foglalkozik a Napkeletben Szabónak a Tamási Áron *Szűzmáriás királyfi* című regényét sárba rántó pamfletjével.¹⁶ Azt írja, hogy Szabó a saját epigonjának tekintett Tamásit „tángálja el”, holott köztük semmiféle „felhang rokonság” nincs. Németh a *tehetséget* védi Tamásiban, elismerve, hogy ez a regénye kétségkívül „elhibázott írás”.¹⁷

Az első összefoglaló-értékelő (alapos és terjedelmes), Szabó Dezsőről szóló tanulmánya (amire nehezen szánta rá magát) az Erdélyi Helikon 1928. decemberi számában látott napvilágot.¹⁸ Drámai a felütés: „évente berúgtam tőle s évente kijózanodtam. 18. és 24. évem közt Szabó Dezső-párti és Szabó Dezső-ellenes szakokra tudom az életem osztani.”¹⁹ Hangsúlyozza, hogy sokat jelentett az ifjúság számára Szabó Dezső: benne „összegezve találtuk, amit mi a világból kapingálni kezdünk”. S rendkívül következetes: „El kellett fogadni vagy el kellett rúgni.” Stílusának ötletei kifogyhatatlanok, nyelve „hatalmas hangszerelésű”. Kiemelkedő nagy műnek tartja *Az elsodort falut*, amely „a magyar irodalomtörténetből ki nem fakítható remek. Egy zuhanó s egy életre talált emberpárban az egyetemes és a magyar élet szintézise.”²⁰ Szabó Dezső vergődik is: harcot indított a demokratikus Magyarországért, egykori szövetségeseivel is szembefordulva. „Csak esküdni lehet rá vagy ellene ágaskodni. Egy igazsága van: az ő agykérge szerinti; neki más nem adatott, neki ez az abszolút.”²¹ Rendkívül megosztó személyiség. Műveiben is az ő ember-lényege tükröződik: íróportréiban a saját kedves gondolatait védi, illetve támadja. Állandóan túl hangos. Mindene a népszerűség. „Szabó Dezsőnek a tömeg nélkül nincs értelme. Célja: a magyarság fölrázása. [...] Kritikái igazságtalanok, de az egyszerű ember számára is irányt jelentenek, igazságai dogmák, de utat lehet törni velük. [...] Magyarország demokratizálódásában óriási érdeme lesz.”²² Súlyos, a mélyben kutató ez a Szabó Dezső-kép: az *alkat*kutató Németh László mutatkozik meg benne leginkább.

Az *Emberi színjáték* című regényében²³ (1929) a három ifjú barát többször vitázik irodalmi kérdésekről. Németh László két szerepben mutatja meg itt önmagát: a Szabó Dezsőt lelkesen védő Horváth Laciban és az Ady-hívó főhős Boda Zoltán alakjában. Laciban sokkal több az életrajzi hasonlóság a szerzővel, ám a mélyben a tragikus sorsú Zoltán igazsága az erősebb.

A TANÚ IDEJÉN (1932–1936). ÖSSZEGEZÉS: TANÚ-ÉVEK (1938)

1932 júniusában Gulyás Pál nagy tanulmányban elemzi Szabó Dezső és Németh László írásművészetét, szellemi irányait, eszményeit, belső energiáit és emberi, alkati jellegzetességeit.²⁴ Azt írja többek között, hogy Szabó Dezső Némethnek „stílalakító nevelőapja”: a lendület bátorságát és a fogalmazás képdinamizmusát tőle tanulta. Összeköti őket temperamentumuk aktivitása, lázadásuk a századelő civilizációja ellen, az új magyar honfoglalás demokratikus láza, a nép felé hajlás, a magyar tehetség védelme, a szintézisalkotás vágya. Ám Németh fölismerete kettejük alkatának lényegi eltérését is: ami nem más, mint a *mérték*. A mértéktelenség és a mérték mindent eldöntő látványos különbsége. A Tanú folyóirat készülésének, születésének hírére Gulyás aggódva kérdezi barátját: „nem lesz-e Szabó Dezső-ízű a lapvállalkozás? Mintha még evvel a ténnyel is rádupláznál a Szabó Dezső-tanítványságra!”²⁵ Németh László válasza eltökélt álláspontot jelöl: „Szabódezsői személyeskedéseknek ebben a folyóiratban nem lesz helyük [...] Szabó Dezső egész élete a helytelen írói magatartás fényes illusztrációja [...]”.²⁶ (Ez a személyét, alkatát érintő, nemigen igazolható, ám emlegetett párhuzam²⁷ még évekkel később is foglalkoztatja: „attól, hogy Ady vagy Szabó Dezső II–III lesz belőlem, kár féltetni” – írja egyik levelében 1936-ban.²⁸)

A *Karácsony Kolozsvárt* című regénye ürügyén (1932 szeptemberében, a Tanú legelső számában, mintha csak demonstrálná a tőle való távolságtartást) Németh László megformálja az újabb, tartalmasan súlyos, néha szarkasztikusan szigorú, de nem gonoszkodó tanulmányát (ezúttal *portréját*) Szabó Dezsőről. Úgy látszik – írja –, mintha az írónak a hattyúdala lenne e regény, de hát már „egy évtizede búcsúzkodik”. Alig maradt meg valami abból a Szabó Dezsőből – folytatja –, akiért „ifjúságunkban (szégyelljük?, ne szégyelljük?) lelkesedtünk”. És most: „egy fényes szellem roncsa”. „Ripacs? Az is. De nagy ember is. Amit megvont tőle a természet: az az arányok érzéke s a szellem nemessége: a lojalitás; amiből többet kapott: az indulat. És a hiány elszabadította a fölösleget; mint

rák az ép emberi testre, úgy nőtt rá a féktelen érzelmi élet, elborította agyát, felborította művét. [...] A utókor el fog szörnyűködni gonoszságain. [...] Elhibázott élet, de egy kötetre való védőbeszédet lehetne írni mellé.”²⁹

S hamarosan ő maga írja meg ezt a védőbeszédet! Nem egészen egy év múlva, a Tanú 1933. júniusi számában. Személyes élményeit, benyomásait vázolja először („lelkesezés és kritika hullámai váltakoztak”). Nagyobb hatása volt az ifjúságra, mint Adynak. De ő „berúgott” a saját tanulmányaitól, s „az első hibát akkor követte el, amikor a tanulmányból a regénybe vetette magát”. Szabó Dezső pályája „egy félelmes arányú betegség bontakozása”. Durva hiba lenne azonban, ha csak ennek alapján ítélnék meg. S most következnek a „védőbeszéd” érvei: a közös pontok és felületek Szabó és az ő gondolkodásában, világszemléletében. „A század harmadik évtizedének egész problematikája ott forr benne – álláspontja a történelmi materializmussal, liberalizmussal, egyházzal szemben a miénk. Azok közé az európai keresők közé tartozik, akik elsőül vizsgálják az új század arcát. Nagy nevelő. Sokkal erősebben állt a magyar hagyomány folyamában, mint kortársai. [...] Végül tisztelni kell élete elhibázott ugrásában is a tiszta szándékot, a magára zúdított veszélyekre nem hederítő elhivatás-érzést.”³⁰

Nagy jelentőségű irodalompolitikai cikkében, a *Sznobok és parasztok*ban kitér arra, hogy a Nyugat századelő mozgalmaiban a kétféle ízlés és világnézet között nem volt „igazi áthidaló génusz” (még Ady sem volt az): Ady, „Móricz, Szabó Dezső az egyik oldalon, Babits, Kosztolányi, Szekfű a másikon”. Azaz: Szabó Dezső Németh gondolkodásában a „népi oldal” egyik meghatározó alakja marad (mindvégig), nélküle nem lehet érzékelni a 20. század első évtizedei magyar szellemiségének valószínű működését és színeit.³¹ Önéletírásának első sorozatában (*Ember és szerep*, 1933–35) viszont inkább szabadulni kívánna Szabó árnyától, semmint értékeit méltatni. 1925-ben – írja –, a *Segítség!*-et olvasva már kiábrándult a regényíróból. Osvát Ernő idegenkedését a Nyugathoz úgy értelmezi, hogy talán „Szabó Dezső-szagot” érzett rajta. Maga is úgy véli, hogy saját túlfutó metaforáiban meg lehet találni a Szabó Dezső-i írói alkat, technika, ihlet hatását. Az *Emberi színjáték*ban, első regényében (1929) viszont – írja most – Szabó Dezső „rosszul járt”: „a »meghaladott fejlődésszak«-nak kijáró kegyetlenséggel löktem el magam mögött”. (Jelezzük: ez a „kegyetlenség” és „ellökés” nem volt túl heves, és korántsem jelentett megtagadást Németh részéről. Inkább jelentette – benne is van a dramaturgiai levezetésében – a szellemi atyák elleni lázadás természetességét.)³²

Az egy évvel később keletkezett *Magyarság és Európa* című esszékönyvének³³ Szabó Dezsőpasszusai újra az igazságszolgáltatást szorgalmazzák vele kapcsolatban. Például: „Ő volt az egyetlen magyar író, aki a háború előtti Európában az új Európa körvonalait meglátta. [...] A kommunizmus első napjaiban vallomást tesz az »egész ember« mellett.”³⁴ Továbbá: „Az elsodort faluban, mely a kommunizmus derekán jelenik meg, bátran kimondja a zsidó előretörés értelmét. [...] Ady örökségét ő menti át az özönvízen, a szocializmust és ezt az új európaiságot ő kapcsolja össze először agrárprogramjában, Magyarország küldetéséről a kis népek övében ő beszél.”³⁵ Lázas a restauráció ellen: hol hős, hol pojáca, hol elmebeteg, hol próféta. Harcolt az arisztokrácia, a papok, a zsidók, a svábok ellen, „megtiporta a buta magyar középosztályt”. Csak két princípiumot tartott a gazdag magyar jövő letéteményesének: a Zsenit és a Parasztot. Az értelmesebbek követték őt: „Móricz Zsigmond, Ady Endre, Kodály Zoltán, Bartók Béla szent nevek a sülvölények közt, s a földkérdésről társaság anatóz társaság után.” A háború után feltűnt nagy írói tehetségek: Erdélyi, Tamási, Illyés már ehhez „a népi irányhoz tartoznak”. Melynek eszméi fő vonalakban ott voltak már Szabó Dezső korábbi munkáiban. Azaz Németh is a *népi mozgalom* szellemi atyjaként tekint Szabó Dezsőre.³⁶ A Szekfű Gyulának szóló *Messziről*-ben afelett is töpreng, hogy „mért istenítették három egyenrangú tehetség közül Babits, mért kap bámulat és lemosolygás közt közép helyet Móricz, s mért él leprás szigeten Szabó Dezső.”³⁷ Berzsényi-könyvében (1938) értelemyszerűen mint az egyik inspirálójára tekint Szabó Dezsőre. Akinek az 1912-ben írt Berzsényi-esszéjére hivatkozva – korábban láthattuk – a „mélymagyarság” gondolat jelenlétét és Szabó személyes sorsának belevetülését találja leginkább kiemelendőnek. „Szabó Dezsőt a Berzsényi fölött borongó magyar végzet fogta meg elsősorban. Katona, Kemény, Berzsényi, Madách: e négy névben üti le a mély, fájdalmas magyar akkordot, mely Berzsényi-tanulmányán végigzeng.”³⁸

1938-ban a vajdasági (ekkor éppen Újverbáson adták ki) Kalangyában Németh László folytatásokban közölte önéletírásának második sorozatát *Tanú-évek* címmel. Ennek – Szabó Dezsővel kapcsolatban – még egy főszereplője van: Babits Mihály. Mégpedig a Tanú II. számában annak ide-

jén megjelent *A Nyugat elődei* című cikke reagáló *Kritikus és judícium* című³⁹ éles visszavágás, amelyben Babits hitelteleníteni próbálja Németh kritikusi működésének rangját, mondván: „A magas műbírálat mellé valami cselédszoba- és hátsólépcsőszagú kritika férközik. Az esszéből szinte pamflet lesz, s a tanítvány arca mögött föltűnik olykor mesterének, a szerencsétlen Szabó Dezsőnek savanyú profilja.”⁴⁰ Ez a „savanyú profil” villan elő most az emlékezőben: megújult szellemi történetet hozva magával Szabó Dezsőről: a második „védőbeszédet” mellette. Sajnálja egykori heves elmarasztalását a *Karácsony Kolozsvárt* című regényéről, mondván: „Akármilyen szájalmasan kerül eléd Lear: gondolnod kell rá, hogy király volt.”⁴¹ Babitsnak címezve mondja: „Szabó Dezső nekem mesterem négy-öt más szellem után volt. Hasonlóságunk, azt hiszem, igen csekély. Ha ő a lényeg kimarkolója, én a változatok szerelmese; ha ő Rabelais kortársa lehetne, én inkább Mozarté. De ma, s évek óta már eszem ágában sincs őt úgy szégyellnem, ahogy ezt a szégyenkezést tekintélyével épp Babits belőlünk kikövetelte.”⁴² [...] Hatás sokféle van. A legmegrázóbb kétségkívül az ébresztőké. [...] Az én ébresztőm Ady volt. Utána Szabó Dezső hatása az útmutatóé; átment előttem a »keskeny pallón«, melyhez két szédülés közt mint magyar én is hú maradtam.”⁴³ Szabó Dezső szerepe tehát az útmutatóé.

„KISEBBSÉGBEN” (1939–1943/44)

A jelzett *korszak* rendkívül nehéz és szellemi megpróbáltatásoktól sem mentes Németh László életében, pályáján. Ekkori Szabó Dezsőre hivatkozásai önmaga irányválasztásának erősítései is. Nagy érdemének tartja, hogy 1919-ben fölmondta az Ady ajánlotta „korroborit” a zsidósággal. „Ő szabadíttotta ki a magyar radikalizmust a zsidóból, s ő állította be s védte az irányát delejtű-makacssággal húsz ide-odaszáguldó éven át. [...] a magyar irodalomban ő számol le a századvéggel; a magyar öntudat vele tisztul fel az idegen sugalmak alól.”⁴⁴ Bár „az irodalomban is úgy viselkedett, mint egyeduralomra törő politikus”, a „magyar megújódás” Ady, Móricz és Bartók mellett az ő érdeme is. Ők az „új magyar szellem úttörői”.⁴⁵ Magáról a nagy vihart kiváltó *Kisebbségben*-ről azt mondja, hogy ez a legkevésbé „eredeti” könyve. „Szinte egy mondata sincs, amin más írókkal, Keménnyel, Adyval, Móriczsal, Szabó Dezsővel” ne kéne osztoznia. „Még a »léha és szemérmetlen« mélymagyarság fogalom is ott van Kodály legújabb cikkében.”⁴⁶ Az utóbbi félszáz évben a magyar szellem megformálta igényét a vezetésre: Vajda, Ady, Bartók, Móricz, Szabó Dezső és Tamási Áron a példák erre.⁴⁷

1940-ben Németh László két alkalommal fejezi ki nagyrabecsülését Szabó Dezső iránt. Neki ajánlja *A minőség forradalma* címen megjelent többkötetes esszégyűjteményét, s ugyanez év végén egy interjúban megbecsülően szól róla. Megemlíti, hogy neki ajánlotta *A minőség forradalmát*;⁴⁸ és mindvégig az elismerés gesztusa él az itteni róla szóló beszélgetésben. Kiemeli, hogy Szabót mind a restaurációs hivatalos politika, mind a baloldal üldözte, de ő állta a sarat jó tíz éven át, amíg az új írói nemzedék föl nem nőtt. Megismétli, hogy Szabó „iránymutató” gondolkodó volt. Regényei kevésbé, tanulmányai viszont „hatalmas” jelentőségűek. „Többé nem egy személy ő, hanem egész gondolkozásmód. [...] Igen nagy nevelőiskola volt ő több nemzedéknek. Nagy szerencse, ha valakinek 20-22 éves korában ő az eszmei lendítője, ha ő látott el valakit útravalóval. De az is igaz, hogy nem jó nála megrekedni. Ő problémát dob fel, de a jövőnek kell megoldania.”⁴⁹

Szabó Dezső sem rejtette véka alá ekkori pozitív véleményét Németh László írói munkásságáról: az élő magyar irodalom fő vonalába helyezi. Észak-Erdély visszacsatolása után nem sokkal a *Szabó Dezső újabb művei* sorozat 1940. nyári-őszi számában (novemberben írta a cikket) a magyar rádiót leckézteti kulturális (irodalmi és zenei) műsorai miatt. Többek között a következőket írja. „Olyan novellákat, verseket bánt [sic] a hallgatók felé, hogy az ember kérdezi: nem jobb volna ezen a pénzen házigyilkosokat tartani fenn-nevezett elbeszélések és versek íróinak szakszerű elpusztítására. Viszont: a magyar szellem igazi kifejezőit és akaróit: Móricz Zsigmondot, Kodolányit, Illyés Gyulát, Erdélyi Józsefet, Németh Lászlót stb., stb., a tanulmányíró Gombos Gyulát s a fiatal magyar irodalom igazi tehetségeit feltűnően ritkán vagy egyáltalán nem szerepelteti.”⁵⁰

A negyvenes évek elején Németh László jó néhány írásában tért vissza Szabó Dezső alakja és szellemi példája, ám ezek az említések inkább folyamatos gondolatismétlések: emlékeztetések, utalások Szabó jelentőségére és küzdelmeire.⁵¹ 1943-ban *Magam helyett* címmel jelent meg önéletrész-sorozatának harmadik része. Ebben a reflexív és az önelemző gondolatok vannak túlsúlyban,

mellettük néhány korábbi ismert értékelemzés Szabóról. Elevenen és színesen jelenik meg viszont – természetesen a saját értelmezésében – a *hangulat, atmoszféra*, amely a húszas és harmincas évek irodalmi életét jellemezte, szinte átítatta. Most úgy látja, ő maga is elszigetelődött – Szabó Dezső érdemeinek időnkénti elismerései miatt. Az is bántja, hogy még egyes mérvadó „népiek” szemében is csak „Szabó Dezső helytartója” volt, „egy nemzedékkel alább”. Mindazonáltal a hitleri időkben, a zsidók ellen irányuló náci és nyilas fenyegetések idején az antiszemitizmussal szemben – Karácsony Sándor, Veres Péter és Kodolányi János mellett – ő maga is Szabó Dezső szellemi szövetségese volt: legfőképp ennek a néhány magyar írónak az érdeme, hogy a magyar értelmiség, főként a fiatalja, át nem állt.⁵²

SZABÓ DEZSŐ: A MÉLYMAGYARHOZ

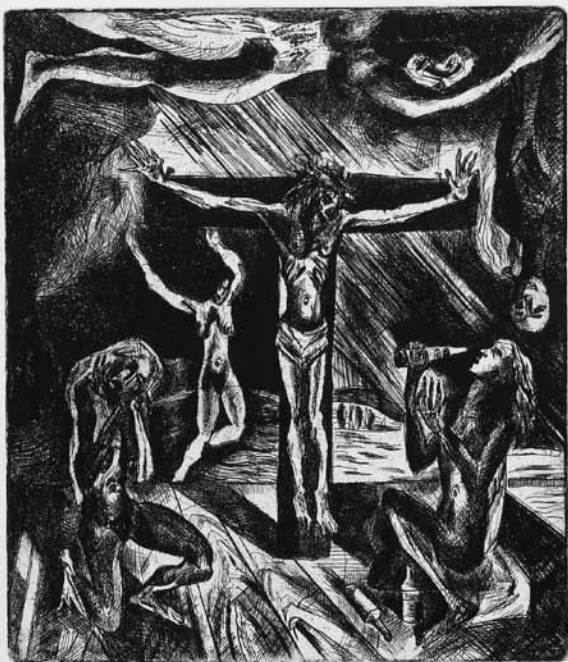
Ezt az 1942 májusában megjelent pamfletet a Németh Lászlóval történő végelszámolásként is szokták értelmezni. Első pillantásra az is lehetne, ám a tartalma alapján szélesebb – benne más típusú – körökről és jellegzetes magatartásformákról van szó. Szabó kijelöli e magatartásminták megjelenésének idejét: a kommün, majd a „görénykurzus” (itt: „svihákkurzus”) kezdetét (Németh ekkor még kezdő egyetemista volt): mivel szerinte itt mintegy huszonhárom évről van szó összesen; s (a pamflet első felében) az ebben a bő két évtizedben feltűnő politikai és szellemi „mély magyarok” (és egyéb jelzőkkel ékesített magyarok⁵³) *magyarkodásának* paródiáját adja. (Néha tágasabb, mintegy történelmi időtartamra is gondol.) Lehetséges, hogy Németh László is benne van ebben a Szabó szerkesztette panoptikumban, de sokan mások is mint gondolkodó és közvetítő típusok. Mindazok – a népi mozgalomból is –, akik reá árnyékot vetve elhomályosították, illetve elföldték az ő vezető szerepét az egyetlen helyes magyarságminta megteremtésében, kialakításában. Az *értelmetlen, kártékony magyarkodást* támadja itt Szabó, s maga fejt meg a rejtélyt: „Mert egy van, amire ti sohasem gondoltatok: a *lélekben történő magyar ember*.”⁵⁴

Szabó Dezső összességében nem foglalkozott sokat Németh Lászlóval. Még említésként sem. (Holott Németh – láthattuk – igen sokat övele.) Az is feltűnő, hogy csak a negyvenes évek elején: azaz nem sokkal a neki ajánlott *A minőség forradalma* megjelenése (1940) után. (De ne vonjunk le ebből a tényből elhamarkodott következtetést.) S a hangneme is egészen más, mint például a Babis-, Szekfű- vagy Klebelsberg- (és így tovább) ellenes pamfleteké: míg ezekben éles indulat van, amazokban inkább csúfolódó karcosság: Németh annak idején (olykor, láthattuk) ennél kegyetlenebb volt vele szemben.

Ez a csipkelődő, néha abszurd, majd ostorozó humor lengi át Szabónak a másik két, ugyanez évben keletkezett pamfletszerű szövegrészletét Németh említésével.

A Kor vagy kór? A magyar írók védelmében című írása⁵⁵ a Magyar Út egyik cikkére⁵⁶ (és más hasonló témájú cikkekre) reagál gúnyos szellemességgel, Némethen is köszörülve a nyelvét. A kritika- és újságírás etikáját boncolgatja, mellette a népi írók elképzelt (szerinte tipikus) imádóját fricskázza, aki: „Összetegeződik a Veresék drá-

ga jó Péter bácsijával, Németh Lacival húzatja a fogát...” Ezt követően kikéri magának, hogy őt a magyar irodalom „*elhallgatott és eltagadott óriásai*” között emlegessék.⁵⁷ „És rendesen a szegény Németh Lacit óriásozzák a hónom alá. [...] Ami pedig a Németh László elhallgatottságát és eltagadottságát illeti: soha még annyi mesterséges zakatást író körül nem csináltak, mint körötte. És már több sajtóorgánumban igazán csak akkor írhat, ha lábujjkáit is tollal szerelné fel. Különben is: honunk népi-nemzeti berkeiben alig van szalmaszál, mely nem feléje irányul.”⁵⁸ Ami pedig az „óriásozást”

illeti: a több évszázados magyar irodalomban – Kodolányival és Erdélyivel együtt – a „jó közepes” vonalba tartozik, a jelenkori mezőnyben viszont mindhárman az élvonalban vannak.

Szabó Dezső (igen olvasmányos) önéletírásában (melyet több mint egy évtizeden át folytatásokban közölt) úgyszintén említi Némethet – most is görbe tükörben. A Jászi Oszkárt gúnyoló passzusban (amely szintén 1942-ban keletkezett egy sokkal korábbi Jásziékkal töltött kellemes napra emlékezve) arról értekezik, milyen rendkívül szorgalmas, tanulékony, olvasott, ám gondolatlan és hiú volt Jászi. „Határozottan ugyanaz a típus volt – írja –, mely később Németh Laciban egy egészen más környezetben hasonló sikereket aratott. [...] Nem volt gondolattermő és soha életében nem volt egy eredeti gondolata. Ebben is azonos volt kis szellemi öccsével, Németh Lacival.”⁵⁹

Utolsó közös (egyazon hír-cikkben való) sajtóemlékezésük 1943 végén volt: mindketten kitüntetettek a Magyar Irodalompartoló Társaság évi díjazásán. Szabó Dezső kapta a tízezer pengős nagydíjat, Németh László – több író társával együtt – a háromezer pengős díjazásban részesült.⁶⁰

1945 UTÁN – MÁR SZABÓ DEZSŐ NÉLKÜL

A háború utáni időkben, de még a hatvanas években is – több ok miatt – megcsappantak és lerövidültek a Szabó Dezsőről szólások Németh László írói műhelyében.

Az ekkori első említés 1947-ből való: Németh itt olyan „remeklő tehetségnek” jellemzi, kinek a tehetsége lassan átment „a remeklés mechanizmusába”: azaz nem volt képes megújulni.⁶¹ Az *Égető Eszterben* (1948–49) is előfordul a neve, de csak mint beszédtema. Az egyik följegyzésében 1952-ben viszont arról gondolkodik, mennyiben felelős a kor s mennyiben a személyiség azért, hogy „fokról fokra minden valóságos, tápláló kapcsolatot elmetszett maga körül, s nagysága gőzébe zseniális kitörésekkel és ügyes ripacskodással lefölköztet sorvadó tehetségét”.⁶² A Kortárs legelső számában (1957. szeptember) megjelent *Magyar műhely* című tanulmányáról már beszéltünk fentebb (Szabó Dezső és a „mélymagyarság” gondolat). Az *Anna Karenina* életfelfogásbeli regénypárhuzamairól szólva (1960-ban) megemlíti Az *elsodort falut* is, „amely egy sok tekintetben elhibázott mű, amely még harsányabb színekkel festett meg egy ehhez hasonló város–falut, dekadencia–egészség ellentétet, s a maga idejében tán éppen ezért még nagyobb hatása volt”.⁶³ Elismétli azt is, hogy annak idején Ady hatása alatt „kommunista” lett, majd a húszas évek elejétől Szabó Dezső magyar radikalizmusa hívévé vált.⁶⁴ Az egyik, Erdei Ferencnek írt levélfogalmazványában (1963-ban) arra utal, hogy Szabó Dezső nagy patrióta volt, s minden hibája ellenére sem lehet a magyar írók sorából nyomtalanul kitörölni.⁶⁵

A hatvanas évek két leginkább összefogott megnyilatkozása Szabó Dezsőről egy előszóban és egy interjúban jelent meg. Mindkét megnyilatkozás visszafogott, tárgyyszerű, nyugodt hangvételű. Amolyan szelíd, összegező végelszámolás. 1966-ban lexikonszerű tömörséggel írta a következőket. „Szabó Dezsőt egykori hívei ma inkább mint patriótát tartják számon, aki ott, ahol fontosnak érezte, rettenthetetlen erkölcsi bátorsággal dobta be magát elhagyott nemzete érdekében. Az ő pamfletjei tették nevetségessé a Horthy-kor nagyságait, s részben ő tartotta vissza a hazai viszonyokkal elégedetlen ifjúságot, hogy a hitlerizmus oldalára álljon. Mint kitűnő tanulmányíró indult, elbeszéléseiben az expresszionista stílus első képviselője. Regényei sajnos nem töltik ki hiteles hússal a nagy szándék csontvázát; a jellemén elhatalmasodó zseni-romantika (melynek – főleg külföldön – ma is vannak elbűvöltjei) a nehéz magyar szerepből eredő betegség művét sok tekintetben elhibázottá teszi, ez azonban nem zárja ki, hogy írásaiból három-négy kötetre menő nagyszerű prózát, köztük elbeszélést ne lehessen összeválogatni.”⁶⁶

Németh László utolsó megnyilatkozása Szabó Dezsőről az újvidéki Hídban, a Hornyik Miklósnak adott interjúban bukkan fel 1968-ban. Emlékeket idéz, többek között az 1940-ben megjelent tanulmánygyűjteményének (*A minőség forradalma*) Szabónak szóló ajánlását. Most nevezi meg e gesztus belső indítóokát: a hitlerizmus magyarországi árnyékával küzdő magányos harcost kívánta megtisztelni; továbbá: „egy régebbi hibát is jóvátenni” (minden bizonnyal a *Karácsony Kolozsvárt* című regényéről 1932 őszén írott túlságosan éles kritikáját). A Tanú szerkesztése idején – a kirekesztettség érzése miatt – volt képes leginkább azonosulni Szabó sorsával. Aki „újra megtalálta magát, s életének utolsó éveit voltak a leghősibbek és legszebbek”.⁶⁷

JEGYZETEK

¹ FÜLEP Lajos, *Szabó Dezső regénye* (Az elsodort falu), Nyugat, 1919. december, 1021–1036.

² Benne ezt a vezérgondolatot, amely az ő esszéírói munkásságában is felbukkanó szál: „Romanticizmus, individualizmus, szabadverseny-demokrácia: íme az utolsó százötven év nehéz nyavalyái.” (Vö. SZABÓ Dezső, *Egyenes úton. Tanulmányok és jegyzetek*, I, 153–166. Idézet: 156.) Mindketten idejétmúlt rekvizitumoknak tartják a 19. századi Európa számos ideológiai és politikai jelenségét, s mindketten a *közösségben és a közösségért működő* egyéni princípium szabadságát tartják az egyik legéletrevalóbb társadalmi érdeknek.

³ NÉMETH László, *Magam helyett = Uő, Homályból homályba. Életrajzi írások*, I, 229.

⁴ Élet és Irodalom, 1923. május 25., 78. Németh László utólagos megjegyzése: „Az azonban eszembe sem jutott, hogy ez után a biztató hír után fölkeressem. [...] nem akartam odaállítani a Mester elé. [...] Maradjak meg én öneki egy jelnek a mélységből, ahogy ő is egy fényjel volt számomra a magasságból. Majd ha a hálóból ki-
vergődtem.” (NÉMETH László, *i. m.*, 230.)

⁵ NÉMETH László, *A minőség forradalma. Kisebbségben*, Püski, Budapest, 1999, IV, 2453–2480.

⁶ Az említések száma szerinti sorrend eleje a következő: Ady Endre, Kazinczy Ferenc, Móricz Zsigmond, Petőfi Sándor, Berzsenyi Dániel, Arany János, Széchenyi István, Babits Mihály, Csokonai Vitéz Mihály, Szabó Dezső, Vörösmarty Mihály, Kemény Zsigmond, Illyés Gyula, Tamási Áron.

⁷ Az „élmezőny” itt: Móricz (kiugróan magas), majd Babits, Szabó, Illyés, Tamási.

⁸ Ezzel szemben Szabó Dezső „titkára”, egy időben mindenese, Farkas Nándor a Philadelphia kávéházban egy (év szerint nehezen meghatározható: a húszas évek második felére tehető) vasárnap délelőtt történt személyes megismerkedésükről mesél (jóval később). Ezt a bemutatkozó találkozást – Farkas szerint – Németh László kérte tőle. A beszélgetés kedélyesen zajlott le, főleg Móricz Zsigmond volt a téma. Farkas szerint „később” Németh 100 pengőért megvásárolta Szabó egyetemi indexét, ám a portékát nem fogadta el. (Vö. FARKAS Nándor, *Szabó Dezső titkára voltam*, Ifjúsági Magazin, 1970. május, 37–40.) Ezekről az epizódokról Németh László sehol nem emlékezett meg. A dokumentált kapcsolattörténethez tartozik viszont, hogy 1940-es gyűjteményes kötete (*A minőség forradalma*) Szabó Dezsőnek ajánlása némi rábeszélésre született, amely ajánlást a második (bővített) kiadásban (1943) már nem ismételte meg. (Kissé korábban, a müncheni szerződés utáni feszült légkörben mint referenciadát ajánlotta Szabó Dezsőt: Kozma Miklósnál járva egy Amerikában föllállítandó ideiglenes magyar kormány elnökének, valamint a Magyar Nemzet két újságírójának – Szabó náciellenessége okán – reaktívált újságírónak a laphoz. Vö. *Homályból homályba*, I, 583.)

⁹ *Magam helyett = i. m.*, 229.

¹⁰ Erdély lelke a legújabb magyar irodalomban (Címváltozat: Az erdélyi irodalom) = *Két nemzedék*, 181–190.

¹¹ A Nyugat húsz esztendeje = *Életmű szilánkokban*, 126–133.

¹² Harsányi Kálmán = *Két nemzedék*, 235–240.

¹³ Oláh Gábor = *Két nemzedék*, 231–234.

¹⁴ SZABÓ Dezső, *Úri muri. Móricz Zsigmond regénye*, Előőrs, 1928. ápr. 14., 5–7. A lényeg: míg Túri Dani (a *Sár-aranyban*) „a tragikus magyar erő egyetemes és múlhatatlan” szimbóluma tudott lenni, Móricz mostani hőse ízléstelen naturalizmus áldozata.

¹⁵ *Új magyar regények = Két nemzedék*, 377.

¹⁶ SZABÓ Dezső, *Tavaszi levelek. Tizenkettedik levél: Sületlenség: Tamási Áron könyve (Szűzmáriás királyfi)* = Előőrs, 1928. szept. 2., 7–9. Talán nem is létezik ilyen nevű író – tréfálkozik Szabó –, akinek a műve ily „ízléstelen, esztelen, vak nekigurulás” lehetne. (Megjegyzendő, hogy még két erdélyi újság is közölte ezt a pamfletet. Tamási Áron később megbocsátotta Szabónak a vele szemben elkövetett durvaságot.)

¹⁷ NÉMETH László, *Tamási Áron: Szűzmáriás királyfi* = *Két nemzedék*, 254–258.

¹⁸ Uő, *Szabó Dezső = Két nemzedék*, 145–158.

¹⁹ *Uo.*, 145.

²⁰ *Uo.*, 148.

²¹ *Uo.*, 151.

²² *Uo.*, 157.

²³ Napkelet, 1929/1–24. (Könyvként csak jóval később: 1944-ben jelent meg.)

²⁴ GULYÁS Pál, *Németh László*, Protestáns Szemle, 1932/6, 375–388.

²⁵ Gulyás Pál levele Németh Lászlónak. 1932. jún. 23. *Egy barátság levelekben*. Gulyás Pál és Németh László levelezése, s. a. r. és jegyz. GULYÁS Klára, MÉRVA Mária, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1990, 8.

²⁶ Németh László levele Gulyás Pálnak. 1932. jún. 26. *Uo.*, 10.

²⁷ Az *Ember és szerepről* lásd például SZABÓ Lőrinc, *Németh László szerepe* (1935) = Uő, *Könyvek és emberek az életemben*, Magvető, Budapest, 1984, 499. („Heves, lírikus lélek, van benne egy adag a Szabó Dezső természetéből.”)

²⁸ Levele Keresztury Dezsőnek. 1936. ápr. 14. *Németh László élete levelekben 1914–1948*, szerk., s. a. r. NÉMETH Ágnes, jegyz. GREZSA Ferenc, Magvető–Szépirodalmi, Budapest, 1993, 227.

²⁹ NÉMETH László, *Új regények = Két nemzedék*, [Szabó Dezső regényéről:] 420–423.

³⁰ Uő, *Visszatekintés. 4. Védőbeszéd Szabó Dezső mellett*, Tanú, 1933/V, 258–260. (A cikket 1943-ban a Magyar Kultúrszemle című tallózó folyóirat – *A minőség forradalma* új kiadása V–VI. kötetéből kiemelve – újraközölte [1943/7, 152–153.]) Az első (igen szelektív) Németh-„összmű” kiadás (Magvető és Szépirodalmi) – sajnálatos módon – több lényeges ponton átfogalmazott szöveget közöl az általunk itt bemutatott eredeti helyett. (Vö. *Két nemzedék*, 509–511.)

- ³¹ NÉMETH László, *Sznobok és parasztok*, Magyarország, 1934. márc. 29.
- ³² Uő, *Ember és szerep = Homályból homályba. Életrajzi írások*, I, 306–440. (Szabó Dezsőről: 319–432. Idézet: 367.)
- ³³ *Magyarság és Európa*, Franklin, Budapest, 1935.
- ³⁴ I. m., 97. (Az utalás: SZABÓ Dezső, *Az egész emberért*, Nyugat, 1919. március, 451–458.)
- ³⁵ Uo., 98.
- ³⁶ Uo., 108–109., 111.
- ³⁷ *Messziről (Válasz Szekfű Gyulának) = Tanú*, 1936, III–IV, 111.
- ³⁸ NÉMETH László, *Berzsenyi = Az én katedrám*, Magvető–Szépirodalmi, Budapest, 1969, 337.
- ³⁹ Nyugat, 1933. február 1.
- ⁴⁰ BABITS Mihály, *Könyvről könyvre*, s. a. r. és ut. BELIA György, Magyar Helikon, Budapest, 1973, 104.
- ⁴¹ NÉMETH László, *Tanú-évek = Uő, Homályból homályba*, I, 441–511. Idézet: 452.
- ⁴² Uo., 469.
- ⁴³ Uo., 475–476. A másik három nagy „ébresztő” vagy „útmutató” a számára Proust, Ortega és Szophoklész voltak. (Uo., 476.)
- ⁴⁴ Uő, *Kisebbségben*, 66.
- ⁴⁵ Uo., 67., 69., 74.
- ⁴⁶ *Magyarok, kibékülni!* (1940) = Uő, *Sorskérdések*, 612. Kodály Zoltán a Szekfű szerkesztette *Mi a magyar?* című tanulmánykötetben (1939) a *Magyarság a zenében* című esszéjével szerepelt. Németh László erre a megállapítására utalhatott: „Ha a népet érteni akarjuk, meg kell ismernünk zenéjét is. Hiszen magyar a 19. század műdala is. [...] De múlt, felületi magyarság tükre. A néphagyomány az állandó, változásaiban is változatlan gránit-réteg.”
- ⁴⁷ *Miért nem boldogulunk?* (1940) = *Életmű szilánkokban*, I, 593.
- ⁴⁸ A *minőség forradalma* című kötetek első kiadásába (1940) a Püski Kiadó irodalmi lektorának, Kovách Aladárnak a javaslata és közvetítése nyomán került bele a kurta ajánlás: SZABÓ DEZSŐNEK, amit Szabó előzőleg jóváhagyott. (Korábban említettük, hogy az 1943-ban megjelent [bővített] második kiadásban ez az ajánlás már nem szerepel.)
- ⁴⁹ *Írók, akik nem beszélnek egymással*. Németh László Szabó Dezsőről (Papp Antal interjúja) = *A szellem: rendező nyugtalanság. Beszélgetések Németh Lászlóval*, szerk. MONOSTORI Imre, Argumentum, Budapest, 1992, 56–59.
- ⁵⁰ SZABÓ Dezső, *Erdély alkalmából = Szabó Dezső újabb művei*, 60, Ludas Máttyás kiadás, Budapest, 1940. júl.–nov., 19.
- ⁵¹ Lásd *Magyar radikalizmus* (1940); *Kisebbségből kisebbségbe* (1941); *A református énekeskönyv* (1941); *Faji hibáinkról* (1941); *Darányi Diákokthoz* (1941); *Népi író* (1943); *Akik tanultságból élnek* (1943).
- ⁵² Lásd *Magam helyett = Homályból homályba*, I, 611., 628.
- ⁵³ Vö. *Fanatikus magyar; Izzó Magyar; Intranszigenz Magyar; Karakán Magyar; Mélymagyar*.
- ⁵⁴ SZABÓ Dezső, *A Mélymagyarhoz = Uő, A magyar Káosz. Pamfletek*, vál., szerk., s. a. r., el. NAGY Péter, Szépirodalmi, Budapest, 1990, 510–526. Idézet: 521–522. Kiemelés az eredeti szövegben.
- ⁵⁵ *Szabó Dezső Újabb Művei*, 80, Ludas Máttyás kiadás, Budapest, 1942. július.
- ⁵⁶ Minden bizonnyal Gombos Gyula (felelős szerkesztő) *Leszünk-e nemzedék?* című írásáról van szó. Ebben azt fejtegeti, hogy az Ady–Móricz–Szabó Dezső nemzedék után fellépett a népi írók új nemzedéke: Erdélyi, Tamási, Kodolányi és Németh, akik új művészi és ízlésbeli világot képviselnek. (Vö. Magyar Út, 1942. július 2., 1–2.)
- ⁵⁷ Ilyen kitétel nincs az említett cikkből.
- ⁵⁸ Lásd *Magyar Káosz*, 552–553.
- ⁵⁹ *Életeim. Születéseim, halálaim, feltámadásaim*, II, szerk. BALOGH Sándor, Püski, Budapest, 1996, 889.
- ⁶⁰ Lásd *Magyar Nemzet*, 1943. december 14. (Szabó Dezső néhány évvel korábban, 1940-ben a Magyar Nemzetben is publikált: összesen 16 cikke jelent meg itt.)
- ⁶¹ *Előszó Móricz Zsigmond Shakespeare-tanulmányához = Európai utas*, 178.
- ⁶² *Levelek a túlvilágról = Utolsó széttekintés*, Magvető–Szépirodalmi, Budapest, 1980, 340.
- ⁶³ *Orosz fordításaimról = Sajnódi esték*, Magvető–Szépirodalmi, Budapest, 1974, 183.
- ⁶⁴ *Az én utam* (1964) = *Utolsó széttekintés*, 787.
- ⁶⁵ *Levélfogalmazványa Erdei Ferencnek*. 1963. június = *Németh László élete levelekben. II. 1962–1966*, szerk. NÉMETH Ágnes, jegyz. és ut. DOMOKOS Máttyás, Osiris, Budapest, 2000, 334.
- ⁶⁶ *Egy elbeszélés-gyűjtemény elé = Megmentett gondolatok*, 499.
- ⁶⁷ *Találkozás Németh Lászlóval = A szellem: rendező nyugtalanság*, 204.

LENGYEL ANDRÁS (1950) Szeged

LENGYEL ANDRÁS

Egy erjedő kor kreatív útkeresője

Buday Györgyről, történeti kontextusban

1

A Buday-portré fölrajzolását az teszi roppant komplikálttá, hogy szerepe alkotóelemei nagyon egymásba vannak csúsztatva, s nem könnyű megmondani, mi is ennek a szerepnek a lényege. Grafikus-művész? Mozgalomszervező? Ez a két – nagyon különböző és nehezen összeilleszthető – meghatározás kínálkozik leginkább az értelmező számára, de akármelyiket választja, a másik nélkül valami hiányzik a képből. S e két szerepelem pusztán egymás mellé helyezése, formális összekapcsolása sem hoz megnyugtató eredményt. Buday ez is, az is volt, de szerepe lényege csak e kettőnek valami rendhagyó, furcsa, egymásba átmenő, egymást strukturálisan is alakító szimbiózisaként ragadható meg valamennyire – s ez a szimbiózis kívül áll a szokásos értelmezési sémákon. Nem grafikus volt ő, aki „mellékesen” mozgalmat is szervezett, s nem is mozgalomszervező aktivista, aki e tevékenysége mellett, becsvágyból, fametszeteket is készített. Ha ennek vagy annak fogjuk föl, szerepe lényege válik értelmezhetetlenné, csonkul és deformálódik, meghamisítódik. Valójában pedig, szokatlan módon, egyik szerepelem alakította és erősítette föl a másikat, és *vice versa*. Be kell tehát látnunk, ha nincs ez a kettősség, nincs ez a rá jellemző, lényegét konstituáló speciális szerep sem. S ez nemcsak azt jelenti, hogy jelentősége erősen csökken, ha ide vagy oda soroljuk be, de azt is, hogy ez a szerep, lényege szerint, kollíziós, torlódott szerkezetű, s csak saját kora bonyolult történeti kontextusában érthető meg s írható le.

2

Buday György (1907–1990) életének és tevékenységének történeti koordinátái többszörösen is határhelyzetben mutatják őt. 1907-ben, az akkor még „magyar” Kolozsváron született, egy székeley apa (Buday Árpád, 1879–1937) és egy zsidó származású református konvertita anya (Hilf Margit, 1883–1976) első gyermekeként. (Szülei házassága, az úgynevezett „vegyes” házasságok elég tekintélyes hányadával ellentétben, bevált: mindvégig kitartott, s a házasságból még további három gyermek született.) Apja és anyja egymásra találása azonban inkább kivételnek, semmint konvencionálisnak nevezhető. Apja szegény sorból, úgynevezett „szolgadiákként” tanulta lett tudós régész-szé, pályája csúcsán professzorrá, édesanyja, „Édi” pedig egy asszimilálódó, a teljes vallásváltásig – zsidó szempontból: „önfeladásig” – elmenő zsidó kispolgári integrációs modell megtestesítője volt. Ez a helyzet, függetlenül a szülők személyes vonzalmától és érdekmegfontolásaitól, lényege szerint szociokulturális határhelyzetként fogható föl: kultúrák metszéspontjában helyezkedett el, s látens feszültségeket hordozott magában. A másik életrajzi határhelyzet, amely tetten érhető, szociokulturális szempontból ugyancsak szignifikáns. Buday György 1924-ig, tizenhét éves koráig Erdélyben élt és nevelődött, élményei kolozsvári és (a rokonság révén) marosludasi élmények voltak. Ezek nem pusztán topográfiai, földrajzi élményeket jelentettek, ennél többek voltak, bonyolult mentális relációkat képeztek le. Legalább három vonatkozásban. (1) Bár csak tizenhét évet élt Erdélyben, ebben a rövid periódusban is nagy törés érhető tetten: az úgynevezett „impériumváltás”. Az erdélyi magyarság a „magyar” Erdélyből a „román” Erdélybe került át. Buday az etnikai s kulturális privilegizáltság helyzetéből kényszerűen az etnikai kisebbségi helyzetébe süllyedt. Ez igen éles kontrasztélményt jelentett – legérzékenyebb, legbillenékenyebb életkorában, kamaszként. (2) A szülőföld, „Erdély” mint élmény számára a „magyar” időkben is kettős szerkezetű volt. Erdély „fővárosában”, Kolozsváron élt, nagyon erős kulturális tradíciók vonzásában. Az itteni intézményrendszer (pl. református kollégium, egyetem) széles körben orientáló hatású volt, s a „vidéki” magyar viszonyokhoz mérten a város infrastrukturális szempontból is az átlagosnál jobb helyzetet jelentett.

Ugyanakkor a Marosludason, rokonainál töltött nyarak a gazdag tájélményt adó és őt patriarchális emberi viszonyokba is belehelyező falusi „elmaradottság” premodern világával is szembesítették. Gyerekként Marosludasnak természetesen inkább előnyeit s nem hátrányait érzékelte, a *bensőség* élményét. De azért Kolozsvár és a falu kontrasztja óhatatlanul hatott rá. (3) Alkatilag „művészlélek” volt, művészi becsvágya korán megmutatkozott, s családi körülményei lehetővé is tették, hogy rajzolni tanuljon, hogy privát úton művészképzésben részesüljön. Az egzisztenciális megfontolások életkora miatt még nem határozták meg sorsát. Tanult (a kolozsvári református kollégiumban), tehát készült a polgári életre, de éles döntési helyzettel még nem kellett szembenéznie: még lebegtethette, hogy mi akar lenni. De maga az életét alakító döntés kényszere és lehetősége mint lábens konfliktus már megjelent horizontján.

Ebben a többszörös határhelyzetben apja (hatalomváltás utáni) kolozsvári egzisztenciális elletetlenülése döntő fordulatot eredményezett. Így 1924-ben kényszerű, jobb híján megoldásként a család Magyarországra, Szegedre költözött, apja Szegeden lett egyetemi tanár. Ezzel Buday minden szempontból egy új, merőben más világba helyeződött át. Élete feltételei, lehetőségei radikálisan megváltoztak. Kiszakadt saját közegéből, s az addigiaknál bonyolultabb, ismeretlen körülmények között kellett megtalálnia önmagát, a számára nyíló szerepeket.

Szeged az első években az *idegenségérzet* és a *privilegizáltság* furcsa, nehezen összeegyeztethető és feldolgozható kettősségét jelentette számára. Erdély után Szeged egy merőben más, idegen világ volt. Alföldi nagy parasztváros, katolikus dominanciával, idegen termelési, vallási és kulturális tradíciókkal, más jellegű szociális szerkezetben mozgó emberekkel, egy antidemokratikus – „ellenforradalmi” – politikai klímában. (Maga Szeged ugyan számottevő demokratikus potenciállal is bírt, de ez nem írta, nem írhatta felül az országos erőviszonyokat, s a kívülálló számára ez nem is volt föltétlenül evidencia.) Ugyanakkor, Szegedre kerülve Buday egy egyetemi tanár, egy „méltóságos úr” gyerekeként jelent meg a színtéren – s politikai legitimitást adó „erdélyi” jövevénynek számított, akinek „nemzeti” pedigrijét 1918/19 eseményei nem szeplősítették be. Egészében mégis számára mindez egy ideiglenes, Szegeden kialakuló erdélyi egyetemi rezervátumba zárásként volt meg tapasztalható. Hogy a Szegedre kerülést elsődlegesen törésként élte meg, több, egymást erősítő momentum is jelzi. (1) Művészi ambíciói jó ideig jegelődtek. Nemcsak mestereitől szakadt el, de lehetőségeket sem látott maga előtt. (2) Szegeden több erős gimnázium is volt, de nem ezek valamelyikében, hanem egy kis, vidéki gimnáziumban érettségizett. Nem érezte magát elég fölkészültnek a helyi megmérettetésre. (3) Érettségi után családi nyomásra joghallgató lett, jóllehet e pálya nem érdekelt, nem vonzotta, hajlamai másfelé vitték volna. (4) Közösséget, mozgásteret számára csak az erdélyi gyökerű egyetemi diákszervezetek biztosítottak (a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete, a SZEFE és a Bethlen Gábor Kör, a BGK). Az ezekben való mozgás azonban sem a szegedi beilleszkedést, sem az erdélyi veszteségélmény feldolgozását nem segítette. A diákegyesületek légkörét a *ressentiment* és az *önazonosság „romantikus”, önáltató konstrukciója* teremtette meg és tartotta fenn. És ez a légkör sem a reális helyzetérzékelést, sem az intellektuális – vagy művészi – kibontakozást nem támogatta. Ezek a diákok, önhibájuktól függetlenül, nem voltak a helyükön. Szegedi létükre az ideiglenesség nyomta rá a bélyegét.

Az az erdélyi diákközösség, amelyben jobb híján a joghallgató Buday is mozgott, persze nem volt erények – s tehetséges emberek – híján. Orvostanhallgatóként itt tanult például Jancsó Béla (1903–1967), aki ekkor már a Nyugatban is publikált, s a BGK-ból is megpróbált valami életképes szervezetet teremteni. (Utóbb, már újra Erdélyben, az Erdélyi Fiatalok mozgalmának vezéregyénisége lett.) De itt tanult Csögör Lajos (1904–2003) és sok más, utóbb az erdélyi közéletben is kisebb-nagyobb szerepet betöltő, ideiglenesen Szegeden élő erdélyi fiatal. Buday pedig, mint kiderült, nemcsak magának szerepet kereső, „hiú” fiatalember volt, de gyakorlatias adottságokkal, például jó szervezőkészséggel, kis közösségeket egybetartani tudó „vezéri” képességekkel is bírt. S a várossal, valamint a nem erdélyi – alföldi – diáktársakkal való szükségképpen érintkezés mint megismerkedési lehetőség hely- és helyzetismeretét is fokozatosan növelte. Előrehaladt a szegedi viszonyokba való részleges integrálódása. Fölismerete, hogy erdélyi diáktársai többségével ellentétben számára apja egyetemi pozíciója miatt az Erdélybe való visszatérés nem realitás, számára Szeged nem ideiglenes állomáshely lesz, hanem tartósabb „otthon”.

A fordulatot saját, utólagos narratívája szerint az hozta meg, hogy Jancsó Béla, aki Erdélybe visszatérni készült, a BGK vezetését, mintegy sajátos, informális „kooptálással”, rá bízta, neki adta át.

„Itt egy lehetőség”, mondta, „ha élni tudsz vele, kihozatsz belőle valami jót.” A BGK elnöki posztja mint lehetőség utólag már nem teljesen magától értetődő. Egy kis, súlytalan, felekezeti diákegyesület miért volna vezetője számára „lehetőség”? Ám ha jól belegondolunk, csakugyan az volt, szerep- és karrierlehetőség. A kor uralkodó légkörében, amikor a korábbi, nagy ellenkulturális diákszervezetek, mindenekelőtt a politikailag teljesen „kompromittálódott” Galilei Kör törvényen kívüli lett, stigmatizálódott, sőt kriminalizálódott, a placcon maradó „nemzeti” és „felekezeti” diákszervezetek óhatatlanul és szükségképpen speciális közéleti szerepbe kerültek. Ők alkották a rendszer ifjúsági bázisát. A „diákvezér” pedig legitim szerepkör lett (ahogy évtizedekkel később a KISZ-titkár vagy a rendszerváltás után a HÖK-vezér). Birta a politikai és ideológiai legitimitást, és tarsolyában hordta a marsallbotot, a közéleti karrierlehetőséget. Ez a szerepkör történeti távlatból természetesen több mint kétes státus volt, jelentős intellektuális és morális deficittel. Diákvezérnek állni, akár-hogy nézzük, ellentmondásos opciót jelentett, nagy erkölcsi veszéllyel.

Buday azonban gyakorlatias, pragmatikus alkat volt, érzékelte, hogy ez a szerepkör számára csakugyan kitörési lehetőséget jelent. Elfogadtatásának lehetőségét adja meg. S amiről egyáltalán nem beszélt – sőt, még utólag is jórészt elmaszatolta az összefüggést –: azt is felismerte, a köri ügyködés művészi (s kulturális) ambíciói számára is teremthet bizonyos lehetőségeket – a surranópályán a magyarországi művészeti és kulturális közéletbe is beverekedheti magát. S bár ez a kombináció egyáltalán nem tekinthető (utólag sem) veszélytelennek, Buday számítása bejött. Nemcsak a Bethlen Gábor Kör szervezeti megújítója lett, a kört nemcsak az értelmiségi ifjúság orientációkeresésének fontos intézményévé tette, de jó „ösztönrel” és szívós szervezőmunkával egy olyan „élcsapatot” is össze tudott hozni, amely valódi történeti jelentőségre tett szert, és saját maga és barátai művészi és tudományos ambícióinak kiéléséhez is háttérrel és intézményes kereteket biztosított. A Művkoll, teljes nevén a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma a magyar irodalom-, művészet- és tudománytörténet számottevő, saját szervezeti súlyánál lényegesen nagyobb hatástörténeti potenciált mozgásba hozó kulturális intézménye lett az átalakuló magyar kultúrának.

3

A diákvezéri szerepvállalásban utólag nem nehéz felismerni Buday hiúságát, vezérkedő hajlamát és személyes (művészi) ambícióját mint erős ösztönzést. (Erre a Művkoll tagjai, igaz, csak maguk közt, de félreérthetetlen kritikai élel sokszor utaltak is.) Ezeknél a személyes motívumoknál lera-
gadni azonban nemcsak nem célszerű, de határozottan félrevezető, megértést akadályozó eljárás. A lényeg ugyanis nem ezekben a pszichológiai motívumokban van, hanem azokban az innovatív folyamatokban, amelyeket – saját céljait is szem előtt tartva – Buday elindított, s jórészt keresztül is vitt.

A BGK induló állapotában a kor jellegzetes, sok vonatkozásban szokványos diákszervezete volt. Nem véletlen, hogy Buday fején – fényképek tanúsága szerint – ott is volt a jellegzetes diáksapka (a kor nem föltétlenül pozitív szimbolikájú rekvizituma), s a kör, Buday tudatos játszmái révén, része lett annak a hálózathoz, amely az akkori diákközéletet összekapcsolta, „egységes”, országos mozgalmá tette. A BGK-t nem utolsósorban ez a hálózati beletartozás legitimálta. (Erről a Művkoll tagjai utólag, érthetően, nem nagyon beszéltek, de tény.) Ugyanakkor az is tény, hogy Buday (s bizalmi emberei) ehhez a hálózathoz szinte kezdettől kritikusan viszonyultak, s egyre inkább distanciálódtak tőle. Ahogy utóbb Tomori Viola érzékletes metaforával jellemezte e magatartást: mindinkább szembekerültek a „csuklóforgató” diákközéleti gesztuspolitizálással, a magyarkodással. Ez már bizonyos realitásérzék kifejeződése volt, de annál több is. A belső, önmagát is korrigáló reformfolyamat szükségképpen logikája is megjelenik benne. S az a – látszólag csupán szervezeti – innováció, amelyet kör elnökként Buday elindított, igazában éppen egy koherens reform lépéseiként érthető meg. Ezek közül néhányat mint különösen fontosat itt is célszerű megemlíteni. (1) Buday felismerte, hogy a BGK-t Szegeden nem lehet fenntartani a maga erdélyi elzárkózásában. A kört, mivel Szegeden működik, ki kell egészíteni alföldi diákokkal, rekrutációját és céljait a hely természetéhez és lehetőségeihez kell igazítani. (2) A körnek ezért reagálnia kell a helyi – alföldi – szociális viszonyokra és problémákra (pl. az agrárszegénység életkörülményere) is, a kör nem maradhat meg az ideológiai szócső terméketlen szerepében. (3) Amikor angliai útja (1928) során megismer-

kedett az úgynevezett settlement-gyakorlattal, majd áttételesen tudomást szerzett az újpesti szociális telep törekvéseiről is, fölismerte, hogy a szociális bajok kezelésének, de legalábbis tudatosításának egyik lehetősége a paraszti viszonyokra adaptált settlement-mozgalom, az *agrársettlement* lehet. (4) Az egyetemi hallgatókra épülő szociális munka ugyan – hamar kiderült – illuzórikus elképzelés volt, önmagában nem orvosolhatta a társadalmi bajokat, de több hasznos funkciója is volt: a) értelmes célra mozgósította a jobb, érzékenyebb hallgatókat, b) gyarapította a paraszttársadalomról való értelmiségi tájékozottságot, c) az agrársettlement pusztán lehetőségként való fölvetése is figyelemfelhívó, agitatív szerepet töltött be, növelte az értelmiségi társadalom szociális érzékenységét, s mint ilyen, d) belső *orientációmódosulást* indított el. (5) Buday fölismerte: a BGK szegedivé tétele föltételezi Szegednek s a helyi viszonyoknak és tradícióknak a mélyre hatoló megismerését. Ennek a törekvésnek a következménye lett, hogy az erdélyi eredetű *református* Buday a helyi *katolikus* Bálint Sándor (1904–1980) segítségével „bedolgozta” magát az Alsóvárosra jellemző népi katolicizmus világába. Ezt a tradíciót is a sajátjává tette. (Sőt, mint lesz még róla szó, művészeti elképzeléseibe is bevonta e világot.) (6) Ennek a folyamatnak származékos, de nagyon fontos következménye lett, hogy ez az ismerkedés együtt járt a nem református (pl. katolikus, zsidó) fiatalokkal való, körön belüli együttműködéssel és Szeged saját kulturális tradíciójához, irodalmához való kapcsolódással. Az előbbi következményeként a kör református tagsága informálisan kiegészült egy nem református „holdudvarral” (a katolikus Ortutay, a zsidó Reitzer és Radnóti stb.), létrejött egy felekezeteken átívelő értelmiségi nagykoalíció a diákok közt – az értelmes célok s a változások érdekében. A nem reformátusok bekapcsolódása egyúttal jelentős intellektuális megerősődéssel is járt, s új perspektívákat nyitott. S a Szeged irodalmához, kultúrájához való tudatos és tervszerű kapcsolódás is jelentős ösztönzést adott a kör orientációjának felfrissüléséhez. (Juhász Gyula figyelmének feléjük fordulása például irodalmi afirmációt és orientáló ösztönzést egyaránt hozott. Juhász költészete olyan tradíciót jelentett, amelyhez igazodni s amelyre hivatkozni is lehetett. Bizonyos értelemben Tömörkény „felfedezése” is hasonló funkciót töltött be körükben.)

Buday 1927 és 1932 között volt a BGK elnöke, 1932-ben átadta a posztot bizalmasának, Ádám Lászlónak (1911–1990 után), s ő maga – a kör háttér fedezékében – az „élcsapat”, a Művészeti Kollégium tevékenységének megszervezésére és irányítására összpontosított. A „diákvezér” szerepe véget ért, s helyét az irodalmi, művészeti és tudományos ambíciók intézményes feltételeinek megteremtésében érdekelt művész és organizátor vette át.

E szerepkör bemutatása előtt azonban érdemes egy kis kitérőt tennünk.

4

Erdélyi éveiben Buday még nagyon fiatal volt, művészként, 15–17 éves kamaszként még csak a próbálkozás stádiumában járt. Még csak tanulta a „szakmát”, tájékozódott, kereste művészi önmagát. De volt tehetsége, és jó mesterei is voltak. Az erdélyi évekből fennmaradt kevés, ma hozzáférhető műve (toll- és krétarajzok, festmények, pasztellek) tanúsága szerint a számára kínálkozó világot rajzolta-festette: a kolozsvári református kollégiumot, a Bethlen-bástyát, a marosludasi tájat, s persze bizonyos csendéletszerű kompozíciókat. E műveinek megalkotottsága azonban több érdekességről is árulkodik. Mindenekelőtt nem az erdélyi archaizáló romantika kliséiben építkezett – művei vagy ujjgyakorlatok, stúdiumok, vagy, s ez az érdekes, kora nemzetközi képzőművészeti trendjeihez igazodtak. Van például fákat ábrázoló színes *kubista* kompozíciója, a tükörben is tükröződő férfifeje erős színekkel megfestve, amely például Derkovits bizonyos (későbbi) kompozíciós megoldásaival rokon stb. S a marosludasi krétarajzok is a realisztikus látványtól már a formastruktúrák irányába mozdulnak el. Kezdő, próbálkozó, de tehetséges és nem provinciális.

E folyamat a Szegedre kerüléssel megtört. A bontakozó művész elhallgatott. S amikor újra rajzolgatni kezdett, nem a korábbi gyakorlatát folytatta, hanem kis, alkalmi, már-már műkedvelőinek tetsző kompozíciókkal kísérletezett. Rájátszott az „erdélyiségre”, produkciója határozottan visszafelé mutatott. Változást e téren csak a helyi viszonyokkal és tradíciókkal való megismerkedése hozott. Érdeklődésében akkortól a *szociális viszonyok* és a *népi kultúra* megjelenítése került előtérbe. Ennek az átalakulásnak a reprezentatív műve az alsóvárosi havi búcsút megjelenítő fametszetsorozat, a *Boldogasszony búcsúja* (1930), amelyből némi ügyeskedéssel és nyomdászati segítséggel már

kis könyvecske is lett. S hogy mi e fametszetsorozatban az újdonság? A népi vallásosság felé való nagyon tudatos *odafordulás* és a nagy képzőművészeti trendektől speciális irányban való *elfordulás*. Ez a műve már a még éppen csak születőben lévő *prenépi* orientáció jegyében született. S figyelemre méltó a fametszet technikája melletti opciója is. Buday tudott rajzolni, invenciózusan rajzolt, de – ideológiai megfontolásokból – nem az egyedi rajz vagy a festmény, hanem a sokszorosított grafika mellett döntött. (Önértelmezése szerint ez az eljárás a művekhez való hozzáférést „demokratizálja”, mert nem zárja be a művet egy-egy magángyűjtemény izolált kereteibe.) Ez az opció, illetve „magyarázata” természetesen *ideológia*, nem érinti a produkció lényegét, de – és ezt érdemes észrevennünk – ez az opció illett bele keresési irányába. S mindennek művészi következményei is lettek: a színekről való lemondás, a fekete-fehér kontrasztjában való megjelenítés és egyféle kikerülhetetlen stilizáció előtérbe kerülése. A műnek a művész elsősorban nem „artistikus”, hanem szociális, felszabadító funkciót szánt, szociális hatásra törekedett. Ezzel a *mozgalomszervező és a művész szerepfelfogása összekapcsolódott, egységesült*, s Buday mindkét vonatkozásban egy nagy, bár nem problémátlan orientációmódosulás (egyik) kezdeményezője lett. Szerepében és tevékenységében a prenépi orientáció markáns arculattal, újszerű formában jelent meg. Ez volt a „nép felé fordulás”.

Nem kétséges: korszakjellemző, fontos innovatív fordulat érhető itt tetten, de a művészi kifejezés lehetőségeit tekintve mindennek ára is volt: siker egy speciális körben és kizárulás bizonyos nagy, egyetemes képzőművészeti trendekből. De Buday művészi ambíciói, legalábbis egy ideig, alárendelődtek szerepfelfogása logikájának.

5

A Művészeti Kollégium mint szervezet megszületése (1932) mindenesetre már fontos tapasztalatok levonásának és új, a közvetlen közéleti szerepvállaláson túlmutató ambíciók fölerősödésének következménye volt. A tapasztalat, amelyet Buday (s az ő intencióihoz igazodva barátai is) levont, a szociális viszonyok megváltoztatásának nagyon erős korlátaiba való beleütközés volt. Be kellett látnia, a gyors és direkt változás esélyei minimálisak. A változtatni akarás leghatékonyabb formája csak a célirányos „kommunikáció” lehet, amely a hozzákapcsolódó eredmények és a közben kitermelődő illúziók révén maga mellé állítja a változást óhajtó befogadók egy jelentős részét. Az ambíció újdonsága pedig abban rejlett (s ezt az összefüggést Buday jó érzékkel vette észre), hogy az egyéni irodalmi, művészeti és tudományos ambíció összekapcsolódása a szociális változások iránti várakozásokkal mind ezeknek az ambícióknak az érvényesülése, mind a szociális várakozásoknak a szélesebb körben való megerősödése szempontjából termékeny szimbiózis. Az összekapcsolással mindkettő erősödik, mindkettő lehetőségei megnőnek. S beindul, illetve fölgyorsul az óhajtott reformfolyamat.

A Művészeti Kollégium megszervezése és széles körben való „láthatóvá” tétele már ennek az új helyzetnek a folyománya volt. A szervezet nevében a „Szegedi Fiatalok” megjelölés visszautalt az eredetre, a BGK-re, az agrársettlementre, de maga a szervezet már nem felekezeti szerveződés volt, hanem felekezetközi, minőségi kiválasztáson alapuló ambíció- és orientációközösség, amely irodalmi, művészeti és tudományos profillal lépett a nyilvánosság elé, de távolabbi céljait sem rejtette véka alá. A Művkoll csakugyan „élcsapat” lett, személyi összetétele a Szegeden elérhető (s országos viszonylatban sem rossz) minőségi maximumot jelentette. Vezetője és szervezője egy jó s egyre népszerűbb grafikus lett (maga Buday György), akinek gyakorlatiassága áthidalta a csoporton belüli szükségképpen feszültségeket – s ugyanakkor „kifelé” már húzónévként funkcionált. De a csoport tagja volt a korszak egyik fontos költője (Radnóti Miklós), aki mártírhalála (1944) pillanataiban a nemzeti klasszikusok szintjére tudott emelkedni, és szimbolikus alakja lett a magyar kultúrának. S a csoport tagja volt – részleges különállását föl nem adva – a két világháború közötti magyar társadalomtudományok legkreatívabb, korszakos alakja (Erdei Ferenc), aki 35 éves korára átrajzolta a magyar társadalomtudomány képét. S a csoport tagja volt a folkloristaként a magyar néprajztudomány meghatározó egyéniségévé fejlődő, az irodalmi esszé terén is fontosat alkotó Ortutay Gyula, akinek sokrétű (bár nem problémátlan) tevékenységét figyelmen kívül hagyva nem lehet megírni a magyar művelődés történetét. S a többiek, a ma kevésbé ismertek vagy értékelték

is markáns színeket jelentettek e közösségben. A szociológusként érdekes Reitzer Béla, a szociófotósként számottevő Kárász Judit, a szociálpszichológusként – jól – induló Tomori Viola, a lezser, de izgalmas esszéírónak mutakozó Baróti Dezső (aki melleleg emberileg a legközelebb állt Radnótihoz), az elkurvulása előtt figyelemre méltó irodalomtörténeti munkákat író Tolnai Gábor (aki egyik jó ismerője szerint utóbb az akadémiusságig „züllötte föl” magát) stb. És a Művkoll sokszínűségét mutatja, hogy még az urbánus (!) publicisztika egyik fontos figurája (melleleg: a Szép Szó utolsó szerkesztője), Gáspár Zoltán is e közösségben bontogatta szárnyait. Sőt, egy időben a Művkoll adminisztratív titkára is volt.

A Művkoll kiadványai és tagjai nyilvános szereplése révén számottevően alakította a reformok felé tájékozódó magyar értelmiség orientációkeresését. Olyan csoport volt, amely mint prenépi kezdemény elősegítette a népi orientáció megszületését, ugyanakkor – termékeny s termékenyítő módon – megőrizte a maga eredendő sokszínűségét, és az e törekvésen kívüliekhez is volt kapcsolódása, elfogadottsága. Jelentős intellektuális eredményeket ért el, s – paradox módon – hozzájárult sok termékeny, korszecifikus illúzió megerősödéséhez is. Történetileg mindkét szerepe fontosnak bizonyult.

A Művkoll *pro forma* 1938-ig létezett, a viszonyok elkomorulása és Buday tartós külföldi tartózkodása miatt tovább nem lehetett fönntartani. (A Pestre kerültek maradéka informálsan, mint egy baráti kör, egy „klikk” tagjai később is összejártak s támogatták egymást.)

A Művkollon belül, ma már nyilvánvaló, nagyon lényeges pszichológiai, származási és orientációs különbségek is voltak. Ennek a tehetséges, de heterogén társulásnak az összetartása, „kifelé” egységes szervezatként való megjelenítése, egy célra való „kommunikációs” hasznosítása Buday szervezői és ellentéteket tompító kohéziós érzéke nélkül lehetetlen lett volna. Ma már bizonyos: Buday egyik fő műve maga a Művészeti Kollégium (s az abban kifomálódó sokszínű, eredeti kulturális inspiráció megszületésének lehetővé tétele) volt.

6

A Művkoll „hasznából” természetesen Buday maga is részesült. Az egyre szélesebb körben egyre elismertebb szervezet presztízse az ő művészeti kibontakozását és elismerését is segítette. Buday mint grafikusművész Szegeden született meg. Az itthon ma legismertebb műveit jórészt ezekben az években alkotta meg. Így az Arany János balladáihoz (1933), különböző népmesékhez készített illusztrációit is. Reprezentatív kötete a Gyomán, Kner Imre kiadásában megjelent *Book of Ballads* (1934). Természetesen társai, pl. Radnóti könyveit is ő illusztrálta. Ortutayval szövetkezve megalkotta a korszak egyik emblematikus könyvének, a *Székely népballadáknak* (1935) képi világát. Sok ex librist is készített (ezek sorozata jól mutatja stiláris eszközeinek módosulásait, sőt átalakulását is). Apró bibliofil remekléseként megemlítendő a *Szegedi Kis Kalendárium* címmel ismertté lett kis naptársorozat (amely egyáltalán nem mellékesen a Művkoll önfinanszírozó gyakorlatának is fontos forrása volt). S nem lehet említetlenül hagyni, hogy ezekben az években figyelme Erdély felé is visszavisszaforodott. Jó munkakapcsolatba került Kós Károllyal, illusztrálta Karácsony Benő (1933) és Tamási Áron (1937) könyveit, s megmaradt a kontaktusa az Erdélybe visszatért Jancsó Bélával és annak mozgalmával, az Erdélyi Fialokkal. A szegedi évek Budayja mint grafikus a népi orientáció emblematikus képzőművészeti kifejezője lett. Ez fontos szerep volt. Ma már persze az sem hallgatható el, hogy e periódus művei a programos ideológiai igazodás következtében Buday művészetét – nagy sikerei ellenére – önmaga lehetőségei alatti szinten tartották: korlátozták. Ám bizonyos lehetőségek kipróbálását éppen ez tette számára lehetővé, s így fejlesztette, noha be is zárta magát e lehetőségekbe.

7

Buday 1936-tól *de facto* külföldön élt. Előbb olaszországi (római), majd angliai ösztöndíjasként, a magyarországi politikai klíma elkomorulása után pedig önvédelemből, az emigránsokéhoz hasonló helyzetben, művészi munkájából. 1941-ben *pro forma* is emigráns lett, politikai gesztusai

miatt a magyar kormány megfosztotta magyar állampolgárságától. Tudjuk, Anglia mindig is vonzotta, kint maradásában azonban, a számára megnyíló művészi lehetőségeken túl, az is belejátszott, hogy az az ideológiai trend, amely az úgynevezett „zsidótörvényekben” határozottan rasszista és emberellenes fordulatot vett, a törvények szerint „félzsidó” Buday magyar identitáskonstrukcióját alapjaiban vonta kétségbe. Mindaz, amit addig csinált, az a szerep, amelyet kialakított magának, s amely sikereket hozott számára, folytathatatlaná vált. A magyarországi közéletben már nem tudott volna, de nem is akart részt venni.

A római ösztöndíjas évvel (1936/37) kezdődő periódus azonban már külön történet Buday életrajzában. Bemutatása már nem lehet e tanulmány feladata, s részleteiben ma még meg sem írható. Tárgyunkhoz csak annyi tartozik belőle, hogy a magyar kontextusból való – előbb ideiglenes, majd tartós – kiszakadás a *művész* számára felszabadítóan hatott, ösztönözte művészetének megújulását. Már ennek jele volt a *Bátorligeti mesék*hez (1937) készített nyolc színes (!) fametszet is, amely a római kísérletezésre is ösztönző légkör nélkül alighanem meg sem született volna. S még fontosabb, hogy az első angliai évek termése a Shakespeare *Athéni Timon*jához készített

sorozat (1940) is, amely a Buday-életmű csúcspontját jelenti, s minden szempontból magisztrális műfőmű. E sorozatot Magyarországon, a magyar kulturális légkörben nem tudta volna megalkotni – ezt saját korábbi szerepfelfogása is kizárta volna. Ugyanakkor éppen e minden szempontból reprezentatív főmű árulkodik arról is, hogy Buday személyiségében – alkati és történeti okok összekapcsolódása következtében – nehéz, komplikált folyamatok zajlottak. S e folyamatokat az emigráns lét feszültségteljes szükségképpen fölerősítette, s így a sorozat megalkotása már, szándéktalanul bár, de az önkifejezés logikája szerint anticipálta azt az emberi tragédiát is, amelyet Budaynak meg kellett élnie, s amely hosszú időre szanatóriumi életre kényszerítette. De, ismételjük meg, életének és pályájának 1936/37-tel kezdődő, időben az erdélyi és szegedi periódusnál lényegesen hosszabb, idegenben töltött periódus már külön történet. S legalább annyira a brit történelem és művészettörténet része, mint a magyar művelődéstörténeté.

Sorsa magyarországi pályaszakaszra révén a magyar művelődéstörténet fontos, sok tanulsággal szolgáló fejezete. De pályája egésze, ma már nyilvánvaló, sajnos a torzóban maradt életművek számát gyarapítja, s közös veszteség, hogy – részben a külső körülmények folytán, részben alkati okokból – nem azt a pályát futotta be, amelyet szerencsésebb körülmények között, tehetsége alapján befuthatott volna.

JEGYZET

Buday György magyarországi pályaszakaszának iratanyaga, benne kiterjedt és fontos levelezése a szegedi múzeum irodalomtörténeti gyűjteményében található. – Buday önmagáról: *Életemről, művészetemről* = *Buday György fametszetei*, Magyar Helikon, 1970, 13–28. A viszonylag nagy, de meglehetősen „elegyes” irodalomból itt csak Csaplár Ferenc úttörő kismonográfiájára (*A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma*, Akadémiai, 1967) és saját, *Útkeresések* című könyvem (Magvető, 1990) nagy, ide vonatkozó blokkjára (209–491.) utalok. S bár obskúrus kiadványban érhető el, mint fontos dokumentációt célszerű megemlíteni *A Szegedi Fiatalok mozgalmát (1927–1937)* című dokumentum-összeállítást is: *Haladó ifjúsági mozgalmak Csongrád megyében. Válogatott dokumentumok 1874–1986*, szerk. Hegyi András, KISZ Csongrád megyei Bizottsága, 1982, 187–232. Vö. még: *Kritikák tükrében. Buday György fametsző művészetéről* [szemelvénygyűjtemény] = Szeged, 1990, 10–11. sz., 48–53. *Buday György fametszetei* [katalógus], szerk. Csaplár Ferenc, Kassák Múzeum, 1995 (benne Buday teljes életútjának kronológiájával!). A teljes irodalom – vagy akár csak a saját, ide vonatkozó írásaim – felsorolása az adott körülmények között reménytelen vállalkozás lenne.

HATOS PÁL

Finálé

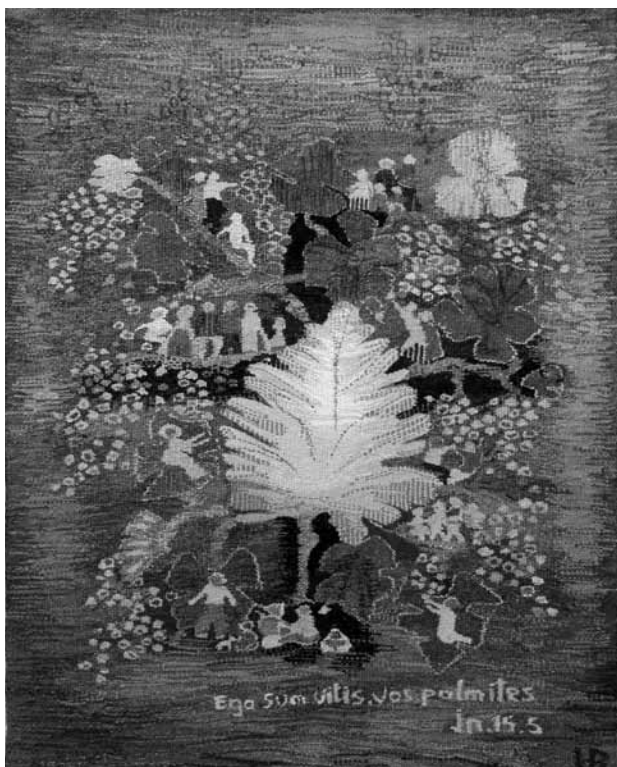
Ismeretlen Márai Sándor-írás 1918 őszéről

HATOS PÁL (1971) Nagykovácsi

A történelmi Magyarország 1918. október 31-én összeomlott, győzött az ősziírózás forradalom, a régi rendszer jelképes alakját, Tisza Istvánt városligeti villájában meggyilkolták. 1918 őszének lázas korszaka mára tökéletesen elfeledett, hiába készült róla könyvtárnyi terjedelmű s egyes darabjaiban kiemelkedő színvonalú feldolgozás a Kádár-korszakban. Ráadásul történelmi esemény és emlékezet között aligha tátonghat nagyobb szakadék, mint az 1918-as első „magyar október” esetében. A többség 1918 forradalmát óhatatlanul Trianon keserű csalódásának szemüvegén át látja, s ezt a szemüveget aligha fogjuk valaha is letenni. Mások – kevesebben – az első köztársaság demokratikus eszményeit látják bele a Károlyi Mihály gróf nevével fémjelzett forradalomba. Míg az előbbiek biztosak abban, hogy ha nincs Károlyi és az ősziírózás forradalom, nincs Trianon sem, az utóbbiak szerint Károlyi és forradalma nélkül is bekövetkezett volna az ország feldarabolása. Mindkét verzió fikcióra alapoz, s közben elsikkad a történelmi valóság, az összeomlás és a forradalom nagyon is *konkrét* szituációja, amelynek megértése az okok és nem a következmények felől lehetséges. Mindenki ismeri a „Soha többé nem akarok katonát látni!” végzetes mondatot Linder Béla szájából. A Károlyi-kormány hadügyminiszterének 1918. november 2-án elmondott nyilatkozata ma is összeesküvés-elméletek kedvelt gumicsontja, de keveseknek jut eszébe megkérdezni, miért is éljenzte meg a frontharcos Linder Bélát *akkor és ott* katonákból és tisztekből álló, több száz fős közönsége. A háború mézárszéke bagatellizálta a halált, mégis a halott katonák váltója volt 1918–1919-ben bármilyen politikai álláspont végső fedezete. Krúdy Gyula, aki az egyik leglelkesebb szószólója volt Károlyi ősziírózás forradalmának, a halott katonák szellemhadseregével temette a „régit” Magyarországot: „A szürke katonaköpenyek a lámpátlan utcákon szinte hadsereggé növekednek [...] Mintha a másvilágról, távoli csatamezők sírdombjaiból, erdők avarja alól, négy esztendő történelméből, a teljes elfelejtésből jött volna meg ez a szürke hadsereg, amely az eget beborítja. [...] A bakák, tüzérek, nyomaveszett legények hazajöttek tán a közelgő Halottak napjára? Megjött a szellemhadsereg, hogy utolsó istenhozzádót mondjon a háborús Magyarországnak, és tisztelegjen a születendő új Magyarországnak.”¹ A „halottak élén” nem csak Krúdy és Ady Endre (akinek ezen a címen jelent meg utolsó verseskönyve 1918 nyarán) haladt. A régi képviselőház egyik utolsó ülésén a pacifista Hock János józsefvárosi plébános, Károlyi Mihály egyik legközelebbi híve Gottfried August Bürger romantikus rémballadája, a *Lenore* sorával figyelmeztette Wekerle Sándor miniszterelnököt, hogy vége mindennek: „*Die Todten reiten schnell.*” („A halottak gyorsan vágatnak” – A híressé vált sor később Bram Stoker *Drakula* című regényében és Francis Ford Coppola a könyvből készült 1992-es filmjében is felbukkant.)² Nagy György, a betiltott Országos Köztársasági Párt vezére szintén arról beszélt 1918. október végének lázas napjaiban, hogy „a nemzetnek fel kellett zárándokolnia leghűbb fiai holttestének hegyére, hogy onnan láthassa meg a Kossuth Lajos országába vivő utat”.³ Az sem véletlen, hogy a francia kormány csak a háború befejezése után két évvel engedélyezte a külföldön elesett katonái holttesteinek hazaszállítását; a végtelennek tűnő szerelvényeken csak koporsók utaztak, olyan néma és vádló egyhangúsággal, amelyek még egy győztes ország kormányát is meg tudták volna buktatni.⁴ A Vasárnapi Körbe járó konzervatív író, Ritoók Emma is a halálba vonuló katonák árnyékhadának végtelen vonulására emlékezett, a névtelen zajjal és egyforma zörgéssel vonuló katonákra, akiket keresztül a sors és a halál tartotta éjszakai menetét.⁵ Linder Béla szerint, ha a világháború nyolcmillió halottját gondolatban négyes sorokból álló oszlopba rendeznénk, amely rendes katonai lépéstepóban felvonul előttünk, ez a felvonulás, ha éjjel-nappal szakadatlan folyna, teljes három hétig tartana.⁶ Linder tüzérezredes három év frontszolgálatból súlyos sebesüléssel és alkoholista emberroncsként tért vissza, a katonákat és saját ifjúságát melanholikusan eltemető negyvenéves Krúdy saját *midlife crisis*-ának démonaival is küzdött, Hock János pedig nem csupán meggyőződéses pacifista, hanem az akkori idők legnépszerűbb egyházi szónoka

volt, akinek a Tolnai Világlapja – a korszak legkedveltebb képes újságja – ugyanúgy reklámozta ima-könyveit, mint manapság Pál Feri atya vagy Csaba testvér írásait saját kiadók. De akármilyen motívációból cselekedtek is a halottak ébresztői, valóban a békevágy volt a korszak legeggyetemesebb érzése. A pacifista elhajlással nem vádolható Teleki Pál, a későbbi miniszterelnök – ekkor az Ország-

gos Hadigondozó Hivatal elnöke – 1918 nyarán már nem hősiés buzdító versekre adott megrendelést, hanem Babits Mihálytól kért engedélyt, hogy a *Húsvét előtt* című háborúellenes versét felvehesse az intézménye által kiadott háborús almanachba.⁷ Minden érzés egy irányba mutatott: „legyen béke már / Legyen vége már!” A hőskultusz az emlékezet jogos vigasza a gigantikus veszteségért, de mögötte ködbe vész, hogy a le-szerelő hadseregek Európában mindenütt – még a győzteseknél is – elsősorban „gyászközösségek” voltak, s a hazatérő katonák hősök helyett hajótörötteknek érezték magukat, ahogy a háborús rokkantegyesület korabeli röplapja fogalmazott. A négy és fél év végeláthatatlan öldökléséből visszatérő egyszerű bakák gondja nem a végveszélyben lévő haza, hanem a régen látott otthon volt, s az otthoni szerencsésekhez mérték hazafiságukat. A franciaországi frontról Pozsonyba érkező 13. pozsonyi és 17. székesfehérvári honvéd gyalogezred katonáit arra biztatták, hogy induljanak harcolni a csehek ellen. A fehérváriak ezt meg is ígérték, csak néhány napi szabadságot kértek, hogy fölkereshessék családjukat.⁸ Nem

jöttek vissza többet. Az abaúj-tornai Hídvégárdón azt mondták a Kassa védelmére toborzó főszolgabírónak a falusiak: „Eddig harcolt a paraszt és a cigány, most menjenek az urak, s akik itthon voltak.” Arad vármegye magyar ajkú községeiben szintén a düh volt az úr a hadköteles fiatal katonák és szüleik körében: megint őket hívják be, s nem az eddig felmentetteket, akik meghívva most is otthon ülnek.⁹ Koréh Endre református lelkész, a Székely Hadosztály szervezője arra emlékezett, hogy toborzásra hívó szavai Szatmár magyar falvaiban falra hányt borsónak bizonyultak: „A nép, mintha minden faluban összebeszélt volna, a beszédek nyomán mindenhol egyformán vetette oda: »Menjenek a felmentettek, a nagy gazdák fiai, az urak!« »Elég volt a háborúból, nem kell a katonáskodás!« Sőt, akadt nem egy község, ahol egyenesen azt mondták: »Hát hadd jöjjön ide az oláh, azt sem bánjuk!«”¹⁰ Móricz Zsigmondnak is hasonlóan fogalmaztak a hajdúsági Kabán: „Nem lehet harcolni tovább, mert nem bírjuk. [...] Kaba inkább legyen Románia alatt, vagy Debrecen egyik fele legyen Romániaé, a másik fele Csehországé, csak mind megmaradjon a nép.” És Móricz hozzáfűzte: „Kis csönd volt, senki sem szólt se ellene, se mellette. Félelmes és bátor szó volt: közvélemény.”¹¹ Trianon katasztrófájának évszázados árnyékában a bűnbakkereső emlékezet elfelejti, hogy Linder – következményei felől nézve katasztrófális – mondata az *akkori* úri és polgári közvéleményt is kifejezte. Mindazokét, akiknek még volt veszténivalójuk, s akik nem is titkolták csalódásukat, hogy a kedves parasztbakák micsoda rossz fiúkként jöttek haza, sokszor rabolva, gyűjtogatva, a fosztogatás fekete kedvét hazahozva, mert a frontról hazatérve a kínzó petróleum- és szénhiánnyal, elkeseredéssel vagy éppen a hitvesi ágyban talált orosz hadifogollyal találkoztak. „Akiket ölelő karokkal vártunk, akiktől a békességünket és biztonságunkat reménylettük, azok űzik el szemeinkről az álmot, a lelkünkől a bátorságot, és a jövődőhöz való jó reménységünket is megszégyenítik. Soha nem hallott vakmerőséggel tombolnak végig a védtelen helyeken, és rabolnak, fosztogatnak, mint a legádázabb ellenség, s kigúnyolnak minden apai, anyai kérést, jó tanácsot, törvényt, szabályt, és gázolnak keresztül-kasul mindenben, amit eddig szentnek, tiszteletre méltónak tartottunk s tartottak talán ők maguk is.”¹² A „soha többé katonát nem akarok látni” kijelentése részben erre a félelemre

adott válaszkísérlet is volt, legalább annyira, mint pacifista meggyőződés.¹³ Akinek volt még valami 1918 őszén, az riadtan és dermedve nézte a katonák hazajövetelét, s mindent megadott volna azért, hogy a katonák mielőbb fegyver nélkül legyenek.

Márai Sándor alább közölt írása ezt az atmoszférát, a háborúvég és a leszerelés káoszát örökíti meg. 1918. november 10-én vasárnap jelent meg a Magyarország című napilapban, amely a korokban a Károlyi Mihály politikáját támogató egyik legfontosabb sajtóorgánium volt. Szerkesztője, Lovászy Márton miniszteri állást is vállalt Károlyi kormányában. Lovászy jellegzetes alakja volt a '48-as jelszavakat hangoztató függetlenségi ellenzéknek, és bár a politikában nem kísérte szerencse, nagyon értékelte a pályakezdő író és újságíró Márai tehetségét. A fiatal író ekkoriban még több különböző írói álnevet használt, de ez az írása már Márai Sándor aláírással jelent meg. A műfajilag riportnak nevezhető két és fél hasáb terjedelmű publicisztika nem szerepel Mészáros Tibornak az író munkásságát kimerítően összegző monumentális bibliográfiájában,¹⁴ ahogy az író 1918–1919-es írásait közreadó, Kakuszi B. Péter által szerkesztett kötetben sem.¹⁵ Bár az írás stílusa inkább a nagyok nyomába igyekvő riportéré – a lapban publikált rendszeresen Krúdy is –, az utolsó bekezdés mégis hamisítatlan szépségű „márais” mondatokkal szól a Nagy Háború magyar tragédiájáról. A fiatal Márai Sándor aktív és lelkes részese volt 1918 őszén a forradalomnak. A Rákóczi úton lakott a Centrál panzióban, közel az eseményekhez. Felhajtott gallérban járt, haja a homlokába hullott, s megvetette a nyárspolgárokat – hát hogyan várta volna az „új világot”?¹⁶ Ott volt – mesterével, Krúdy Gyulával – a Parlament karzatán, amikor a „halálsápadt” Tisza István október 17-én bejelentette, hogy „ezt a háborút elvesztettük”, ott volt az október 29-i „láncchídi csatánál”, amikor mellette a régi hatalom rendőrei hasba lőttek egy munkást, s ott volt október 31. mámoros győzelmi hajnalán a Nemzeti Tanács főhadiszállásán, az Astoriánál – ahogy szinte az egész magyar irodalmi élvonal Kosztolányitól Karinthyig.¹⁷ Utóbbival együtt töprengtek a fiatal magyar republika jövőjéről 1918. november 16-án este, az első magyar (nép)köztársaság kikiáltását követően. A tizenhét éves Márait a polgári forradalom nem elégítette ki. Még ugyanebben a hónapban az újságírók Otthon Körének sokat látott pamlagain néhányadmagával – állítása szerint Kassákkal, Nagy Lajossal, Franyó Zoltánnal, Kahána Mózesrel és Barta Sándorral – megalakította a Kommunista Írók Aktivista és Nemzetellenes Körét is. Ez utóbbi eseményről csupán a saját, néhány hónappal későbbi, a kommunista Vörös Lobogóban közölt beszámolója maradt fent, semmiféle más dokumentum sem tőle, sem a megnevezett többi írótól nem ismeretes a körrel – talán másnap délre ki is aludták az egészet.¹⁸ Az biztos, hogy kommunista vonzalmait és cikkeit Márai nem vallotta be az *Egy polgár vallomásai*-ban, mindezt a szélsőjobboldali Egyedül vagyunk című folyóirat olvasta az ekkor sikerei csúcán álló író fejére az 1940-es évek elején, aki ügyetlenül hárított.¹⁹ Amikor a forradalmi időszak lezárult, a bekövetkező események egyszerre sorsszerűvé és visszavonhatatlanná lettek a benne részt vevők számára is, eltüntetve ezzel a történelmi jelen gazdagságát. Mégiscsak sajnálhatjuk, hogy Márai nem írta meg 1918–1919-es szerepvállalása regényét azután, hogy a forradalmi kísérletek lázából polgárként ébredt fel. Illyés Gyula, akinek szintén eszmélést jelentett 1918 ősze, s ezt az emlékét – ellentétben Máraival – megőrizte, azt írta a forradalmi időszak kísértéseiről: „De ha még hetéra volt is az angyal, aki csábította őket, annál inkább kellene beszélniök róla; a mosolyáról, fogásairól, a berről, amit kér; nehogy mások is megjárják vele, hasztalan járva a veszélyeket! Mert a kísértés is, a veszély is örök.”²⁰

FINÁLÉ²¹

Kétszázezer ember megy naponta haza a pályaudvarokról – Oroszok, szerbek és magyarok az éjszakai vasút tetején – Hetvenezer ember kap napjában enni a Keleti pályaudvaron – A vonatok nem bírják a túlterhelést – Egy pólai matróz elmondja a magyar flotta átadását s a Viribus Unitis elsüllyesztését

(Saját tudósítónktól) Ez az a riport, amivel egy egész lapot kellene teleírni. Ez az a háborús aktus, amiről nem lehet másképp beszélni, csak lázasan és könnyes szemmel. Aki soha nem látta a háborút, aki vak szemekkel mert íróasztal és pódium mel-

lől háborúra lelkesíteni, azt kézenfogva kellene kivezetni most: oh, nem messzebb, csak a Keleti pályaudvarig, csak egy menetrend szerint induló vasúthoz ezekben a ködös éjjelekben. Hogy lássa még egyszer ezt a képet, és hunyja be utána hosszan a szemét; és a hunyt szeme mögött, az agyban, égjen még sokáig az a kép. Nem szabad, nem lehet ezt elfelejteni; és írni kell róla és beszélni, sokat, az unalomig, hogy az unokáinak ezt mesélje mindenki, aki megmentett még valamit át arra a következő másik életre magából. Hogy nem lehet az, hogy soha többé ne lehessen, hogy egy ember stratégiai célból megöljön egy másik embert...

Este kilenckor a Keleti pályaudvaron egy hozzáértő katona becslése szerint 80 000 ember tartózkodott.²² A kapukon szabadon jár be és ki az ezernyi ember; egy végszakadatlan, mozgó és kígyózó lánc ez, amit nem állíthat meg senki. Most nincs igazolás, a szuronyos bakák meggyőződéstelenül állanak az ajtóknak, ennek a népráramnak sodrát úgyse lehet megállítani. A bakák hátán zöld katonaláda, fehér virág a sapkájukon; aztán bakák alsóruhában, csak egy lyukas köpeny fedi őket – ezeket az osztrákok rabolták ki, a likvidáló Ausztria: ... A jegyváltó előcsarnokban nem lehet mozdulni. Esős idő van, a keramitpadlón ujjnyi vastagon áll a sár. Ebben a sárban tapog a sokezer ember, céltalanul és riadtan. Asszonyok sárga és vörös fejkendője rikít ki a szürke selyemből. A lámpák tompa fényei égnek a sűrű és nehéz levegőben, emberi testek kipárolgó ködében, rossz kapadohány ócska füstjében. A harmadosztályú váróterem előtt nyolc szerb. Fekete birkabőr sapkában, kihízottan és komoran, nyolc mord, fekete, sötétképű alak pipál. „Pokoј”, mondom nekik oroszul.²³ Az egyik vállat von. Pokoј, hát pokoј – nem érdekli tulságosan a béke.

Katonavonat...

Emlékeznek még erre a szóra? Amikor elszoruló szívvel állunk vidéki pályaudvarok korlátjának dülve, és ilyeneket mondtunk: dicső fiaink... vesszen Szerbia... s közben katonazene szólt, és könnyes lett a szemünk. Emlékeznek még a virágokra és zászlókra és szép, virágos, háborús – hazug beszédekre, amikkel küldték őket. Láttam katonavonatot tegnap este, sokat. Ez az a kép, amit nem lehet elfelejteni. A Keleti pályaudvar sötét volt, a lámpák rosszul égtek. Messze künn, a rendezőn vörös és zöld szemaforok világítanak a ködben. Három vonat áll egymás mellett, nem látni a végét, sem az elejét. A vonatokban nem ég lámpa, elvéve valamelyik kocsiban gyertyafény: és minden szakasz feketére tömve emberekkel. A padokon ülve, fekvé, állva, a poggyászhálóban, a folyosókon, az ütközőn, a kocsi lépcsőjén, a tetején: egymásba kapaszkodva, egymást ölelve, összehajolva, ember emberen. A kocsi tetején elfeküsznek szépen, a lábukat lógatják, bámulnak fel a ködös, novemberi égbe. Egy kocsiban halkan danáznak. Végtelen egyszerű az egész: a bakák viszik a ládájukat, és elindulnak hazafelé. A vasutak mellett tengerészek állnak, vagy harminc pólai matróz egy csoportban, cigarettáznak. Ezek a végtelenül szimpatikus katonák, akiknek a magyar forradalom dicsőséges véghezvitelében olyan sok részük volt – a Katonatanácsot kell efelől megkérdezni – most ezrével jönnek mind haza. Százöt vonaton tengerész érkezett haza Pesten keresztül az elmúlt napokban. Megszólítunk egyet: S. M. K. D. a sapkáján a jelzés; a neve ez: Hein Frigyes... elmondja, hogy tudták ők meg, hogy a flottát átadták a horvátoknak: – Mi már napokkal előbb tudtuk, hogy valami lesz, mert horvát tisztek jöttek mindig a hajóra, s a mi tisztjeinknek sokat magyaráztak. Aztán jött egy újság, és hallottuk, hogy itthon lőttek a népre.²⁴ Akkor nagyon mérgesek lettünk, és mondtuk, hogy hazamegyünk... Nem elég, hogy mi szenvedünk, még a mieinket is lemészárolják otthon! Aztán egy este megint jött négy horvát tiszt, és beszéltek a parancsnokkal. Ez szerda éjjel volt. Reggelre, mikor szolgálatba mentünk, már minden hajón horvát zászlót láttunk... Még két napig ott voltunk, aztán hazajöttünk. Ennyi volt az egész...

– A Viribus Unitis, az ott állott mindig. Egyszerre csak nem volt. Zajtalanul sülyesztették el, nem lőtték. Két olasz tiszt sülyesztette el éjszaka, valami újféle torpe-

dóval. Mondják, hogy megfúrták a hajót, de ez nem valószínű. Olyan páncélt csak sürített levegővel lehet lőni, megfújni nem lehet...²⁵

Hein Frigyes elmondta még, hogy ők már nem kapnak semmiféle zsoldot, de nem is kérnek. Egyszerűen nem tekintik magukat többé katonának.

– Én ebben az életben többé – mondta lassan, miközben hosszú füstöt fújt – fegyvert már nem veszek a kezembe...

Mit mondanak a parancsnokságon?

Átvergődünk a pályaudvaron az érkezési oldalra, a pályaudvar katonai parancsnokságának irodájába. Karszalagos tiszték állnak itt: Toszt Aurél százados fogad, s lekötelező udvariassággal magyarázza el a hazavonulás rendjét. – A háborúban a Kéleti pályaudvar napi forgalma 30-40 000 ember volt – mondotta a százados. – Utóbbi napokban ez a szám megötszöröződött. Kétszáz-kétszázötvenezer ember utazik erre keresztül naponta. A mi hivatásunk itt nem katonai ténykedés többé, hanem egyszerű rendfenntartás. Az ellenőrzés, igazolás természetesen megszűnt. Aki itt van, itt van, aki utazni akar és tud, az elutazik. A szállásbarakkot a forradalom éjszakai szétrombolták – az emberek úgy helyezkednek el, ahogy tudnak.

Elmondta a százados, hogy ötven-hatvan tiszt és altiszt segítségével végzik az irányítás munkáját. Ezek állandóan körüljárnak a pályaudvaron, csoportosítják az embereket, s megfelelő pályatestekre utalják őket.

– Ez a sok lerongyolt ember, akit itt lát, vagy a cseh, vagy az osztrák, vagy a horvát határon keresztül érkezett haza. Szövetségeink az utolsó órákban gyönyörűen viselkednek. Minden emberi érzést félretéve fosztják ki ezeket a szegény embereket az utolsó zubbonyukból is. Itt cipőt és kabátot adnak nekik, enni adunk, és hazaküldjük őket.

– Sok baj van a szerb és orosz foglyokkal. Ezek kijönnek ide, felülnek az első vonatra, amelyet éppen látnak, s elindulnak vele – Erdély felé. Böhm államtitkár²⁶ éppen ma járt künn, s megállapodtunk abban, hogy az orosz foglyok ezentúl csak a Józsefvárosi pályaudvarról, a szerbek pedig csak hajón, a Dunán indulhatnak haza. Két úrihölgy és saját bizalmi férfiak vezetnek őket.

Túlterheltek a vonatok

– Mindennél nagyobb baj az, hogy nem bírják a vonatok a túlterhelést. Egy 1500-2000 személy befogadóképességű vonaton most 8-9000 ember utazik. A pályafelügyelők egyhangú jelentése szerint a tengelyek mindenütt a legrosszabb állapotban vannak, a kocsik túlterheltek, és életveszélyes az utazás.

– A Máv úgy gondolta lebonyolítani a forgalmat, hogy beszüntette a gyorsvonatokat, s szaporította a személyvonatok számát. Még mindig nagyon kevés azonban a vonat – és az emberek tízezre kénytelen itt rostokolni, s etetnünk kell őket, mert nem férnek fel a kocsik tetejére sem.

Hetvenezer ember ingyen étkezője

Átmegyünk a pályaudvaron, ki a Thököly út felé, ahol egy nagy barakkban enni kapnak a hazavonuló katonák. Egy kis konyhába megyünk be, ahol ablakon keresztül adják ki az ételt. A zászlós jelenti: ma hetvenezer adag. Egy étkezés kenyérből, kolbászból s egy csajka feketekávéból áll. Van baka, aki napjában tízszer, tizenötször is odaáll: ki tudja azt ellenőrizni? Inkább lakjanak itt jól, semhogy rabolni menjenek.

Benn, a barakkban hosszú, páros sorban állanak a bakák az ablak előtt, s várják az ételt. Egy oldalfülkében szalmás padlón alszik néhány száz ember.

– Nagy haladás... – mondja a százados, s a sáros szalmára mutat: – már nem gyűjtjük fel a szalmát...

•

Még néhány kép, amire a képtömegből emlékezni lehet. A keramitpadlón vastagon áll a sár. Egy baka bejön, tépett ruhában, födetlen fejjel. Lát a padlón egy embernyi helyet. Lefekszik: bele a sárba, csapozott hajú fejét belefekteti, már alszik. Ez a tökéletes elfáradás, ez a minden mindegy, ez a végső odaengedés: ez az utolsó gesztusa a háborúnak, ez a csöndes, elbékülő, elegendő fináléja a szenvedéseknek.

Láttam még két embert a pályaudvar előtt. Egy öreg parasztbakát, aki egy fejkendő öreg asszonnyal találkozott. Nem beszéltek ezek egymással semmit. Két kar feszült egymásra, görcsösen fogták egymás fejét, két könnyben elboruló, viszontlátó szem: ennyi volt az egész. Jó lenne eltenni csak azt a két szemet és nem többet a háborúból.

Márai Sándor

JEGYZETEK

¹ KRÚDY Gyula, *Feljegyzés egy szentimentális napról*, Magyarország, 1918. október 27., 7.

² Képviselőházi Napló, 910. XLI. kötet, 1918. október 22., 374. A képviselő tévesen Heinének tulajdonítja a verset, amelynek idézett sora Reviczky Gyula fordításában így hangzik: „Száguld a halotti nép.”

³ NAGY György, *Teljes függetlenséget!*, Az Ember, 1918. október 29.

⁴ Bruno CABANES, 1919: *Aftermath*, = *The first World War*, 1, szerk. Jay WINTER, Cambridge, 2014, 181–182.

⁵ RITOÓK Emma, *Évek és emberek* című kéziratos visszaemlékezése, OSZK F 473, 16.

⁶ LINDER Béla, *Kell-e katona? A militarizmus csődje. Tanulmány a leszerelésről*, Budapest, 1919, 77–78.

⁷ Teleki Pál levele Babits Mihályhoz, 1918. július 17. = BABITS Mihály levelezése, s. a. r. SIPOS Lajos, Argumentum, Budapest, 2011, 120–121. Az Almanach végül nem jelent meg.

⁸ FOGARASSY László, *Felvidéki gerillaharcok a Károlyi-kormány idején* = *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 12 (1973), 230.

⁹ Benda Kálmán százados jelentése a hadügyminiszternek 1918. november 24-én. Hadtörténeti Intézet Levéltára (HIL), A polgári demokratikus forradalom katonai iratai I/29. 8. doboz 271–275.

¹⁰ KORÉH Endre, *A székely hadosztály dandártörténete 1918–1919*, Budapest, 1929, I, 217.

¹¹ MÓRICZ Zsigmond, *Szocialista népkörben*, Pesti Hírlap, 1918. december 15., 2.

¹² *Az új év küszöbén*, Sárospataki Református Lapok, 1919/1, 1–2.

¹³ Lásd még Linder indoklását lemondása bejelentésekor: MNL MOL K 27. Minisztertanácsai jegyzőkönyvek, 1918. november 8. 10. pont.

¹⁴ MÉSZÁROS Tibor, *Márai Sándor-bibliográfia*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2003.

¹⁵ MÁRAI Sándor, *Március*, Szeged, Lazi, 2006.

¹⁶ ÖTVÖS Anna, *Lola könyve. Kassától Márai Sándorig*, Helikon, Budapest, 2017, 143–145.

¹⁷ *Uo.*, 146. MÁRAI Sándor, *A teljes napló, 1946*, Helikon, Budapest, 2007, 160–161.

¹⁸ MÁRAI Sándor, *Írók Tanácsa, Vörös Lobogó*, 1919. március 28. = „Mindenki ujakra készül...” IV, Budapest, Akadémiai, 1967, 33.

¹⁹ *Márai és a Vörös Lobogó*, Egyedül Vagyunk, 1942. június 5., 5–6.; *Melyik Márai Sándor üdvözölte a vörös napot*, Pesti Újság, 1942. május 27., 3.

²⁰ ILLYÉS Gyula, *Kora tavasz*, Budapest, [1941], 1972, 2.

²¹ Magyarország, 1918. november 10., 9–10.

²² 1918. november 1. és 30. között közel 700 000 katona szerelt le, december közepén már 1,2 millióan voltak, december végén pedig a személyi leszerelés teljesen befejeződött.

²³ pokoj (покой) – béke, nyugalom szerbül

²⁴ Az 1918. október 29-i „láncídi csatáról” van szó, amikor a tüntető budapestiek budai Várba tartó menetét fegyveresen, sortűzzel oszlatta fel a budapesti rendőrség. A lövöldözésnek három halottja és több sebesülte volt.

²⁵ A SMS Viribus Unitis a császári és királyi haditengerészet csatahajója, az Osztrák–Magyar Monarchia birodalmi zászlóshajója volt. Miután IV. Károly király főparancsnok utasítására a hajót és a hadiflottát Horthy Miklós átadta a zágrábi székhelyű Délszláv Nemzeti Tanácsnak, s a nem délszláv legénység eltávozott a hajóról, 1918. november 1-re virradóan olasz könnyűbúvárok, akik nem tudták, hogy a hajó már nem a Monarchiáé, egy aknát helyeztek el a hajó fenekén, amely felrobbant. A csatahajó oldalra dőlt, és tizennégy perc múlva elsüllyedt. Kb. négyezer ember vesztette életét a robbanásban.

²⁶ Böhm Vilmos (1880–1949) szociáldemokrata politikus, 1918. november 4-től a Károlyi-kormány leszerelésért felelős hadügyi államtitkára, később hadügyminiszter.

BABUS ANTAL

Hat könyv a vörös holokauszt irodalmából

1. rész

BABUS ANTAL (1960) Budapest

Szinte nem telik el úgy nap, hogy a tévében, rádióban, nyomtatott és internetes sajtóban ne emlékeztetnének bennünket a náciizmus áldozataira, a holokauszt borzalmaira, a Horthy-korszakból át-eredő bűneinkre, az emlékezés kötelességére. A 20. század másik botrányának, a kommunizmusnak azonban, sajnos, közel sem ilyen szigorú és egyértelmű a megítélése. Pedig a vörös holokauszt százmillió áldozata számszerűleg még jóval több is, mint a náciizmusé. Ennek ellenére nem halljuk a sikolyt: *Soha többé vörös pestist!* Nyugati és hazai véleményformáló értelmiségi körökben és a médiában a náciizmus és a kommunizmus bűnei nem egyforma súllyal esnek a latba. Senki sem hördül fel, ha valaki szovjet kísérletről beszél, jóllehet ez a tudományosan hangzó „kísérlet” tízmilliók életébe került. Ellenben ha valakinek tényszerűen fejére olvassák kommunista múltját, a pártban viselt dolgait, azonnal kórusban csattannak fel a mimózailelkű „humanisták” és „jogvédők”: „kommunistázik”! „Kommunistázní”, azaz a kommunista bűnöket felemlíteni liberális közegben ma is szalonképtelen dolog. Bár 2000 óta már emléknapija is van a kommunizmus áldozatainak, tehát történt némi előrelépés a múlt feltárásában, meggyőződésem, hogy kevesen tudnák feloldani a *Gulag* mozaikszót, a térképen elhelyezni Vorkutát, Kolimát, vagy *pontosan* megmondani, hogy mit is takar a málenkij robot. A tájékozatlanságot tulajdonképpen fel sem róhatjuk honfitársainknak, mert például a „kis munkát” a rendszerváltozás óta megjelent két nagy lexikonban, a *Magyar Nagylexikon*ban és a *Britannica Hungaricá*ban is hiába keressük. Az előbbinél esetleg azzal magyarázható a hiány, hogy szócikkeit még a Kádár-rendszerben állították össze, de hogy a „szabad világ” legtöbbet forgatott lexikonának magyarított változatából miért maradt ki, arra már nehéz elfogadható mentséget találni.

A hivatalos politika szintjén tapasztalható javulás eredménye az is, hogy a kormány Gulag-emlékévként nyilvánította 2016-ot, és arra is biztosított pénzkeretet, hogy a tágan értelmezett témakörben született könyvek megjelenhessenek. Most ezek közül fogunk egy féltucatnyit górcső alá venni.

MERRE VAN A MAGYAR HAZÁM?

Szebeni Ilona: Merre van a magyar hazám?

Kényszermunkán a Szovjetunióban 1944–1949

Sztálin maga látta el kézjeggyével az 1944. december 16-án kelt határozatot, amely szerint „A Szovjetunióba történő munkára irányítás céljából mozgósítani és internálni kell Románia, Jugoszlávia, Magyarország, Bulgária és Csehszlovákia Vörös Hadsereg által felszabadított területén tartózkodó valamennyi munkaképes német[et] – a 17 és 45 év közötti férfiakat és a 18 és 30 év közötti nőket.” Ez a deportálás az, amit mi, magyarok málenkij robotnak hívunk. A határozatból látszik, s ez nem köztudomású, hogy a málenkij robot internacionalista volt, nemcsak nálunk, hanem a szovjet érdekövezet többi országában is szedte áldozatait, csak máshol nem illették ilyen találó elnevezéssel. A málenkij robothoz nekünk már csak azért is több közünk van, mint a hajdani szocialista tábor többi tagjának, mert a szakértők¹ szerint az ötletgazda egy magyarországi szegény zsidó családból származó kommunista, Varga Jenő, az 1919-es tanácsköztársaság pénzügyi népbiztosa volt. Jevgenyij Szamuilovics Varga fényes pályát futott be a Szovjetunióban: akadémikussá választották, húsz esztendőn át vezette a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Világgazdasági és Világpolitikai Kutatóintézetét, háromszor kapott Lenin-díjat, és Moszkvában még ma is utca viseli a nevét. Ő kezdeményezte, hogy civil személyeket kell kényszermunkára szállítani a Szovjetunióba, így pótolandó

a világháborús veszteségek miatt hiányzó sokmilliónyi munkáskezet. Tény, hogy volt mit pótolni, mert a Szovjetuniót iszonyatos veszteségek érték a második világháborúban. Elhunyt 26 millió állampolgára (hazánk lakosságának több mint két és félszerese!), megsemmisült 1710 városa, több mint 7000 faluja és települése, 32 000 ipari üzeme, 98 000 kolhoza, 1876 szovhoza, nemzeti kincsének 30%-a. Sztálin már Jaltában jelezte, hogy nemcsak anyagi kárpótlásra tart igényt, hanem élő munkaerőre is. Eredetileg csak németországi munkásokra gondolt, de évés közben megjött az étvágya, s az összes legyőzött országból vitték a németeket. Illetve dehogy csak a németeket! A deportálást lebonyolító szovjet belügyi csapatoknak csak a parancsba kapott létszám volt fontos, azzal már nem törődtek, hogy ki német, ki magyar. Válogatás nélkül begyűjtöttek bárkit, akit balsorsa az útjukba sodort, sokszor gyanútlan járókelőket is. Ezek az emberek nem voltak háborús bűnösök, nem voltak a legyőzött hadsereg katonái – ártatlan polgári személyek voltak. A rosszat sejtő, megremült civileket az őket terelő katonák azzal igyekeztek nyugtatgatni, hogy csak „málenkaja rabotára”, „kis munkára” viszik el őket, és pár hónap múlva jöhetnek is haza. A szövégeket elnyelő orosz katonák szavait értették félre, és a nyelvtanilag helyes „málenkaja rabota” *málenkij robot*tá torzult. A „kis munka” valójában kényszermunka, rabszolgamunka volt. A pontos számokat szinte lehetetlen megállapítani, ma hozzávetőleg 600–800 ezer elhurcolt magyar állampolgárról tudunk, akik közül 300 ezren soha nem látták újra a szülőföldjüket.

A Gulagról, a málenkij robotról a rendszerváltozásig tilos volt beszélni, a hallgatás vastag falát csak ritkán sikerült áttörni. Szolzszenyicin *Ivan Gyeniszovicsa* (1962) után Lengyel József művei adtak hírt a szovjet légerek népéről, de a Nobel-díjas orosz író magyar barátjának, Rózsás Jánosnak az alapműve, a *Keserű ifjúság* csak Münchenben láthatott napvilágot. Szerencsére a kommunista rendszer összeomlásakor a kevés életben maradt áldozat közül még jó páran meg tudtak és meg mertek szólalni, és az utolsó pillanatban elmondták rabszolgaságuk történetét. Bátran kijelenthetjük, hogy ezek az emlékezések fontosabbak, mint a napjainkban már meg-megjelenő történeti szakmunkák, mert a tudomány eszközeivel képtelenség érzékeltetni a szovjet légerekben átélt borzalmakat.

Szebeni Ilona – 1945-ben még Bozendorf Ilonának hívták, és középiskolás tanulóként maga is rajta volt a Tiszadobról deportálandók listáján, de sikerült megszöknie – a huszonnegyedik órában, a rendszerváltozás éveiben készített interjút a Donyec-medence szénbányáinak poklát megjárt, málenkij robotra elhurcolt hetven-egynehány emberrel, vagy jegyezte le emlékeiket. Olyan borzalmas, józan ésszel felfoghatatlan szenvedésekről számoltak be, hogy ha csak egy túlélő emlékezése maradt volna ránk, a jövő nemzedékek szemenszedett hazugságnak hitték volna. Az emlékezők azonban teljes összhangban vannak egymással, egyformán elevenítik föl kálváriájuk történetét. Ez a hiánypótló kötet először 1993-ban jelent meg, de nem vert nagy visszhangot. Éppen ezért égetően szükség volt mostani második kiadására is, sőt, véleményem szerint újabb kiadásokra is szükség lenne, de erről majd később. Mivel az emlékezők egyforma színekkel festették le az átélteket, a kötet elolvasása után az olvasóban valami elmosódott, alaktalan, nyomasztó érzés- és adattömeg marad, egybefolynak a helyszínek, események, nevek. Éppen ezért ebben a rövid ismertetésben arra teszek kísérletet, hogy a szenvedéstörténet stációit mutassam be és különítsem el egymástól.

A foglyok begyűjtése, bevagonírozása, szállítása

Bár Sztálin 1944. december 16-án írta alá a fentebb idézett határozatot, az Ideiglenes Magyar Kormány Belügyminisztériuma pedig 1945. január 5-én szignálta, Szebeni Ilona helyi kutatásai azt bizonyítják, hogy a véttlen és védtelen civilek elhurcolása már hónapokkal korábban elkezdődött. A hajdúböszörményieket már október 28-án, a nyíregyházaikat pedig november 2-án összeszedték. A többi településen azonban csak 1944 utolsó napjaiban és 1945 elején került sor a deportálásra.

Az elhurcolandók névsorát helyben állították össze. A málenkij robot történetét feldolgozó történészeknek a jövőben az is feladatuk lesz, hogy kiderítsék és nyilvánosságra hozzák a névsorokat összeállítók szégyenlistáit. A forгатókönyv a következő volt: A falvakban, városokban közhírré tették azok nevét, akiknek valamelyik helyi közintézményben – iskolában, bíróságon, gyártelepen – kellett gyűlekezniük: 50 kg-os csomagot, kétheti ételmelet és ruhaneműt vihettek magukkal. A helyi policok (karhatalmi erő)k szovjet fegyveresek kíséretében sokszor éjjel, álmukból verték fel a csa-

ládokat, és adták át a „bevonulási” végzést. A bevonulókat fűtetlen, jó esetben szalmával felhintett helyiségekben zsúfolták össze, családtagjaik, rokonaik nem beszélhettek velük, ennivalót nem vihettek be nekik, és keresetlen szavakkal azt is a tudtukra adták, hogy ha megszöknek, a családtagjaikat viszik el helyettük. (Ennek ellenére előfordult több sikeres szökés is.) Sem az életkorra, sem az egészségi állapotra nem voltak tekintettel, hurcoltak el 15-16-17 éves kislányokat és betegeket, sőt várandós anyákat is. Az egyik transzporttal huszonhat 4-6 hónapos terhes nőt vittek ki, akik közül csak egynek sikerült a gyermekét megtartania.

A falusi, városi gyűjtőpontokról a deportáltakat a nagyobb elosztóközpontokba, Debrecenbe, Szerencsre, Miskolcra, Balmazújvárosba kísérték. 1945 januárjában fogcsikorgató fagyok és hóviharak tomboltak a Felső-Tisza-vidéken, ennek ellenére a deportáltakat gyalog hajtották az elosztóközpontokba. Az ónodiaknak 60-80 cm-es hóban húsz kilométert kellett megtenniük Szerencsig. Két szekér követte őket, az egyikben szállították a csomagokat, a másikkra azokat dobták fel, akik nem bírtak a saját lábukon menni, és összerogytak. A rátkaiak nyolc kilométeren át vonszolták magukat hajnalban ugyanilyen zord időben fegyveres és lovas katonák között, akik puskatussal és „szép szóval” serkentették őket gyorsabb haladásra. Sokan már a nagyobb gyűjtőközpontokba a végsőig elcsigázott állapotban érkeztek meg. Itt újra középületekbe – laktanyák, bíróságok, iskolák – terelték össze őket. Például Szerencsen a járásbíróház épületében hozzávetőleg két hétig aludtak szalmán, és várták gyötrő bizonytalanságban, hogy merre fordul a sorsuk, hová viszik őket, hogy tényleg csak három hónapra szakítják-e el őket a családjuktól. A tömegek kiterelése a vasútállomásra és bevagonírozásuk is embertelenül zajlott. Előfordult, hogy a szovjet belügyesek kétféle ostorokkal csépeltek a jajveszékelt vonulókat és a körülöttük tolongó hozzátartozóikat. Egy-egy marhavagonba két-két sor emeletes priccsre hatvan főt zsúfoltak be. Sokszor még arra sem volt hely, hogy a priccsen felüljenek. Középre rossz dobkályhát állítottak, de tüzelőt alig adtak bele. Ha az egyszerűség kedvéért úgy számolunk, hogy egy marhavagon hozzávetőleg harminc négyzetméter, akkor egy emberre fél négyzetméter jutott. (A jelenleg hatályos magyar törvények szerint a börtöncellákban férfiának három, a fiatalokéknak és a nőknek három és fél négyzetméternyi terület jár, de az Európai Unió négy négyzetméter határoz meg. Ebben nincs benne a berendezési tárgyak által elfoglalt terület.)

A vagon padlójába közepén lyukat vágtak, ez volt a vécé. Jó esetben pokróccal körbekerítették, máshol pokróc sem volt, és szégyenérzet ide, szégyenérzet oda, a férfiak és a nők egymás előtt végezték szükségüket. A szomjúságot egy vödör vízből lehetett enyhíteni: „Hatvanan voltunk egy vagonban. Ennyi embernek adtak egy veder vizet és fél zsák babot.” Egy nagyobb vödör hozzávetőleg 12 literes, tehát 2 dl víz jutott egy főre. A lelakatolt, az ablakokon vasráccsal lezárt, szigorúan őrzött marhavagonok 1945. január közepén-végén indultak a romániai Foksány felé. Az éhség, a szomjúság, a hideg már a vonaton meggyötörte a foglyokat, sokan már ott megfagytak, meghaltak. Volt, aki szökní próbált, olyan is, aki sikerrel. Az erdélyi vasutasok és a civil lakosság együtt érző volt, úgy segített, ahogy tudott, de a foglyoknak nagyon rossz tapasztalatban is volt részük: „Romániában egy helyen a WC-lyukon vödröket, még egy darabka szalonnát is adtunk, hogy hozzanak egy kis vizet. A szalonnát elvették, de még a vödröket se láttuk többet. Románul beszélő asszonyok voltak.” A Vörös Hadsereg által Magyarországról kényszermunkára elhurcoltak elosztásának egyik központja Foksány volt. Itt válogatták szét az embereket, itt dőlt el, hogy ki melyik szovjetunióbeli táborba kerül. A foksányi gyűjtőtáborban iszonyatos állapotok uralkodtak. A szállásnak csúfolt valamit ekként írta le az egyik rab: „A fogolytáborban hatalmas gödrök voltak kiásva, azokat deszkával fedték le, s a gödrökből kikerült föld rá volt hánnya a deszkák tetejére. Oldalt rézsűsen volt a lejárát ebbe az úgynevezett »barakkba«. Esős idő volt, fél lábszárig ért a víz, le sem lehetett feküdni... enni sem kaptunk.” A transzportokat itt átszállították a széles nyomtávú orosz-szovjet vagonokba, és azokban folytatták tovább az útjukat. Ezekben „már priccs sem volt, semmi sem volt”. Ahogy az „orosz vagonokba átszálltunk, még a plafonról is hullt ránk a tetű, marokkal dobáltunk, szedtük egymásról”. Szebeni Ilona könyvének szereplőit a Donyec-medencébe irányították, tizenhét napig tartott az út Vorosilovgrádba. A megérkezés éjszakáját kivétel nélkül mindenki iszonyattal idézte fel. Tédig érő töretlen hóban, nagy csomagokkal, mínusz 40 fokos hidegben gyalog kellett megtenni a vasútállomástól a lágerig vezető csúszós 3-4 kilométeres utat. Ezután hajnali három óráig várakoztatták őket az udvaron, az éjszaka hátralévő pár óráját pedig ajtó nélküli barakkban töltötték.

Lágerek és munkahelyek

A lágerek és a munkahelyek nagyban különböztek egymástól. A leggyilkosabb munkahely a bánya és az erdőirtás volt. De bánya és bánya közt is óriási eltérések voltak. Némelyiket csak „halálbányának” hívták. A leghírhedtebbek a „vizes bányák” voltak, ezekben dolgozott a kényszermunkatábor lakóinak 96%-a. Az ottani munkakörülmények bemutatására egy horrorregény írójának fantáziája is kevés lenne, ezt csak az tudja érzékelteni, akinek kijutott belőle: „Ez a bánya rettenetes megpróbáltatást jelentett a számomra. Négykézláb lehetett csak dolgozni, én pedig magas növésű, hosszú voltam. A földemhez érve lenyúzódtott a bőr a sovány hátamról, a plafon, az érdes deszka állandóan súrolta a gerincemet. Nem férttem el sehogy sem, még négykézláb sem. Nemegyszer jöttem úgy fel, hogy csurgott a hátamon a vér. Begyógyulni sem tudott, mert a sebeket lehúzta a szűrős deszka. Nagyon nehéz volt elviselni. Ez a szénfali munka kegyetlenül megkínzott. Ráadásul a legprimitívebb eszközökkel dolgoztunk, mert »vizes bánya« volt, mindenütt sár, fölöttünk csöpögött, itt-ott vízesésszerűen zuhogott ránk a víz. A hátam nem gyógyult, egyre több helyen lett sebes, a bőr lejött a csigolyákról, cafatokban lógott, áztatta a szutykos, koszos ruha, irgalmatlanul fájt.”² Ez nemcsak egy magas növésű ember egyedi szerencsétlensége volt, az alacsonyak ugyanúgy szenvedtek: „Ott bányafát dobáltunk. Az a bányamunka nagyon nehéz volt, mert ha valaki egyszer lement, az görnyedten dolgozott, míg a műszak le nem telt. Ott kiegyenesedni nem lehetett.” A norma irgalmatlan volt, normális ésszel szinte felfoghatatlan: „Ha 100%-ra akartam teljesíteni a normát, akkor huszonöt mázsa szenet kellett egy műszakban fellapátolnom. Ha ezt nem értük el, akkor igen kevés lett a pénz, nem volt miből ennivalót venni” – ezt egy nő nyilatkozta!

Miután ilyen infernális körülmények között ledolgozták a nyolc-tíz órát, gyalog kellett a felszínre jönniük, megmászni több száz lépcsőt, mert a teherliftet tilos volt használniuk. Volt, ahol „csak” 400 lépcsőt, volt, ahol 990-et. És a napi szenvedés még mindig nem ért véget. Ha esett, ha fújt, télen, nyáron gyalog kellett visszamenni a lágerba. Volt, akinek „csak” két, volt, akinek négy, de olyan is akadt, akinek öt kilométert kellett megtennie vizes ruhában: „Ebben a ruhában gyalogoltunk munka után a lágerig a mínusz 30-40 fokos hidegben, a fagyos kapcát bőrünkkel együtt húztuk le.” Amikor hazaértek, nem meleg szállás várta őket, mert a barakkok rosszul voltak szigetelve, huzatosak voltak, lehetetlen volt kifűteni őket. Az egyik túlélő keserűen kifakadt: „A nagy széntermelés mellett télen majd megfagyunk a szobánkban.”

Azok sem jártak sokkal jobban, akik nyáron nem bányában, hanem a földeken dolgoztak: „Befogtak az ekébe, rudak mellé hat lányt, húztuk az ekét, de muszáj volt igyekezni, mert ütött ám ostorral az orosz, hogy davaj, davaj, gyorsabban. Ugyancsak pattogott az ostor a hátunkon. Nem is néztek embernek bennünket ezek a fiatal, Sztálin-nevelésű örök. Csak állatok voltunk, és igyekeztek minél többet kipréselni belőlünk. Egy ilyen alkalommal arra jött szekérrel egy öreg orosz. Megállt, könnyezett, törölgette a szemét. – Magyarkák, van Isten? [...] Leszállt a kocsiról, és szidta az orosz, aki vert bennünket.”

Munkaszüneti nap csak papíron volt. A munkaszünet azt jelentette, hogy akkor nem a bányában, hanem – pihenésképpen – a kolhozban vagy a láger területén dolgoztatták a rabokat. Lógni nehéz volt, mert az orvos csak 38,5-39 fokos lázzal írhatott ki betegnek valakit.

Éhezés és állati lét

Volt azonban valami, ami még a szörnyű munkakörülményeknél és a gyilkos időjárásnál is elviselhetetlenebb volt: az állandó éhezés. A rabok gyakran hasonlították életüket az állatokéhoz, de az étkeztetésük oly silány volt, hogy arra vágytak, bárcsak úgy tartanák őket, mint ahogy Magyarországon az állatokat: „bár ehetnének azt a darát, amit odahaza a szüleink leforráznak a disznóknak”. Ez nem túlzás, az ennivaló tényleg az állatoknak való volt: korpaleves, csalánleves, lucernaleves. Az elítéltek sóvárogva várták, hogy kitavasodjon, s nemcsak azért, mert melegebb lett, hanem azért is, mert legelhették a sarjadó füvet: „Az orvos mondta [...] bármilyen füvet, dudvát együnk, mindenben van egy kis vitamin, és a gyomrunk is telítődik jobban.” Ez nem egyedi eset volt, több rab ugyanígy nyilatkozott: „Már vártuk a tavaszt, hogy legyen új, friss csalán, disznóparéj, és amit kihuzigáltunk cukorrépa-egyelésnél.” Ez általános jelenség volt, és nem is csak a Donyec-medencében. A szibériai

táborokat megjárt Lengyel József ugyanerről számolt be. A legelés azonban még a gusztusosabb eset volt. Egy másik fogoly ennél sokkal undorítóbb dolgokról vallott: „az ember úgy élt, hogy gilisztát gyűjt a dobozába, és azzal tömi meg a gyomrát, vagy kutyára, macskára vadászik, hogy azt elfogyasztva éhen ne vesszen. Bizony, ez is megesett!”

A kommunista rendszer a lágerekben a gyakorlatban tette le a voksát a darwini evolúciós elmélet mellett: az embereket az állatvilág részeként kezelte, visszanyomta őket az állati szintre, és úgy bánt velük, mint az állatokkal. A túlélők maguk sem értették, hogyan maradtak életben: „Sokszor csodálgattam, hogy mennyit kibír az ember.” Sőt: „Az ember valóban többet kibír, mint az állat.”

Az állandó éhezés minden emberi érzést kiölt a rabokból: a „koplalás szinte elveszi az ember esztét, megváltoztatja a jellemét”. A foglyok minden iránt közömbössé váltak, még a családi kötelékek, családi érzések is kialudtak bennük: „olyan harc volt az élelemért, hogy amikor az apa meghalt, a fia részvétlenül nézte, nem sajnálkozott, azt kutatta, van-e a feje alatt egy kis kenyér”. Egy másik rab bevallja, amikor észrevette, hogy a priccsen mellette fekvő ember halott – tovább mászott, nem csinált semmit. Az éhség és a szenvedések oly elviselhetetlenek voltak, hogy a hívő emberek a halálért imádkoztak. És a halál jött hívás nélkül is, és kaszált. Az emberek úgy hullottak, mint ősszel a legyek. Az egyik deportált 600-800 embert látott meghalni: „Borzalmas volt. Némelyiknek még a sebe is tele volt tetűvel.” Az elhurcoltak egyharmada odaveszett: 200-300 ezer ember. A legkülönbözőbb betegségek – fagyhalál, tifusz, vérhas, munkahelyi balesetek – tizedelték meg a lágerek népét, de a leggyakoribb halálok a disztrófia volt. Ezt a dallamos ógörög eredetű szót eufemisztikusan végegyengülésnek szokták fordítani, jóllehet az éhhalál fedőneve.

Temetés

A temetéssel nem bíbelődtek, a végtisztességet csak a legritkább esetben kapták meg az elhunytak. A hagyományos temetés egészen kivételes kegynek számított, a holttesteket csak elkapták. Télen különösen nehéz volt „temetni”, mert a mínusz 20-30 fokos hidegtől kőkemény földben 1 cm-t is alig lehetett kiásni: „Akiket a fagyos föld miatt elkaparni sem lehetett, azt belepte a hó, tavasszal pedig jött a dózer meg a traktor, beszántották, mire a mieink mélyebb gödörbe helyezhették volna őket. Láttuk, a földből itt egy kéz, ott egy láb volt kifordítva.” Koporsóra, halotti lepelre se pénzt, se energiát nem pazaroltak: „Meztelenül rakták egymásra a halottakat, férfit és nőt vegyesen, mint az ölfát. Leszedték még azt a kis rongyot is róluk. Nyolc-tíz embert borítottak egy gödörbe, de volt, hogy némelyiknek a lába kiállt, a kutyák húzgálták.” A „temetés” miatt a napi munka nem zökkenhetett ki a megszokott kerékvágásból. Olyan is volt, akit még a testvére „temetésére” sem engedtek el. A hullák illetén elkaparása is azt bizonyítja, hogy a lágerek világa civilizáció alatti világ volt. Az ember elveszítette emberi méltóságát, megszűnt a szophoklészi értelemben vett csodálatos embernek lenni. A lágerek világa dehumanizált világ volt, ahol az ember egy élőlény volt a többi között, nem több, mint a svábbogár, a giliszta vagy a patkány. Erkölcs csak az embernek van, s mivel a láger állati szintre süllyesztett világ volt, az erkölcsi törvények helyett a „mindenki mindenki farkasa” törvénye uralkodott. Az erkölcsi érzést tápláló vallásos világnézetnek még az írmagját is igyekeztek kiirtani, a táborokban a harcos ateista ideológia ülte torát. Testet öltött az, amit Dosztojevszkij mintegy hatvan évvel korábban megfogalmazott: ha nincs isten, mindent szabad.

Kápók a lágerekben

Amikor megjelent Szolzsenyicin *Ivan Gyenyisovicsa*, többek között azért is élesen támadták, mert le merészelte írni, hogy a lágerban mindenki a túlélésre játszott. Ez fölháborító – dörgött a pártos kritika –, az öntudatos szovjet állampolgár a lágerban sem a túlélést tartja szem előtt, hanem a szocializmus építésének szent ügyét. Ezzel szemben a valóság oly közönséges, profán és kegyetlen volt, amilyennek Szolzsenyicin ábrázolta. A túlélés érdekében sokan tettek erkölcsi engedményeket – ki kisebbet, ki nagyobbat. Szolzsenyicin halálos pontossággal tárta elénk ezt a helyzetet *A Gulag szigetvilágban*: „...meg kell érni! Ki kell húzni! Bármilyen áron! [...] Lágeréletünk nagy válaszfaltja ez.

Innen jobbra is, balra is vezet út, az egyik a magasba tart, a másik a mélybe. Ha jobbra indulsz – az életed vesztet el, ha balra, a becsületedet.”³

A becsületet többféleképpen el lehetett veszíteni. Nők esetében ennek legközönségesebb módja az volt, ha ennivalóért vagy egyéb előnyökért cserébe a testükkel fizettek. Az emlékezők azonban kevés ilyen esetről számolnak be. Az okot nyilván abban kell keresni, hogy ez mindenkinek a magánügye volt, ezzel másoknak nem ártott. Sokkal megvetendőbb bűn volt, ha valaki a sorstársait elárulta el, ha a láger elnyomógépezetének részévé vált, ha kápóként részt vállalt rabtársai gyötrésében: „Volt rá példa, hogy kineveztek egy magyar férfit parancsnokhelyettesnek, de pár nap múlva ismét ott állt a sorban, inkább a szénbányát választotta, mint a kínzások végrehajtását.” Természetesen jócskán akadt ellenkező példa is. A magyar kápónak állandóan bizonyítania kellett a lágerparancsnokság előtt, többet kellett teljesítenie, mint a szovjet öröknek. Ezzel magyarázható az az általános vélemény, hogy a magyar kápók kegyetlenebbek voltak, mint a szovjetek. Szerencsére néhány túlélő szakított azzal az egészségtelen hagyománnyal, hogy az áldozat szégyelli magát a kínzója helyett, és több magyar kápót is néven neveztek. A szégyentáblára került Uzelmann Jósikáról egyelőre szinte semmit se tudni. Hazatérte után Pléh Gyula Borsodi Gyula néven Miskolcon ismert újságíró lett, sőt, a lágeremlékeit is közzétette *Ellopott életünk* című könyvében. Az is általános vélemény volt a túlélők között, hogy a női kápók sokkal kegyetlenebbek voltak, mint a férfiak. Közülük is többet nevesítettek, a legtöbbet egy bizonyos kegyetlen, erdélyi illetőségű, Bócs községbe átszármazott nőt, a „szép Rózsikát”, és a szabolcsi szlovák tirpák lányszörnyeteget, Subert (Schubert?) Jucit emlegették. Az egyik emlékező szerint „a román és a böcsi asszony, a tirpák lány, ez a hármas réme volt a lágernak”. Ők hárman nem egy rabot vertek, kínoztak halálra. Későbbi sorsukról csak annyit lehet tudni, hogy hazajöttek, de a falujuk kiközösítette őket.

Nem kápó, de hozzájuk hasonlóan kártékony volt „Lenci orvos”, valódi nevén Endrei Loránd: „Ő aztán egy kitűnő »főorvos« volt, egy ceglédberceli kocsifényező, ő volt a láger ura. Tudták az orvosok is, hogy nem orvos, de az orvosokat a bányába küldték dolgozni. Ez a főorvos katonai tizedes volt az egészségügyieknél, ott szerezte a nagy tudományát. Nem is tudom, minek nevezzem: gyilkosnak-e, vagy sintérnek. Ha minden sintérmunkájáért ülni kellene, ezer évig sem tudná leülni.” Persze, a „főorvos” túlélte a lágert, hazajött, de hátralevő éveit falusi házába bezárkózva töltötte, senkinek nem mert kaput nyitni, mert a faluja kivetette magából.

A magyarok és az orosz lakosság kapcsolata

Megérkezésükkor a magyar deportáltakat a helyi orosz lakosság izzó gyűlölettel fogadta, gyakran követ dobálta meg, és még az is megesett, hogy az őrség védte meg őket a lincseléstől. Az orosz lakosság ugyanis úgy tudta, hogy a magyar rabok fasiszták, akik nemrég még őket és szovjet honfitársaikat gyilkolták halomra. (Látni fogjuk, hogy a romániai Băreaga sztyeppén ugyanez volt a kommunisták taktikája.) A hazugság csak akkor lepleződött le, amikor a magyarok megtanultak oroszul, és el tudták mondani a sorsukat. Ezután az orosz lakosság viselkedése gyökeresen megváltozott irányukba, a gyűlölet helyébe a hagyományos orosz jólelkűség, megértés, együttérzés lépett: ahogy tudtak, segítettek a magyarokon. Segítettek annak ellenére, hogy maguk az orosz civilek is ugyanolyan silány körülmények között éltek, mint a deportáltak. Az orosz lakosság is éhezett, 1946–47-ben éhínség tombolt a világháborúban lerombolt országban, az áldozatok számát 1–1,5 millió közöttire teszik a történészek és demográfusok. Alig akadt olyan rab, aki ne emlékezett volna meg az orosz nép iránti együttérzéséről: „Az oroszoknak még annyi sem volt, előfordult, hogy mi adtunk egypár falatot az orosz asszony gyerekének, mert valósággal reszketett egy kis kenyérért.” A magyar deportáltak egészségesen, józanul gondolkodtak, az orosz népre nem terjesztették ki a kollektív bűnösség elvét: „Sok gonosz ember volt, akinek öröme telt mások kínzásában. De ennek nem az orosz nép volt az oka.”

Hazatérés

A nők átlagban három, a férfiak öt év rabság után tértek haza. Ennyi lett az eredetileg három hónapnak hazudott „kis munkából”. A szovjet külpolitika mindig adott a látszatra, igyekezett megtéveszteni

KOVÁCS LÁSZLÓ, Pléhkrisztus, 1972

OLESCHER TAMÁS, Lelet (Hit, Remény, Szeretet), 2004

a külvilágot. E cél érdekében, mielőtt útnak indították a fogolyszerelvényeket, a deportáltakat hizlalókúrára fogták. A hazaszállítás körülményei is embertelenek, alig elviselhetők voltak. Azok sem jártak jobban, akik idő előtt hazatérhettek. 1945 októberében tizenhárom kisgyerekes anyát hazarendedtek, de a csecsemők az úton éhen haltak: „majd megszakadt a szívünk, amikor egy-egy kis halottat kidobtak a hóra a sínek mellé. [...] Mátészalkán még három volt a tizenháromból, de ott is meghalt egy” – nyilatkozta az egyetlen édesanya, akinek kisgyermeké életben maradt.

A bevagonírozás után a bizonytalanságtól is szenvedtek a rabok: tényleg hazaviszik őket, nem csak egy másik táborba, nem fordítják őket vissza? Az első nagy katarzis az ezeréves határnál érte a hazatérőket: „Megcsókoltuk a földet, és sírtunk, hogy újra magyar földön vagyunk.” A nyilatkozók szinte mindegyike megemlítette, hogy a magyar határon sírva énekelték a *Himnusz*t. Az elhurcoltak ragaszkodtak a hazájukhoz, a hazatérés reménye tartotta bennük a lelket, hogy újra láthatják szülőföldjüket, családtagjaikat. Levelet nem írhattak, semmit sem tudtak az otthonmaradottakról, és az otthoniak sem róluk.

Máramarosszigeten volt az elosztótábor. Itt kioktatták a foglyokat, hogyan kell otthon viselkedniük, mit szabad elmondaniuk, mit nem. A lényeg röviden így foglalható össze: lakat a szájra, mert aki fecseg, az megy vissza! A megalázásuk itthon is folytatódott, mindjárt a határon. Ávósok várták őket, és tudtukra adták ugyanazt, amit Máramarosszigeten: vagy hallgatnak a történelekről, vagy mennek vissza. A rendszerváltozásig a málenkij robotot üvöltő, süket csönd övezte!

A következő elosztóközpont Debrecenben volt, ahol a hazatérők az igazoló okirat mellé kaptak húsz forint végkielégítést is. Egy fél dinnye négy forintba került. Ez volt a fizetésük háromévi munka után! Innen már ki-ki egyénileg, szabadon utazhatott haza. Az egyszerű magyar emberek a legnagyobb tisztelettel fogadták őket. A vonaton a kalauz, amikor megtudta, hogy honnan érkezett az utas, tisztelgett, és nem kérte a jegyet. Gyakran előfordult, hogy a falujukban nem ismerték meg a hazatérő rabokat, sőt, az is megesett, hogy a szűkebb családban sem. Ezen nem is lehet csodálkozni, mert az egykori életerős emberek helyett csak a csontvázuk, csak az árnyékuk tért haza: „A falumban nem ismertek rám, annyira le voltam fogyva, úgy negyvenöt kiló lehettem.” Sokan pontosan emlékeznek a súlyukra: „Én is kimentem 93 kilóval, és lementem 38 kilóra.” Ne feledjük, az útnak indítás előtt felhizlalták a foglyokat! Gyakran az itthon maradt családtagok is belebetegedtek a vizsontlításba, a megpillantott emberroncsok látványába: „Hazaértünk, benyitottuk az ajtót, édesanyám éppen mosott, a teknő mellett állt, s amikor meglátott, elvágódott, hanyatt esett. Sokáig nem tért magához. Orvost kellett hozni a faluból hozzá.” Szép számmal akadtak olyanok is, akik nem éltek túl a hazatérés örömét, itthon haltak meg. Ugyanis az „évekig tartó éhezés után az ember nem tudja érzékelni a telítettséget”, és a legyengült gyomor, a legyengült szervezet összeomlott a túltápláltságtól. Az önfegyelem ebben az esetben is döntő fontosságú volt.

Az elhurcoltak életük végéig szenvedtek a lágerban szerzett betegségektől. Itthon is megbélyegzés volt a részük, életük derékba tört, rémálomként kísérték őket nemcsak a betegségek, hanem a lágerévek emlékei is. Kártérítést nem kaptak. Ennek ellenére „az elhurcoltak nem gyűlölködnek, nem él bennük bosszúvágy, nem követelőznek, legfeljebb kérnek”. A rendszerváltozást, amikor legalább elmondhatták a velük történeteket, csak a deportáltak töredéke érte meg.

Nem ártott volna, ha Szebeni Ilona interjúkötetét átfésüli egy figyelmes szerkesztő, mert akkor a mellékletben az elhurcoltak listái és a települések is nyilván szoros betűrendbe kerültek volna, s azt is feltűntették volna, hogy ki tért haza, s ki hunyt el a lágerban. Újhartyán pedig nem szerepelne többször is Új Hartyán alakban. Gyakran pontatlan az orosz szövegek átírása, elmaradtak a témában járatlan olvasókat eligazító jegyzetek. A könyvet záró eredeti dokumentumok másolatai nehezen olvashatók. Ezek azonban csak apró szeplők, mert Szebeni Ilona könyve döbbenetes, hiánypótló, az utóbbi évek egyik legfontosabb, legfelkavaróbb olvasmánya. A Gulag-emlékéhez kapcsolódóan megjelent második kiadása körül sem volt nagy hírverés, pedig a gimnáziumokban, egyetemeken kötelező olvasmány kellene, hogy legyen. A fiataloknak meg kell mutatni, hogy a doktriner kommunista utópia hogyan gyilkolt meg százmillió embert, hogyan taszította őket a létezés állati szintjére. Meg kell tanítani nekik, hogy bármilyen utópia kergetése áldozatokkal jár, mindegy, hogy azt Moszkvából vagy Brüsszelből erőszakolják ránk!

Szebeni Ilona könyve esztétikai szempontból is elgondolkodtató. A felső-Tisza-vidéki túlélők döntő többsége nem értelmiségi hátterű. Távol áll tőlük a tetszetős, szerkesztett, hatásvadász tállálás, a hollywoodi dramaturgia. Vasalatlan, keresetlen szavakkal, hétköznapi nyelven vallanak meg-

próbáltatásaikról, a lágeréletről, nehéz sorsukról, az átélt borzalmakról. Nem a művészet „mesterséges” nyelvén beszélnek, hatásuk mégis vetekszik a nagy művészi erővel megírt szövegekével. Szebeni Ilona könyve tehát arra bizonyíték, hogy jelentős, sőt sokkoló hatást nem csak nagy művészi erővel megírt művekkel lehet elérni. Ugyanez érvényes a nyilatkozók kötetben megjelent verseire is: nem remekművek, de esetlenségükben, esztétikai csálóságukban is szívszorítóak. Ritka dolog ez: esztétikai hatást elérni esztétikán kívüli eszközökkel! (*Orpheusz*, 2017)

SZEREDNYEI JÁNOS ÉLETÁLDOZATA

H. Örkényi Ilona: A tarcali káplán sírhantja. Szerednyei János hősie életáldozata

Szebeni Ilona interjúkötetének ikerpárja H. Örkényi Ilona munkája, aki ugyanazt a kálváriát járta végig, mint Szebeni „hősei”, ugyanazzal a transzporttal hurcolták el őt is, tehát akár a Szebeni-kötetben is nyilatkozhatott volna, de ő egész könyvet szentelt rabsága éveinek, és amint az alcímből is kitetszik, rabtársának, Szerednyei Jánosnak. Kálváriája stációit ugyanúgy meséli el, mint a többiek, ezeket tehát nincs értelme megismételni, helyettük inkább Örkényi Ilona és Szerednyei János lágeréleiből villantunk fel néhány jellemző mozzanatot.

Örkényi Ilona a Vorosilov marsallról még életében elnevezett Vorosilovgrád, a mai Luhanszk közelében található Vorosilovkának becézett bányatelepen (Sahta Vorosilova) és a mellette létesített 7144/1223. sz. lágerban töltötte le a „kis munkát” 1945 januárjától 1947 végéig. A szovjetek beteges titkolózására jellemző, hogy a rabok csak a fogva tartásuk harmadik évében tudták meg pontos címüket, addig csak annyit tudtak, hogy valahol a Donyec-medencében vannak. Ennek túl nagy jelentősége egyébként nem volt, mert leveleiket nem továbbították Magyarországra, és ők sem kaptak hírt az otthoniakról. A szintiszta magyar lágerban kétezren éltek, köztük a szerencsiek, ahonnan Örkényi Ilona származott, valamint a többi hegyvidéki településről elhurcoltak. A kommunista propaganda évtizedeken át azt sulykolta, hogy a Szovjetunió a világ „leghaladóbb” országa, mert náluk megvalósult az, ami felé az Európai Unió még csak manapság törekszik: a nemek közötti egyenlőség. A Donyec-medence szénbányáiban valóban megvalósult: infernális munkakörülmények között dolgoztak egymás mellett nők és férfiak, és a női kőműves vagy traktoros is teljesen megszokott dolog volt. Örkényi Ilona ugyanúgy kezdte a lágeréveit, mint mások, embertelenül nehéz fizikai munkát végzett a Lenin bányatelepen: gerendát hordott, havas esőben napokon keresztül követ tört, vasbetonozott, romeltakarításon dolgozott, ahol napi egy köbméter kő kitermelése volt a norma. Azután homokot szállított: hatan húztak egy szereket, s naponta 27-30 kilométert kellett megtenniük, de ezt mégsem találta rossznak, mert „bár állati, de mégis nyugalmas foglalkozás volt. Hajcsár nem jött velünk.” Ellenben a kubikosmunka a végkimerültség határára juttatta, és ekkor kőművesnek jelentkezett. Ebben a „női” munkában oly sikeres volt, hogy nevét hamarosan a legjobb kőművesek között emlegették. A munka reggel 7-től délután 4-5 óráig tartott, és szinte kibírhatatlan volt: „minket csak akkor engedtek haza, ha már valamelyik az éhségtől összeesett, mivel munkaidő alatt semmiféle ételt nem kaptunk”.

Következő munkahelyén, a kocszgyárban vagont pakolt. Egy műszak alatt négy lány hét lapos vagont rakott meg, négyet pedig le, mégis folyton üvöltöttek rájuk, hogy lusta, „fasiszta kutya!”. Amikor érezte, hogy a vagonpakolást már nem sokáig bírja, bányamunkára jelentkezett. Szerencséjére a környék legrendesebb bányájába, a 14-esbe került. Ez „csak” két kilométerre volt a lágertől, csak kétszer két kilométert kellett naponta gyalogolnia. A tárnába vezető sötét, nyirkos, sáros alagútban csak meggörnyedve lehetett közlekedni, mikorra leértek a bányába, a munkások el is fáradtak. Az ottani munkakörülmények egy civilizált embernek felfoghatatlanok voltak: „a könyökünkkel haladva hátton felkúsztunk a szénhez, és hanyatt fekvé, egész rövid nyelvű lapáttal a fejünk felett lelapátoltuk. Eközben bányafákkal kidúcolták a kitermelt rész mennyezetét. Mintha koporsóban feküdtünk volna, olyan közel volt a mennyezet. Ebben a különösen széles koporsóban szinte kísérteties fényt adott a mellettünk pislákoló bányalámpa.” Közben alattuk folyt a bányavíz. Ha ilyen állapotok voltak a legrendesebb bányában, el lehet képzelni, hogy milyen volt a többiben! Erről a 14-es bányáról mondta azt Örkényi Ilona, hogy itt sokkal kevesebbet kellett dolgoznia, mint a Sahta Leninán kőműveskorában! Később jobb beosztást kapott, csillás lett a felszínen. Nehéz volt, de

legalább szabad levegőn dolgozott. Itt azonban balesett érte, összelapította egy csille. „Kaputt a magyarkának” – mondták sajnálkozva az oroszok, de a gondviselés vigyázott rá, a „magyarka” életben maradt. Balesete után fűrésztelepre került, majd a legszörnyűbb, az 5-ös bányába: „akit odatettek, az majdnem egyenértékű volt a halálos ítélettel”. Visszasírta a 14-es bányát, mert „ha az 5-ös bányát filmre lehetett volna venni, azt hiszem, hogy mindenki kételkedett volna a hitelességében”. Az 5-ös bányát Örkényi Ilona úgy úszta meg élve, hogy nem lent a bányában dolgozott, hanem itt is csillésként a felszínen. Ez könnyű helynek számított, jóllehet előfordult, hogy olyan kegyetlen hidegben, hóviharban pakolták a csilléket, hogy az összefagyott szempilláikat ki kellett olvasztani. A csontig hatoló hidegtől rengeteget szenvedtek, állandóan fagyási sérüléseik voltak. Főleg a lábaikon tenyérnyi hólyagok keletkeztek, tele vízzel, amelyek aztán elgennyesedtek. A fagyás Örkényi Ilonának majdnem az életébe került: „Egyszer úgy összefagytam ott, hogy már járni sem tudtam, nem bírtam emelni a lábam, csak aludtam el állva. Ha az unokanővérem Jakab Icával nem vonszol be egy félig földbe vájt orosz viskóba, ott fagytam volna meg.” A nyár kicsit könnyebb volt, de az Ukrajnára jellemző száraz hőség is próbára tette a rabok szervezetét. Örkényi Ilona napszúrást kapott, munka közben többször is elájult.

A munkában náluk sem volt megállás, nem volt szünet. A munkahelyen minden hetedik nap szabadnap volt ugyan, de ilyenkor pihenésképpen a kényszermunkatábor kerítésén belül dolgoztatták a rabokat: építkeztek, meszeltek, a vécéből hordták az ürüléket. Ráadásul a végsőkéig elcsigázott emberek a munka után sem bírtak pihenni. „Maga a lágerélet sem volt valami leányálom. Ott szinte még több megalázásban volt részünk, mint kint, a munkahelyen.” Az alvásukat, éjszakai pihenésüket eleinte tetvek légioi tették pokollá. Amikor kiirtották a tetveket, megjelentek a poloskák. Ezek elől, ha az időjárás engedte, a szabad ég alá menekültek aludni. A lágert végül kiciánozták, a poloskák száma megcsappant, de akkor meg a rüh ütötte fel a fejét. A rabok véresre kaparták a testüket, a rühkenőcstől viszont gennyes hólyagok jelentek meg rajtuk, amelyekbe beleragadt a ruha. Persze, ilyen „apróságok” miatt, mint a tetű, poloska, rüh, a munka nem állhatott meg.

Maga a munka is ép ésszel felfoghatatlanul nehéz és embertelen volt, de ezt még súlyosbította a silány étkezés, ami csak az éhenhaláshoz volt elegendő. Ezt szó szerint kell érteni! A rabok úgy próbáltak magukon segíteni, ahogy tudtak. Nyáron a kolhozokba jártak lopni. A táboron belül a kenyérlopásért olykor az életével is fizetett egy-egy rab, de a kolhozföldek megdézsmálása felett szemet hunytak az örök, mivel ők is éheztek, s a zsákmány felét ők kapták. Örkényi Ilona már a vasúti utazás során figyelte rá, hogy a vagonokból kidobált száraz, penészes kenyeret a „győztes orosz lakosság” felszedte és megette. Azt is ő mondja el, hogy minden vagon kapott egy vödörben ennivalót, de nem kellett senkinek, mert olyan gusztustalan volt, hogy a moslókra emlékeztette az akkor még finnyás magyarokat, s kiöntötték a vécényíláson: „Aztán őszinte megbotráncozással láttuk, hogy jöttek a civil oroszok, és felszedték a földről az utolsó szemig.” Később már nem csodálkoztak!

Ilyen körülmények között alig volt esély a túlélésre, s éppen ezért mindenki úgy boldogult, ahogy tudott: „Lassan megtanultuk a helyi szokásokat, és mi csak akkor dolgoztunk, ha látták. Őrséget szerveztem a fent dolgozók közül. Figyeljék, jön-e nagyfejű, mert csak akkor dolgozunk.”

Hogyan lehetett túlélni ezt a poklot? A legtöbb esélye annak volt, akinek sikerült konyhára, kórházba vagy irodába kerülnie. Örkényi Ilona is a kevés szerencsések közé tartozott. Felfigyeltek szellemi képességeire, tájékozottságára, hogy gyorsan megtanult oroszul, és a századirodába osztották be. Egybehangzó vélemény és tapasztalat szerint a hívő emberek könnyebben viselték el a megpróbáltatásokat, és nagyobb arányban voltak a túlélők között. Örkényi Ilonát is sok válságon segítette át mély istenhite: „Nagy kapaszkodó volt a hit. Isten őrizze meg ezt a hit nélkül nevelt fiatalságot, hogy valaha is hasonló helyzetbe kerüljön, mind ott pusztulna el.”

Nagyon fontos volt a lelki tartás, az élni akarás. Egyszer Örkényi Ilonát elnyelte a tavaszi olvadó latyak. Több kilométeres körzetben senki se volt, kis híján megfulladt, de ebben a reménytelen helyzetben is foggal-körömmel küzdött, s azt ismételte magában: „Élni akarok!” Csodával határos módon sikerült is kiszabadulnia! Persze, a túléléshez kellett az is, amit az ateisták szerencséinek, a hívők pedig isteni gondviselésnek neveznek. Mert mi mással, ha nem a gondviseléssel magyarázható Örkényi Ilona csodába illő esete, amikor belső sugallat hatására hirtelen leugrott a mozdonyról, s az a következő pillanatban kisiklott: „téged nagyon szeret az Isten, hogy így megmenekültél” – kiáltották a megrökönyödött orosz szemtanúk.

Már volt szó róla, hogy az állandó éhezés kiforgatta emberi mivoltukból a rabokat. Minden iránt érdektelenné, közömbössé váltak. Ez az állapot a halál előszobája volt. Örkényi Ilona éles szeme erre is felfigyelt: „Szörnyű lenne, ha belőlem is kifogyna minden érdeklődés, ha én is ilyené lennék! Nem akarok ilyen lenni! Szellemi életet élő ember akarok lenni ezután is! Még akkor is, ha állati munkát végzek embertelen körülmények között. Minden csak intelligencia kérdése. És én felül akarok emelkedni mindenem, még saját magamon is.”

Minden csak intelligencia kérdése – mondja Örkényi Ilona –, de arra is felfigyelt, hogy ez a fajta intelligencia nem volt egyenes arányban az iskolai végzettséggel. Azt vette észre, hogy „a tanult emberek [...] hamarabb meghaltak”, s hogy „az intelligencia az emberek nagy részén csak egy külső máz, ami az első megpróbáltatásnál vagy önmegtagadásnál leperreg”.

Érdekes megfigyelése az is, hogy „bár a férfiak erősebb fizikummal rendelkeztek, de akaratuk, kitartásuk nem volt. A nő minden esetben megbízhatóbban dolgozott. Még a felebaráti szeretet, a segíteni akarás is több volt a nőkben.” Ezt tükrözte a halotti statisztika is: az elhunytak kétharmada férfi, egyharmada nő volt. Ennek némileg ellentmond, de lehet, hogy a kivétel csak a szabályt erősíti, hogy a női kápók kíméletlenebbek voltak, mint a férfiak.

A harmadik téltre olyan fizikai és lelki állapotba kerültek a foglyok, hogy irigyelték a megholtakat, mert ők már nem szenvednek. És rengetegen meghaltak, naponta négy-öt sírt is ki kellett volna ásni, de a mínusz 40 fokban ez képtelenség volt. A sírásók sokszor csaltak, egy-egy óriási erőfeszítéssel kiásott gödörbe két-három halottat is bedobtak – meztelenül, mint az állatokat: „Ahogy esett, úgy maradt. Arccal, oldalt, hanyatt, mindegy volt...” Örkényi Ilona rabtársaihoz hasonlóan így fakadt ki: „De hát mi is azok voltunk, állatok. Sőt még azok sem. Még annyit sem értünk, csak foglyok voltunk, az emberiség kitesztettjei.”

Az emberiség kitesztettjei részvétet az egyszerű orosz emberektől kaptak. Miután kiderült, hogy a magyar rabok nem fasiszta gyilkosok, hanem ártatlan civil áldozatok, az orosz lakosság szíve megesett rajtuk. Örkényi Ilona egy pünkösdvasárnap beszökött a járási központ templomába – mezítláb, foltos nadrágban, karján vödörrel. Amikor letérdelt, a pravoszláv hívők körbefogták és megsimogatták, megsiratták. Örkényi Ilona együtt sírt velük. Bár az orosz lakosság is éhezett és nélkülözött, kevés élmüket sokan megosztották a magyarokkal. Sőt, még az egyik munkafelügyelő is, akinek az lett volna a feladata, hogy űzze, hajtsa a foglyokat, a kenyéradagját mindig megfeleltesse valamelyik rabbal. Egy másik „munkahajcsár” elve pedig az volt, hogy „kevés a kusaj, legyen kevés a rabota”, azaz keveset dolgozzanak, mert keveset kapnak enni. Nem lehet csodálkozni rajta, hogy az orosz földön átélt szenvedései ellenére Örkényi Ilona meleg szavakkal ecsetelte az orosz nép jellemét: „Gyereklelkű nép az orosz. Csak meg kell találni a kulcsot a szívükhöz. Hajlítható, erősen befolyásolható, érzelmi típusú nép. Kellő emberismerettel sok jót lehetne kihozni belőlük.”

Örkényi Ilona krónikájának elvülhetetlen érdeme, hogy emléket állított a tábor, sőt az egész málenkij robot egyik legnagyobb, sajnos máig feledésre kárhoztatott vértanú hősének, Szerednyei Jánosnak. Megmentette az utókornak egy hős emlékét. Amikor 1945 januárjában Szerencs környékén a szovjet belügyis katonák elkezdtek málenkij robotra összegyűjteni az embereket, Szerednyei János még mindössze bő fél éve fejezte be Kassán a katolikus papi szemináriumot, bő fél éve szolgált segédlelkész-ként Tarcalon. Az elhurcolandók listájára Szerednyei hívei közül is főként a német nevek kerültek fel, maga Szerednyei nem. A fiatal káplán haladéktalanul tárgyalásokat kezdeményezett a szovjet parancsnoksággal, és igyekezett kiszabadítani híveit. A szovjetek csak azzal törődtek, hogy a parancsba kapott létszám meglegyen, ezért rugalmasak, „kegyesek” voltak, és közölték a fiatal pappal: ha a helyükre áll, pár nőt és egy házaspárt elengednek. Szerednyei nem vizet prédikált és bort ivott, hanem szó szerint követte az evangéliumi „szeresd felebarátodat, mint tenmagadat” parancsot, és gondolkodás nélkül igent mondott. Nem tudjuk, tényleg elhitte-e, hogy mindössze háromhavi munka vár rá, s azt sem, hogy a valós tényeket ismerve is hívei helyére állt-e volna. Illetve igenis tudjuk! Legalábbis azok után, ahogyan a táborban viselkedett, ahogyan ott tartotta magát, aligha lehetnek kétségeink.

Indulás előtt búcsúlevelet írt családjának, s megnyugtatta őket, hogy három hónap múlva hazajön. Nem kérkedett vele, egy szóval sem említette, hogy önként vette magára a málenkij robot keresztjét, nagyon alázatosan fogalmazott: „A faluból elvittek munkára vagy kétszáz leányt és fiút – embert. A jó Isten engem is méltónak tartott arra, hogy a nehézségekben is osztozzak a hívek sorában!” Vitte magával a hegedűjét is. Már a marhavagonban is tartotta a lelket a híveiben, ha elkecseregettek, elővette a hangszerét, és játszott nekik.

Szerednyeit a pavlovkai 4-es bányába vájárnak osztották be, szemet fejtett. A tárnákba 400 lépcsőn lehetett lejutni. A munkakörülmények leírhatatlanok voltak, ha a kevés túlélő nem egyformán nyilatkozott volna róla, és dokumentumok nem erősítenék meg, az utókor hagyományos lágerkamunak gondolná. A munkások sárban, hason csúszva dolgoztak, a víz egész nap csöpögött, volt, amikor zuhogott rájuk. A norma magas volt, szinte teljesíthetetlen, az élelmiszeradag ellenben embertelenül kicsi. Szerednyeik mindenkinek igyekezett példát mutatni, s „mint bányász, munkában mindig a legveszélyesebb helyet választotta, de soha egy panasz, egy zokszó nem hagyta el az ajkát. Mikor elfogta a honvágy, elővette a hegedűjét, és abba sírta bele a bánatát. [...] Vagy írt.” Természetesen ő is esendő ember volt, időnként őt is maguk alá gyűrték a nehézségek, de „ha egy pillanatra meg is ingott önként vállalt keresztjének súlya alatt, azt nem vette észre soha senki. Gyorsan erőt vett magán, és már újra mosolygott, tudott bizalmat, hitet önteni az emberekbe. »Hazamegyünk, egész biztos!« Ez volt az ő jel-szava.” Alázattal, szelíden viselte, amit magára vállalt: „Csupa jóság volt, csupa szeretet. Tűrt némán, panasz nélkül, nem mutatta a fájdalmakat, hogy erőt adjon a munkatársaknak.”

Szerednyeinek lett volna rá lehetősége, hogy feljöjjön a bányából, és tolmácsként dolgozzon, de ő az evangéliumi keskeny utat választotta, mert mint mondta: „ha feljövök, helyettem egy másik embert tesznek le, és szidni fogja a papot, hogy helyette kell dolgoznia, és talán elfordul a Jóisten-től”. Maradt lent a bányában! Számot vetett döntése következményeivel, és nem bánta meg, hogy önként ment a Donyec-medencébe, mert úgy érezte, ott közelebb került a lét elemi értékeihez: „ha otthon maradtam volna, talán belőlem is egy elpuhult, enni-inni szerető plébános vált volna. Itt tisztában, jobban látom mindennek az értelmét. Bár nagyon nehéz, hiszen én is ember vagyok, de mégis jó, hogy itt vagyok, hogy eljöttem.” Ne csodálkozzunk rajta, ha ilyen viselkedést, ilyen emberi tartást tapasztalva, ilyen beszédet hallva Örkényi Ilona ki merte mondani: „Sokszor úgy viselkedett, mint egy szent.”

Már majdnem letelt a kínkeserves három év, a foglyok már „vágták a centit”, haza készültek, amikor Szerednyeik halálos balesetet szenvedett. Megérezte, hogy meg fog halni. Nem sokkal a szerencsétlenség előtt Örkényi Ilonának beszélt balsejtelméről: „eddig soha nem gondoltam arra, hogy bányában meg is lehet halni [...] és most vagy két hete irtózom még a bánya környékétől is. Nem tudom, mit jelenthet ez.” Balesete napján szabadnapos volt, de a szerencsi magyar csoportvezető megparancsolta neki, hogy menjen dolgozni. Szerednyeinek a lelke ugyan kész volt, de a teste már erőtlenné. A három év nélküli megroppantotta egészségét, kelés keletkezett a lábán, nem bírt járni, a műszak végén nem volt ereje a 400 lépcsőt megmászni, és mint oly sokan, ő is felült a csillé-re, hogy a felszínre húzassa magát. A csille leszakadt, és zuhanás közben Szerednyeik János halálra zúzta magát. A csillén hárman utaztak, a másik kettő túlélte a zuhanást, igaz, az egyiküknek amputálni kellett a lábát.

Mivel Szerednyeik volt a tábor legjobb dolgozója, a nacsalnyik engedélyezte, hogy koporsóban temessék el. Ilyen kegyben abban a táborban korábban senkinek sem volt része, mert nemhogy koporsót nem csináltak a halottaknak, hanem még a holttestet fedő lepedőt is vissza kellett vinni a táborba, és le kellett adni. Kivételes kegynek számított, hogy Szerednyeiket nem úgy kaparták el, mint a többi rabot. Fogoly- és paptársa, Patrik József rátkai katolikus plébános temette. Ő szintén önként ment híveivel a „kis munkára”. Ő hazatért. Szerednyeik János a vorosilovkai fogolytemetőben alussza örök álmát. Bár a rendszerváltozás után családja kezdeményezte, holttestét nem sikerült hazahozni.

Örkényi Ilona könyvének első felében Szerednyeik János hittudományi hallgató korában vezetett naplója, valamint a fogságban írott versei olvashatók. Elkerülhetetlen, hogy a naplóban ne azokat a részeket keressük, amelyek előrevetítik Szerednyeik lágerbeli viselkedését. Ez annál inkább jogos eljárás, mert a naplóbejegyzéseket és a lágeréveket mindössze pár év választja el egymástól. Szerednyeik lángoló hite, lelkesedése naplója számos mondatában tetten érhető: „Az igazi boldogságot itt, a földön nem képes más megadni, mint a tiszta szív, a hófehér lélek, a lelkiismeret nyugalma. E három nélkül nincs földi boldogság, s ezt a három sarkkövet akarom én a papi pályán megtalálni.” A tiszta lelkiismeret fontosabb volt neki, mint a túlélés, ezért ment önként a málenkij robotra, ezért maradt lent a bányában. Nem a földi, hanem az égi értékeket tartotta szem előtt, úgy, amint naplójába bejegyezte: „Célom az Isten és semmi más!” Amit a naplójában papírra vetett, azt a kényszer-munkatáborban Szerednyeik tettekre váltotta.

Az ember igazi jelleme szorult, kiélezett helyzetben mutatkozik meg. Éppen ezért meg kell említeni azokat a „névtelen” hősokeket, akik a legembertelenebb körülmények között is nagybetűs

EMBEREK maradtak, akik képesek voltak áldozatot hozni társaikért. Feltűnő, hogy ezeknek a névtelen hősöknek jelentős hányada Isten szolgái közül került ki. Feltétlenül el kell mondani, hogy nem Szerednyei János volt az egyetlen lelkész, aki önként ment híveivel a Donyec-medencébe.

Stumpf Mátyás tokaji plébános is önként tartott híveivel a „kis munkára”. Eleinte hősiezen tartotta a lelket rabtársaiban, de nem bírta sokáig az éhezést, a nélkülözéseket, és mint az emberek nagy része, mind fizikailag, mind szellemileg hamar leépült. Abból próbálta fenntartani magát, hogy a bibliáját laponként eladogatta, a papír ugyanis nagy kincs volt a lágerban. Gyors leépülésében nagy szerepet játszott, hogy Stumpf a hírhedt halálbányák egyikében, a Sevcsenko-bányában, egy kilométer mélyen, egész nap vízben dolgozott, ahonnan munka után 990 lépcsőn kellett feljönni, mert a munkások a teherliftet itt sem használhatták. Stumpf 1945-ben vagy 1946-ban hunyt el.

Taksony szülöttét, Tábori Nándor katolikus teológiai hallgatót is a legnagyobb hála hangján említik a túlélők. Ő kisgyermekes sógornője helyett vállalta a kényszermunkát. A bátyja ekkor már málenkij roboton volt, tehát kisded unokaöccse szülő nélkül maradt volna. A lágerekben a lelkészeket előszeretettel küldték bányába: Tábori is oda került. Egyik rabtársa szerint a vézna kispapot „kegyetlenül hajszolták, de nem tudták megtörni, volt ereje, hogy még bennünk is tartsa a lelket”. Sőt, titokban még papi teendőit is ellátta. Tábori minden bizonnyal annak köszönhetette az életét, hogy fél év alatt megtanult oroszul, és kinevezték segédtolmácsnak, pár hónapra rá pedig irodába került bérelszámolónak. A normák jóhiszemű elszámolásával itt még többet tudott segíteni társain: „Nagyon sokan köszönhetik neki talán az életüket is, én biztos [...] Mindig több teljesítményt írt be nekünk, és így húsz-harminc deka kenyérrel többet kaptunk. Nagyon nagy dolog volt ez, mert azzal a kis kenyérrel életeket mentett meg. Tudatában volt, hogy ha rájönnek az oroszok, soha nem kerül haza, hiszen egy kiló kenyér ellopásért öt év járt, és általa naponta több kiló kenyérhez jutottunk. Mindennap kockára tette értünk az életét.” Egy NKVD-s tiszt pisztollyal a kezében fenyegette és próbálta beszervezni, hogy jelentsen a társairól, de Tábori nem adta be a derekát. 1949-ben nagy betegesen, félig vakon jött haza, de meggyógyult, és még évtizedekig szolgálta egyházát és híveit.⁴

Patrik József katolikus papról keveset tudunk. Még két hete sem szolgált Rátkán, amikor elkezdődtek a deportálások, és ő híveivel tartott. Ugyanabban a bányában dolgozott, mint Szerednyei János, és ő temette el paptársát halálos balesete után. 1947-ben hazatért, és 2004-ig folytatta papi hivatását.

A túlélők megemlítik Bőcs község református lelkészét, Kalmár Andrást is, az egyetlen tisztáninzeni református lelkészt, aki szintén fogságba került, s nagy tiszteletnek örvendett, mert nem csüggedt el, hanem tartotta a többiekben a lelket, majd egészen kivételes hőstettet hajtott végre: megszökött Molnár József ónodi jegyzővel együtt. A beteg Kalmár Andrást annyira összetörték a Sevcsenko szénbányában, hogy végső kétségbeesésében vállalkozott a szökésre, mondván, hogy ha elkapják és megölik, az is jobb lesz, mint a láger. Kalmár és Molnár orosz vasutasok segítségével, a rakomány közé bújva jutottak el Besszarábiáig, ahonnan Románián keresztül tértek haza. Visszatérésük időpontját nem ismerjük pontosan, azonban egy 1945. november 3-án kelt kérvény alapján bizonyos, hogy Kalmár ekkor már ismét Belsőbőcsön tartózkodott.⁵ Kalmár Andrásé egészen más életstratégia volt, mint Stumpfé, Táborié, Szerednyeié. Ő nem kívánta elkísérni a híveit, betegségére hivatkozva az indulás előtt több levélben is kérte püspökét, hogy járjon el érdekében. Kalmár vesebeteg volt, és Szerencsen egy orosz orvos alkalmatlannak is nyilvánította, de valaki megszökött, és vele töltötték fel a létszámot.⁶ Az áldozathozatal és a józan ész összeütközése ez: Kalmár a protestáns etikára jellemző racionális evilági döntést hozta, az említett katolikus papok pedig önérdekük ellen cselekedtek, és feláldozták magukat.

Szerednyei Jánost kevesen ismerik, sőt, nyugodtan fogalmazhatunk sarkosabban is: szinte senki se ismeri. Pedig a katolikus egyház azon névtelen vértanúi közé tartozik, akire nemcsak idehaza, hanem a határainkon túl is mindenki felnézhetne. Bátran állíthatjuk őt Auschwitz szentjé, Maximilian Kolbe mellé. Szerednyei is önként áldozta fel magát, ráadásul ő évekig járta a maga keresztútját. A naplójából tudjuk, hogy már teológushallgatóként a tökéletességre áhítozott: „Jézusom, nem akarok tovább így élni! Szentté kellennem! Hosszú, nehéz, verejtékes út az életszentségig? Nem baj, elindulok rajta!” Bizton kijelenthetjük, hogy a lágerban Szerednyei János nemcsak elindult, hanem el is jutott az életszentségig. Eljött az ideje, hogy a magyar katolikus egyház is felismerje életszentségét, és megtegye a szükséges lépéseket.

Örkényi Ilona vesszőfutása hazatérése után sem ért véget. Édesanyját kulákká nyilvánították és kitelepítették, ahová ő is elkísérte. Harmincöt esztendőn át tanítónő volt Miskolcon. Úgy érezte, hogy neki, a rabszolgatábor 328-as foglyának kötelessége leírnia a leírhatatlant, papírra kell vetnie a saját és társai szovjetunióbeli szenvedéstörténetét. Nekünk, az utókor képviselőinek pedig az a kötelességünk, hogy köszönetet mondjunk ezért neki.

H. Örkényi Ilona könyve immár szintén második kiadásban került az olvasók elé. Ez is kötelező olvasmány! (*Napkút*, 2017)

JEGYZETEK

¹ STARK Tamás, *Magyar foglyok a Szovjetunióban*, Lucidus, Budapest, 2006, 16. BARÁTH Magdolna, *A Kreml árnyékában. Tanulmányok Magyarország és a Szovjetunió kapcsolatainak történetéhez, 1944–1990*, Gondolat, Budapest, 2014, 32.

² A miskolci (ónodi) Kolozsi Imre emlékezése.

³ Alekszandr SZOLZSENYICIN, *A Gulag szigetvilág. 1918–1956*, Európa, Budapest, 1993, II, 640.

⁴ <http://www.pestmegye.com/pest-megye/elhunyt-tabori-nandor-atya-pest-megye-diszpolgara>

⁵ *Szovjet fogságba hurcolt reformátusok a Kárpát-medencében. Tanulmánykötet*, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2017, 42.

⁶ *Uo.*, 41.

GANCZAUGH MIKLÓS, *Imádkozó*, 2012

TÓTH LÁSZLÓ (1949) Dunaszerdahely

TÓTH LÁSZLÓ

Hagyományfolytonosság – hagyománytörés – identitás

Kérdések és töprengések a szlovákiai
magyar irodalomhoz (akár van, akár nincs)

2. rész

III.

1. (Kényszerközösség – kollektív identitás?)

Annak idején, még a rendszerváltás körüli időkben magam is sokat foglalkoztam a „ki a csehszlovákiai magyar?” kérdéssel, amikor is igyekeztem a fogalmat lakhelytől, országhatároktól, állampolgárságtól függetleníteni, s azt az identitás, a kollektív élmények és tapasztalatok kialakította érzékenységek kérdéséből levezetni, értelmezni. S irodalom- és művelődéstörténészként is azokat a determinációkat, illetve értelmezéseket tekintve kiindulópontomnak, melyek történelmi meghatározottságként, „speciális [...] létezésként”, „élménykülönbözőségként” értették a fogalmat (mint például Görömbei András és mások), s a történelmi Magyarország felbomlása után egy másik országba került néptöredék „nemzeti létének és öntudatának megnyilvánulása” irányából közeledtek hozzá (mint például Turczel Lajos és mások). A (cseh)szlovákiai magyarságot egyfelől mint politikai, másfelől mint „élmény”-közösséget fogtuk fel Filep Tamás Gusztávval akkor is, amikor az 1990-es évek második felében a (cseh)szlovákiai magyar művelődés nyolc évtizedes történetét feldolgozó négykötetes, többszerzős vállalkozásunkba belefoglunk. Azaz, vallva, hogy „közösséget közös élmények kiváltotta egységesítő folyamatok hoznak létre”, (cseh)szlovákiai magyarnak tételeztük „mindazokat a személyeket, személyiségeket, akik valaha is e közösség tagjai voltak (akár csak bizonyos történelmi periódusokban), és e közösség kultúrkörébe tartozónak vallották magukat, esetleg személyüket, eredményeiket e közösség vallotta magához tartozónak – tehát mindazokat, akik részt vettek (vesznek) a (cseh)szlovákiai magyar kontextusban”. És tettük ezt annak ellenére, hogy tudtuk: a mintegy négyszáz-négyszázötven kilométeres sávban az 1918-ban létrejött Csehszlovákiához csatolt magyar népesség korábban soha nem képezett egységes közösséget, és nem is tartott egymással közvetlen – nyugat-keleti irányú – kapcsolatot, hanem legtöbbször egymástól függetlenül, Budapesten mint centrumon keresztül kapcsolódott a magyar kultúrához, társadalomhoz, politikai közösséghez. Magyarán, amikor – 1918 előtt – a földrajzi ténynek megfelelően Pozsony és Kassa közelebb volt Budapesthez, mint egymáshoz. 1918 pedig ezt a „közelséget” szüntette meg, s kapcsolta egybe – politikailag, közigazgatásilag – Pozsonyt Kassával. Kivéve az 1938–1945 közötti időszakot, amikor a Magyarországhoz visszacsatolt részekre vonatkoztatva talán joggal beszélhetett Dobossy László egy helyütt „a felvidékiség végéről”, mondván, hogy „kiléptünk a szűk keretű kisebbségi életből, és az egyetemes magyar életnek lettünk a részei”, s körülnézve a hazában, „oda illeszkedtünk be, ahová a rokonszenvünk és a meggyőződésünk állított”. A csehszlovák állam keretei közt azonban valóban hosszan lehet sorolni azokat a kényszerhelyzeteket és egységesítő, közös tapasztalatokban és élményekben is megnyilvánuló folyamatokat, amelyek egyugyanazon politikai közösség tagjaiként egymás mellé terelték e területek magyar népességét, s amelyek az évek, évtizedek kohójában egyfajta – a történész Szarka László kifejezésével mondva – „kényszerközösséggé” formáltak, ami azután visszahatott életének minden területére. Így a kultúra és az irodalom vonatkozásában is, s az elkülönültség, illetve az egymással való összetartozás élményét, történelmi tapasztalatát tette számára egyöntetűvé, dominánssá. Az 1989 utáni, s főleg a következő évtizedforduló politikai-társadalmi-gazdasági és nem utolsósorban geopolitikai változásai, valamint végső soron a térségünket is elérő globalizációs folyamatok és hatások (s technikák) nyomán az ezekben az esztendőknél felnövekvő nemzedékeknek már egyre kevésbé volt (lehetett) közvetlen élményük ez a bezártság, illetve ez a *szűkebb közösséghez tartozás*, így az ön- és énképük kialakításában sem

játsz(hat)ott döntő, sőt hovatovább semmilyen szerepet, és éppen ez az egybetartozás-élmény vált számukra nemcsak hogy megélhetetlenné, hanem mára egyenesen értelmezhetetlenné is. Ami némely posztmodern társadalom- és személyiségfelfogások szerint felfüggesztette a – Szigeti László szavaival – „kollektív identitás megmaradásáulvénak dominanciáját”, s a „független alkotói álláspontokat, művészeti szemléleteket” helyezte előtérbe.

2. (Utópia-e, ami volt? S volt-e, ami volt?)

E felfogás tükröződik a szintén az 1990–2000-es évek fordulójától jelentkezett, illetve nevelkedett nemzedék(ek)kel érkező magyarországi Sipos Balázs magatartásában is, aki szerint az identitás „a közösséghez kötött sors, azaz a közösben felismert egyéni, illetve az egyénítettként átélhető közös”, ami „a modern diktatórikus rezsimek”, úgymond, „hermeneutikai monopólium-igényét” is magyarázza. Ezzel szemben „a késő kapitalizmus posztmodern közösségeiben magától értetődő alapállás a megújíthatatlan identitásokhoz való ragaszkodás elutasítása”, ahol „az Én fantáziáját heterogén diskurzusok töltik és szabdalják fel”, vagyis „a posztmodern az újraírható narratívát, a bizonytalan sorsot, a csereszabatos identitást preferálja”, aminek elsődlegessége megjelenik Németh Zoltán fejtegetéseiben, állásfoglalásaiban is. Sipos „esztétikai ideológiája” értelmében (sic!, ő használja így, nem is egyszer) a „koherencia eszménye immár utópia. A posztmodern késő kapitalizmus – a »transznacionális populáris kultúra« – nem teszi többé lehetővé a világmagyarázattal, humanista programmal, szociális érzékenységgel, népművelői elhivatottsággal, valamint empátikus konszenzusteremtő szándékkal és készséggel fellépő hermeneutikai közösségek létrejöttét (sőt, inkább ellenük dolgozik, felforgatja, parodizálja ezeket)”, mi több, így ő, „a posztmodern rezsimek nem is ambicionálják az ilyesmit”. Ezért „a hagyományt erősen befolyásoló, új hermeneutikai alapállásból beszélő új szerzők mint *erőközpontok* markánsabb hatást gyakorolnak a piacra, felélesztenek, a mélybe taszítanak, megszüntetve-megőriznek másikat [sic!] árucikkeket” [kiemelés tőlem – T. L.], így „egykor valóságosnak hitt figurák, élethelyzetek, problémák, célok és szándékok váltak giccsé, pátosszá, paródiává”. Mindennek tükrében már meg sem lep Sipos Balázs végkövetkeztetése, miszerint ő, „arrogáns későn érkező”, már azt sem látja be, „miért kellene erőt, munkát, leleményt fektetnie” az elsüllyedt múlt és irodalmi termékeinek megértésébe. Azért bátorkodtam hosszabban idézni Sipost, mert innen, az ő írása (gondolatmenete) felől értem (vélem érteni) azt a folyamatot, azokat az értékrendi változásokat és manipulációkat (a Kulcsár-Szabó Zoltántól már idézett, „esztétika lepleiben jelentkező ideológiai műveleteket”), amelyek a posztmodern „esztétikai ideológiájának” jegyében az utóbbi egy-másfél évtized szlovákiai magyar történéseit is jellemzik.

A szlovákiai magyar irodalmi hagyománynak az „esztétikai ideológia” jegyében történt átírása, illetve jelentős mértékbeni eltörlése e felfogás jellegadó képviselőit juttatta döntő – már-már döntőbírói? újkáderesi? – szerepekbe, akik – sokáig úgy tűnt – egyedül hivatottak meghatározni, mi az értékes és mi nem, ki az író, és ki a legjobb esetben is csupán avított helyi hagyomány, rosszabb esetben értéktelen, kismizmizendő selejt. Az „irodalomkritika [...] többszörösen is hatalmi kérdés” – szögezte le ide is vonatkoztathatóan már másfél évtizeddel ezelőtt (is) Tőzsér Árpád, vagyis, így ő, „az van, ami a médiumban van”, „aminek kritikai recepciója van”. A hajdani 'emigráns (minőség) – dilettáns' kétsarkú irodalomszemlélet nyolc-kilenc évtized elteltével, mai megjelenési formájában mintha a *képviselési irodalom* és a *minőségi irodalom, helyi jelleg és egyetemes érték* dichotómiájában élne tovább e csoport felfogásában (magyarán: ami képviselési, az eleve tételes, s mint ilyen, nem lehet minőségi, s nemritkán egyenlőségjel került a regionális és a provinciális közé is). Ebből a mára tulajdonképpen (egyelőre?) egyedülivé vált helyi (szlovákiai magyar) irodalmi kánonból – s csak remélhető, hogy nem az irodalomból – a már említett Turczel Lajost, Tőzsér Árpádot és Grendel Lajost kivéve, főleg az idősebb nemzedékek majd minden írója csaknem teljesen kiszorult. (Így például Duba Gyula, Gál Sándor, de tulajdonképpen Cselényi László, Koncsol László s lényegében Kulcsár Ferenc és Varga Imre is, mely sor természetesen tovább is folytatható.) Esetleg magánkiadásra kényszerülnek, mint legújabban Mészáros László, vagy saját maguk kénytelenek „összskalapozni” könyveik anyagi fedezetét, mint két utolsó kötete esetében a tavasszal elhunyt Kulcsár Ferenc tette, illetőleg valamely önkormányzat vagy társadalmi szervezet jóindulatára bízottak (itt ugyancsak Gál Sándor vagy a Bodroghközben élő Mátyás Hudák Katalin, esetleg a Pozsonyból Miskolcra költözött Aich Péter lehet a példánk). S noha egy

időben az kifogásoltatott a mai negyven-ötven közöttiek részéről, hogy a szlovákiai magyar irodalomban minden egy belső vetésforgó szerint dől el, s az irodalmi élet mozgásirányai is eszerint alakulnak, és a számottevő pozíciók mintegy körforgásszerűen mindössze két-három-négy kézben összpontosulnak, éppen ezért úgy belterjes és elvetnivaló az egész, ahogy van, most, hogy mindez – azaz a szlovákiai magyar irodalom intézményei (lapok, kiadók, internetes portálok, tanácskozások szervezése, kuratóriumok, bírálóbizottságok stb.) – mára, úgy tűnik, döntő súllyal az egykor ezt kifogásolók kezébe és hatáskörébe, illetve felügyelete alá került, újból kezd használatba jönni – rehabilitálódni? – részükről is a 'szlovákiai magyar irodalom' fogalma, illetve annak idézőjelek nélküli formája. Mely most már e valóban jeles alkotóknak és holdudvaruknak ad kiemelt érvényesülési, illetve önérték-érvényesítési lehetőségeket, s az így értett és a selejtes zömtől 'megtisztított' *szlovákiai magyar irodalom* úgy tűnik, újra visszanyer(het)te (polgár)jogait. Azzal a különbséggel, hogy most már nem közösséget jelentő, történetileg-szociológiailag determinált jelentésében, hanem kizárólag földrajzi értelemben használandó a 'szlovákiai' jelző.

Jelenleg a szlovákiai magyar irodalomban is az jelenti a legnagyobb gondot, hogy az ugyanúgy csoportideológiák és -érdekek mentén szerveződik, mint a magyarországi, s egy-egy irodalmi mű, írói életmű minősítése többnyire ezek alapján történik. Aki ezeken kívül esik, illetve alkatilag idegen tőle, hogy menedzselje magát, vagy valamilyen show-műsort szervezzen könyve köré – elveszett ember (fiatalt, középkorút, időset egyaránt beleértve). Vagyis épp az értékeknek az a „természetes összemérése”, „összemérődése” marad el, amiről erdélyi viszonylatban Kántor Lajos is többször beszélt, márpedig az elősegíthetné azok természetük szerinti kiválasztódását, önértékük s önsúlyuk szerinti megmérettetését. (Lehetséges azonban, hogy ezzel a mai „kanonizáltak” közül is jó néhányan pórul járnának?)

3. (Elfordulás a hagyománytól?)

Nem hagyható említetlenül, hogy utóbbi évtizedeink társadalmi, mentális és értékváltozásait figyelve ugyanazt állapítja meg a koherenciával, egységgel, önazonossággal kapcsolatban az idősebb nemzedékhez (nemzedékemhez) tartozó, s szintén a hagyományosan értett (cseh)szlovákiai magyar irodalomban nevelkedett Alabán Ferenc, mint az 1991-es születésű (magyarországi) Sipos Balázs: „A régebbi, eredendően szintézisteremtésre irányuló eszmeiség átértelmeződve látszik felbomlani – írja. – A teret nyert posztmodern szellemiség szempontjából valóban lényegtelené válhat az önazonosság megőrzésének – az egyéni és kollektív identitásnak – összehangolására tett kísérlet”, hiszen „a választható identitások szétszóródnak a nyelvben, és minden érvényességi igény valójában az adott diskurzus függvényévé válhat”. Alabán ugyanekkor elismeri az egyén csoportjával való azonosulásának „a kulturális hagyomány elfogadásán és követésén” alapuló útját is, s hogy egy nemzeti kisebbségi közösség „elsősorban a hagyományaiban fejezi ki önazonosságát”. És „azok számára is, akik kétségbe vonják, illetve tagadják a szlovákiai magyar irodalom és kultúra létét”, fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy ez esetben „nem a kultúra szintje, illetve milyensége az értékhatározó és fontos, hanem az ahhoz való viszonyulás és az azzal való azonosulás, amely által az egyénnek a csoportjával, a közösség tagjaival való identitását nyilvánítja ki”. Alabán szavait egyetértőleg nyugtázva nem mehetünk el szó nélkül azon jelek és jelenségek mellett, melyek a 2000-es évek közepén írt dolgozata óta továbbra is a szlovákiai magyarság „kulturális hagyományától való elfordulására” utalnak, s melyek akár a kulturális, illetve csoportidentitásának meggyengülésével is kapcsolatba hozható, többek közt erőteljes népességfogyásban (elvándorlás, asszimiláció stb.) megnyilvánuló eróziójával is összefüggésben lehetnek.

IV.

1. (Hol van otthon az ember?)

1989 a szlovákiai magyar író életében is a legnagyobb változást azzal hozta, hogy úgymond *kinyitotta* számára a világot. És most már nemcsak szellemi értelemben tárultak előtte szélesre a szabad és korlát(ta)lan tájékozódás kapui (melyek a digitalizáció és az internet elterjedésével ismeret-

szertési lehetőségeit és szokásait is mérhetetlenül megváltoztatták), hanem a valóságban is. Ettől kezdve szabadon mozoghat a világban, mindazon kötöttségek és gúzsok nélkül, melyek addig kép-
letesen is, valóságosan is szűk határok közé szorították. Mindez olyan új tapasztalatot jelentett a
számára, melyet korábban, illetve a „létezett szocializmus” évtizedei alatt nem ismerhetett. Az 1989
után felnőtt, illetve született nemzedékek világlátását, világérzékelését pedig természetesen már
ezek az új tapasztalatok, megváltozott életlehetőségek és -stratégiák is igazították.

Vegyünk ezzel kapcsolatban közelebből néhány példát. Az újonnan indulók közül, mondjuk, a
már emlegetett Durica Katarinát. Akinek, elődeivel összevetve, már az életrajza sem szokványos,
s amelyet azért is érdemes idéznünk, mert a „ki és mi a szlovákiai magyar” kérdését is új megvilá-
gításba helyez(het)i, és eddigi válaszsztereotípiáink felülvizsgálatára készíthet. Durica Pozsony-
ban született az 1980-as években, a Csallóközben nőtt fel, Nagyszombatban járt egyetemre, majd
Budapestre költözött; hosszú időket töltött a „nyugati világban”; volt idegenvezető, egy szlovákiai
magyar miniszter szövegírója, továbbá illegális éjszakai mozikarító az Amerikai Egyesült Államok-
ban, húszéves korában fél évre Egyiptomba ment, ám amikor hazajött, hamarosan újból útra kelt; élt
a Karib-szigetek egyik parányi szigetén, ahol a lakosság több mint 95 százaléka fekete; dolgozott
Jordániában, Tunéziában és Törökországban; későbbi – budapesti – férjével Brüsszelben ismerke-
dett meg, s a szlovákiai magyar lapokon és portálokon kívül tucatnyi magyarországi, szlovák és kül-
földi papíralapú kiadványba és online felületre írt; az afrikai élményeit feldolgozó *Szökés Egyiptom-
ba* című első lektúrájának szlovák kiadása pedig hónapokig vezette a szlovák könyves sikerlistákat.

Bizony, más világ, más életút és -modell, más sors(tapasztalat), más érzékenység ez, s nemcsak
Duba Gyuláékéhoz, Dobos Lászlóékéhoz, hanem az elmúlt hetekben elhunyt egyszemű éjszakai Kul-
csár Ferencéhez vagy akár egyik-másik íródiáshoz képest is, és teljesen más ahhoz viszonyítva, amit
„szlovákiai” vagy „felvidéki” magyar tapasztalatnak tudunk korábban. Vagy itt van a komáromi Fek-
te Anna, aki középiskoláit már a magyar fővárosban fejezte be, első verseskötetét a Fiala Írók Szövet-
sége adta ki, az osztrák fővárosban járt egyetemre, ahonnan Brazíliába ment orvos-anasztéziológusnak,
s onnan küldözgette magyar verseit a magyarországi és szlovákiai lapoknak. Az első verseskötetével
az idén debütáló kémendi Veres Erika ezzel szemben Törökországban, Isztambulban él, és török köl-
tőket fordít magyarra. S noha már korábban, a megelőző nemzedékek esetében is előfordult, hogy
egy-egy alkotójuk különböző okokból Magyarországra települt, illetve Budapestre költözött (Varga Im-
rétől kezdve az Iródiával induló Krausz Tivadaron vagy Bolemant Lászlón keresztül, mondjuk, az
1990-es évek második felében kezdett Pénzes Tímeáig), s onnan tart(ott) szorosabb-lazább kapcsola-
tot a szlovákiai magyar irodalommal, az újabban indulók (kezdők) már egy minőségileg más helyzetet
testesítenek meg, és más magatartást, más identitást képviselnek. Így a rendszerváltás évében szü-
letett Palágyi László is, aki közvetlenül gimnáziumi érettségije óta Budapesten él, miként a nála vala-
mivel idősebb Kálmán Gábor, továbbá a néhány éve kezdett Rácz Boglárka, és ott élnek a most in-
dulók: Nagy Hajnal Csilla, Gužák Klaudia, Bese Bernadett vagy a legfrissebb elsőkönyves R. Nagy
Krisztián is, és kevés az esélye, hogy egyszer hazatérjenek.

Haza?

Hiszen ők már ebben a kitágult földrajzi, politikai és szellemi térben vannak otthon...

1.1. (Kitérő: A név maga az ember?)

És lehet, ezt a korábbiakhoz viszonyítottan *mást (másultat)*, vagy nevezzük így: új, másféle, kialaku-
lóban levő identitást (esetleg stabil- vagy konstansidentitás-nélküliséget), de mindenképpen külön-
állást, elkülönülést jelzi már Durica Katarina (választott írói) nevének, névhasználatának szlovákos,
illetve kevert, szlovák-magyar formája is. Ami esetleg a név hagyományosan identitásjelölő, -hor-
dozó funkciójának roncsolódását is jelezni kívánja; s a személye és a neve közti távolságtartással a
név és személyiség találkozásának véletlenszerűségét is hangsúlyozhatja. Igaz, már megelőzően is
ismerhettünk példát – szlovákiai magyar írónál is – ilyesmire, méghozzá elég *egyedi* módon: György
Norbert használt ugyanis idegen névformát (keresztnev, családnév) a regénye fölött álló írói neve: a
Norbert György megválasztásával. (Mi több, a szerzőnek ez az identitásbújócskaja, „alkotói szemé-
lyiségének elrejtése” olyan frappánsra sikeredett, hogy ezzel – recenzense, Vajda Barnabás szerint
– esetenként még ismerőseit is megtévesztette, akik nem tudták, „vajon »Norbinak« vagy »Gyurinak«

kell-e őt szólítaniuk”). De ezt a fajta *nyelvi multikulturalitást* (identitássemlegességet?) jelzi Hunčík Péter vagy Strieženec Alex nevének tudatosan meghagyott szlovák írásmódja, sőt a legfiatalabbak, a most jelentkezők között is egyre többeknél tűnik fel a szlovákos hangzású név vagy idegen névforma: Gužák Klaudíanál például, vagy Janković Nóra nevében a szerb lágyítójeles betű. Hol van már az idő, amikor a pályakezdő szlovákiai magyar írók *Próbaút* című antológiájáról írva, többük nevének idegenes hangzásával (Farnbauer, Fellingner, Krausz, Talamon) kapcsolatban recenziánk, Zalán Tibor három évtizede még a névváltoztatás, névmagyarítás ötletét is felvetette? S bár más jellegű érdekességként, de itt is megemlíthetném, hogy a pozsonyi Phoenix Polgári Társulás szerzőjének, a női regényeket író Catalina Bianchinak neve is szlovákiai (felvidéki) magyar író, az ipolysági gimnáziumi tanár Bolgár Katalint rejti.

2. (A „bársonyostól” a maffiatörténeteken át a „rendszerváltás utáni időszak korrajzáig” és a nyelviidentitás-nélküliségig – új csapások a láthatáron?)

Azaz, tetszik, nem tetszik, nem lehet észrevétlenül hagyni, hogy ha létezett is valaha a történelmi kényszerek hatására kialakult szlovákiai magyar közösségi identitás, ha bizonyos szempontból s értelemben – legalább nagyrészt – integráns vagy koherens egységnek, képződménynek tekinthetünk is a szlovákiai magyar irodalmat, ez most változóban, lehet, megszűnőben is van. Nem véletlenül láthattam például Durica neve mellett már többször a 'felvidéki író' meghatározást, mint a 'szlovákiai (v. felvidéki) magyar író'. És ezt kell gondolnom akkor is, ha közben tudom, hogy éppen az ő legújabb, tehát harmadik, szintén a Librinél az idei Könyvhétre megjelent regénye személyes beszámolókon alapuló, véresen vaskos – ha úgy tetszik: szlovákiai magyar – tényanyagot dolgoz fel: az 1990-es évek Dunaszerdahelyének hírhedt maffiavilágát. (Csak érdekességként említem, hogy erre az élmény- és valóságanyagra épült már 2005-ben Barak László jelentős szakmai és olvasói sikert elért verseskötet-kompozíciója, a *Retúr a pokolba* is. Sőt, újabban Szomolai Tibor is feldolgozta a szóban forgó időszakot és anyagot *A klán* című nemrég vaskos maffiaregényében.) Durica és Szomolai könyvei bizonyos értelemben egyúttal az elmúlt évtizedek (cseh)szlovákiai magyar szépprózájának szociografikus-realisztikus vonulatát, az önéletrajziségra alapozott, s abból kibontott történetmesélés hagyományát folytatják. Azaz azon a nyomvonalon indultak, amelyen előttük például Dobos László, Duba Gyula, Gál Sándor vagy Bereck József haladt. Szemléletüket s részben mondandójukat, témaválasztásukat azonban már kisebb-nagyobb részben a rendszerváltás utáni esztendők valóságelemei igazítják. Ahogy Szomolai Tibor mondta egyik nyilatkozatában: a felvidéki magyarságról kívánt írni, amihez azonban „hozzátartozik a Pápay-klán, a fóliázás és a dunaszerdahelyi foci is” (de tett ilyen kijelentéseket a felvidéki magyarság sorsát történetekbe s keretbe fogó szándékáról Durica is). Mellettük a negyvenes éveiben járó programmenedzser és befektetési tanácsadó debütáns, Bogyó Noémi az 1989-es bársonyos forradalmat helyezte története középpontjába első, a Kalligramnál tavaly megjelent *Vakfoltok* című regényében. De már más megvilágításban, mint korábban ugyanezt Duba Gyula vagy Grendel Lajos – nem szlovákiai magyar, hanem szlovák nézőpontból. Csillag Lajos bemutatkozó regényében pedig már a „rendszerváltás utáni időszak korrajzát” adja (Rácz Boglárka), s mintegy a „radikalizálódás mechanizmusát” mutatja be. (Igaz, történetét eleve kiemeli a szlovákiai magyar kontextusból, így kísérelve meg azt tágabb összefüggésekbe helyezni.) S ebben a tulajdonképpen új, szlovákiai magyar térfélről belátható, illetve megélhető reality show-ban különleges helyet foglal el, még valahol a sor elején, György Norbert *Klára* című 2004-es regénye, mely viszont – Vajda Barnabás kifejezésével – „többszörös identitásbújócskát” folytat részben a szerző (narrátor) személyét, részben a címbeli Klára kilétét illetően, akiről kiderül, hogy *még önmagával sem azonos*. Vajda szerint György (vagy Norbert?) különleges atmoszférát teremt azzal, hogy regényének – szlovák–magyar („szlovmagy”?) keverék nyelve mellett – „hibás szórendjei”, „idegen (mondat)szerkezetei”, fonetikus átírásban szereplő angol jövevényszavai sajátos dimenzióba emelik át a történetét, ami egy új, szlovákiai magyar közegben is egyre gyakrabban megfigyelhető szociolingvisztikai jelenségre mutat rá. Vagyis György *Klárájának* nyelvi behatárolhatóságát, lekerékítetttségét, egyneműségét már nem tekinti elsődleges regényalakító tényezőnek, lévén hogy a nyelvkeveredést – nyelviidentitás-nélküliséget? – teszi meg műve szövegalakító tézisévé. Igaz, már nem abban a szokványos értelemben és egy kisebbségi írótól korábban

elvárt aggódással, hogy a nyelvromlás, nyelvfeladás veszélyére hívja fel a figyelmet, hanem egy olyan identitást jelenít meg, melynek (akinek?) ez a nyelvi elbizonytalanítottság adja meg a teljességét, mondhatni, biztonságérzetét.

S még mindig a nyelvnél tartva, a most harmincéves Száz Pál eddig könyvről könyvre váltogatva művei, úgymond, nyelvi *identitását*. Első regényével, a 2011-es *Arcadia* nyelv- és stílusimitációival például Balassi Bálint, illetve Csokonai nyelvébe és világába „szövegelt bele” (Csehy Zoltán), miközben a mai szleng elemeit is tudatosan engedte beszüremkedni könyvének két történetébe (*Daphnis búsongása, avagy A setét Arcadia*, valamint *Az csinált Arcadiának szép comoediája*). Ezzel szemben második könyve (*Halott föld, halott lányok*, 2013) napjaink kanonizálódott irodalmi nyelvén szólalt meg, míg legújabb, harmadik opusa – melynek könyvbéli Marad faluja megegyezik a szerző szülőfalujával, Pereddel –, a *Fűje sarjad mezőknek* című 2017-es, herbáriumként is olvasható, egyik értelmezője szerint „narratív rendezetlenségű” (Vida Gergely) „Phytolegendáriuma” viszont teljes egészében fonetikus és rengeteg szlovakizmussal megspékelt mátyusföldi nyelvjárásban íródott.

A napjaink szlovákiai magyar műveiben újabban fellelhető identitásváltozatokra, identitásjátékokra azonban természetesen további példák is említhetők: elsőként említve Tőzsér Árpádét, de Csehy Zoltán könyveiben is szaporák a szerep- és identitásjátékok, Németh Zoltán állati identitásokat próbálgat magára, Polgár Anikó pedig az antikba helyezi 20. századi (valóságos – valóságos?) önmagát, s még folytathatnánk, például Barak László legújabb verseskötetével is (*én nem menni lakni külföld*), amely szintén értelmezhető a meglehetősen kiélezett formákban és változatokban folyó jelenkori identitásküzdelmek felől.

3. (Az uszadékfa sodródása – avagy „Shakespeare-t Eminem ihlette a szonettre”?)

De hadd tegyek itt egy személyes kitérőt. Magam egy helyütt már négy évtizeddel ezelőtt az identitásproblémát és -küzdelmet jelöltem meg a 20. század egyik legfontosabb csomópontjának. Hat esztendővel később, 1983-ban pedig már így fogalmaztam: „...hősöm egyszerre groteszk és tragikus 20. századi pokoljárását az önazonosság megőrzésének kényszerítő parancsa és az önazonosság elvesztésének félelme indítja és motiválja. Századunk végéhez közeledve ennél kötelezőbb parancs és fojtogatóbb félelem aligha van.” Látható, az én életemben – az annak teret és időt adó, a személyiség uniformizálására törekvő totalitárius diktatúra felől nézve – milyen fontos szerepet töltött be az identitás problémája és meghatározó volta az ember tartására, cselekedeteire nézve. Látnom kell viszont – s más kérdés, hogy jó-e látnom, vagy nem –, hogy az utóbbi két-három évtizedben olyan irányba mozdult a (posztmodern?) világ, s mozdultak már a legújabb nemzedékek is, ahol az identitás kérdése bizonyos összefüggésekben és vonatkozásokban másodlagossá válik, és egyre nagyobb teret hódítanak maguknak az identitásnélküliség vagy különböző hibrididentitások ideológiái, eszméi. Vagyis az ún. 'szociológiai szubjektum' (társadalmi lény) helyét egy 'posztmodern szubjektum' veszi át, melyet (akit) egy amerikai kutató, Stuart Hall úgy ír le, hogy nincs „rögzült, lényegi vagy folytonos identitása”, amely (aki) számára „az identitás »mozgatható ünnep«” lesz, azaz „aszerint formálódik és alakul, ahogyan a minket körülvevő kulturális rendszerek reprezentálnak és megszólítanak bennünket”. (Ilyesmire gondolhatott a tavaly elhunyt, Angliában élt lengyel filozófus és szociológus, Zygmunt Bauman is, aki napjainkat a „folyékony identitás” korának nevezte. Ez alatt elsősorban világunk folyamatos változását értette, ami mára nemcsak a biztonságérzetét, hanem úgymond szilárd identitását is kikezdte, mely ennek következtében – a körülmények alakulása szerint – folyamatosan változhat.)

Nem meglepő hát, ha a Durica Katalin regényeiben megjelenő (szlovákiai magyar) identitásmin-tákat, -változatokat figyelve Petres Csizmadia Gabriella azt vizsgálta, hogy a „térhez és nyelvhasználatához fűződő [...] tisztázatlan vagy rétegzett kapcsolódási pontok keltette idegenségtapasztalatok hogyan vezetnek el az identitás elbizonytalanodásához”. A harmincas éveit derekán járó Kálmán Gábor viszont, aki 2011-es *Nova* című, a Kalligramnál megjelent regényével ugyancsak minden előzmény és irodalmi előélet nélkül robbant be az irodalmi köztudatba, saját, illetve regényhősei identitáshiányának, még inkább identitásnélküliségének eredőit így vázolja fel egyik interjújában: „...én például mindig, minden életkoromban idegen voltam. Három-négy évesen Érsekújvárról elköltözve a már összekovacsolt csoportba később érkező magyar gyerek voltam a szlovák óvo-

dában. Megint később a szlovák elemi iskolában ugyanígy a beeső magyar srác. Aztán, amikor már elég idős voltam a Lévára mindennap buszozáshoz, akkor a már összekovácsolt osztályba késve érkező gyerek voltam a magyar iskolában is. Aztán délre költözés után a határ menti magyar iskolában megint csak késve érkező kívülálló. Gimnáziumba érve Pápán, Magyarországon én voltam a messziről jött szlovák fiú. Az egyetemen Budapesten nekünk, külföldieknek külön tanulmányi előadónk volt és külön kollégiumunk. És így tovább.” S a már szóban forgott, harminc körüli Száz Pál is így beszélt nemzedékéről: „...Ha megnézed a generációkat, láthatod, úgy sodródunk, mint az uszadékfa. [...] És itt nemcsak az egyik napról a másikra való ismeretlen irányba történő sodródásról van szó, hanem a megalkuvásokról is. A világ dinamikus, illetve azzá vált, éppen amikor gyerekek voltunk. A rendszerváltás meg a következményei, az átrendeződő társadalom, a járt és járatlan utak összemosódása telibe találta a gyerekkorunk. Mi voltunk az első generáció, amely számítógépes játékokat játszott (micsoda grafika!), de közben még voltak bandázások, bringázások, bunker-építési projektek. [...] A mi generációmban sok minden összeér: a régi formák, amelyek a későbbiekben feloldódtak, és az új dinamizmusa, amelyhez az előzőek nem tudnak olyan elevenen alkalmazkodni. Mindenhol otthon vagyunk, de mindenhol idegenek...” És végül még egy idézet a már nála is fiatalabb, még egyetemista, Dunaszerdahelyről induló Mellár Dávid *Minden valóság egyszerre* című rövidprózájából (aki mellesleg a Kalligram legújabb számában Németh Zoltán költészetének poszthumán értelmezéséről tett közzé értő tanulmányt): „Dorian Gray tükrébe nézni byroni spleennel. Az eltűnt idő nyomát keresni a százéves magányban. Az évszázad kurvait vinni ágyba. Tizenegyezer vessző is kevés lenne Don Juannak. Lefektetni Bovarynét. Végignézni, ahogy Putyin Kareninát dugja, Obama meg őszinte boldogsággal kamerázza. Egy valóság van, és abba minden belefér. Ha minden egyszerre valósulna meg az állandó teremtdésben és múlásban. Ha kilépnénk belőle. Látnád lovagolni Sancho lován Picassót. Ellopnád Van Gogh fülét George Sandtól. Rimbaud Afrikában Hendrixet baszná kéjesen egy döglött tevéen, koszosan fénylő aranyrudak közt. Petőfi Michelle Wilddal egy pornóban kokót szívna. Kerouacot Goethe vinné el stoppal Weimarból Denverbe. Kiderülne végre, hogy Mindenmindegy Jakab Mickey egérbe volt szerelmes. Hogy Shakespeare-t Eminem ihlette a szonettre. A fiatal Márai meg az öreg Coelho közeli rokonok, pedig nincs bennük semmi azonos. [...] Penelopé titokban szülte Joyce-ot. Az apa vagy Sade márki, vagy akárki. Túl sok. Túl sok lenne minden valóság egyszerre.”

Szlovákiai (felvidéki)? Magyar? Próza? Irodalom? Fogadjuk el mindnek, meg egyiknek se?

Ki tudja?

Az idő dönt minderről, s nem a válaszuk...

(S csupán margóra, mert ez már egy másik irányba is elvinne bennünket: az identitásküzdelmek, identitásformák, nemzeti identitásképletek és a transzkulturalitás összecsapása felől értelmezi Németh Zoltán legújabb, egészen kiváló eszmefuttatásában a futball és a stadionok világát – az Athletic Bilbao baszk és a dunaszerdahelyi DAC [elvileg szlovákiai/felvidéki magyar] labdarúgó-csapatok megtestesítette csoportideológiák elemzésével.)

V.

1. (A történet vége? Egy új kezdete?)

Újból végiggondolva az előzőeket, lehet, általános(abb) érvénnyel, az ún. határon kívüli magyar irodalmak vonatkozásában is el kell fogadnunk a délvidéki (/jugoszlávai/vajdasági) Bányai János meglátását, aki szerint a 2000-es évek elején befejeződött „egy történet”, amely 1918-ban kezdődött el, noha a ’történet vége’ itt nem azt jelenti, hogy „megszűnt” valami, csak azt, hogy onnan *egy másik történet* vette kezdetét. Azaz, értett egyet a fentebb már e vonatkozásban is idézett Tózsér Árpáddal, „az új magyar irodalom történetében a törésvonalak többé nem a határok mentén” jönnek létre, hanem azok „az egymással vitában álló, de egymást ki nem záró, egyidejű kánonok és kulturális keretek szerint” alakulnak. Vagyis „a határok nyitottak”, melyek „megkülönböztetnek” ugyan, „de nem választanak el”. S ez már valóban *egy másik történet* (is lehet). Erre vonatkozhat egy további megközelítésben az amerikai Francis Fukuyama elhíresült tételére utalva Duba Gyula is: „A történelem elmúlt. Mintha jó ideje a folyamatos jelenben élnénk, a huszadik század neveltjeiként a huszonegyedik században.” Vagyis a

törésvonal itt is húzódhat, abban az értelemben, hogy – tárgyunknál maradva – a kortárs szlovákiai magyar írókat nézve már mind népesebb vonulatot alkotnak a 21. század „neveltjei”, akik egyre értetlenebbül tekintenek a 20. század még itt maradt, az új évezredben tétován csetlő-botló figuráira, s azok életvalóságának, létezésének értelmezésére lassan már fogalmaik sem lesznek. Akiket nem egy esetben már – s ez is mind gyakoribb tünet – nem a műveikből, hanem a műveikről szóló irodalomból (és annak általánosításából, csúsztatásából, egykori valóságukat minősítő vaskos ideológiákból, ideológiai tantételekből) ismernek csak, s korántsem látják megtérülőnek (kifizetődőnek) alaposabb megismerésüket. És eljőhet az idő, amikor már abból sem. Hiszen megbízható kiadványlisták, megfelelő kritikai recepció, továbbá összegző bibliográfiák, valamint elhivatott irodalomtörténészek és kutatók nélkül a szlovákiai magyar irodalom történéseinek, történetének, alkotóinak, műveinek pusztá áttekintése is egyre lehetetlenebb feladatnak látszik, melyek híján hovatovább már annak az egyszerű nyilvántartás szándékával elgondolt dokumentálása, feldolgozása is pusztá óhaj maradhat. Vagyis megtörténhet, hogy míg a somorjai Fórum Intézet, valamint a szlovákiai magyar történészek és történészhallgatók jóvoltából a szóban forgó nemzetrész politika- és köztörténete a lehetséges részletekig feldolgozást nyerhet, addig irodalmának, irodalmi életének története – tehát társadalomtörténetének egy további fontos vetülete – feltáratlansága, rögzíthetlensége okán egyre követhetlenebbé, illetve láthatatlanabbá válik. Márpedig ha elfogadjuk ugyancsak Bányai János tételét, hogy a határon túli irodalom is *magyar irodalom*, az iméntiek hiánya a 2000-es évek elejétől a magyar irodalom történetének áttekinthetőségét, összefoglalhatóságát is nagy mértékben nehezíti majd. Kérdés viszont, hogy a folytonosság figyelmen kívül hagyásával, a történelmi folyamatok és történeti szempontok mellőzésével nem vesznek-e semmibe a közösségi-társadalmi diszkusszióknak olyan elemei és dimenziói is, amelyek láthatóvá és megérthetőbbé, értelmezhetőbbé tennék azt az utat, melyet története során a szóban forgó nemzetrész nemzettestből történt, száz évvel ezelőtti kiszakítása után megtett. Illetve van-e még – lehet-e még – szükség(e a jövőnek) ezen utak és folyamatok belátására, akár egy, ez esetben az adott irodalomrész történetének vonatkozásában is?

2. (B. m.?)

Végül, elgondolkodásra, még egy felvetés. Demográfiai mutatók, népességstatisztikák igazolják, hogy az elmúlt száz év során, de különösen az utóbbi másfél-két évtizedben a határon túli magyar közösségek közül a (cseh)szlovákiai (felvidéki) magyar népesség lélekszáma csökkent a legradikálisabban, illetve a leggyorsabb ütemben. Csak 1950-től, az utóbbi közel hetven évet nézve (s még akkor is, ha az 1970–1980-as években ez a szám valamelyest növekedett): 1950-ben 354 000 (ez az adat még a reszlovakizáció hatását tükrözi), 1961-ben 518 000, 1970-ben 552 000, 1980-ben 559 000, 1991-ben 567 000; ám a rendszerváltás óta: 2001-ben 520 000 (azaz tíz év alatt mínusz 47 000), 2011-ben 458 000 (vagyis újabb tíz év alatt mínusz 60 000) – azaz az utóbbi két évtized alatt több mint 100 000 a fogyás). S ha az ilyen mértékű marad, és 1991–2001 között 40 000, 2001–2011 között 60 000 volt a csökkenés, 2021-ig újabb hatvan vagy már esetleg nyolcvanezerrel kevesebb lesz (lehet) a szlovákiai (felvidéki) magyarság lélekszáma, azaz 400 000 vagy 380 000 marad? S ebben benne van az a választási, illetve népszámlálási magyaroknak nevezhető, főleg fiatal(abb) évjáratú népesség is, akik tartósan külföldön élnek, dolgoznak, de állampolgárságukat, esetleg szüleiknél bejelentett lakcímüket ideiglenesen (?) még megtartották, ám kulturális értékteremtő és -fogyasztó erejük már nem odahaza, nem a szlovákiai (felvidéki) magyarok körében érvényesül, nem annak gyarapodását szolgálja. Felvethető a kérdés, nincs-e (nem lehet-e) mindez összefüggésben – természetesen sok egyéb mellett – a kulturális-nyelvi kötődés meggyengülésével, az Alabán Ferenc emlegette közösségi identitás sérülésével, s nem játszott-e (játszik-e) bele mindebbe nagymértékben a szlovákiai (felvidéki) magyar kultúra integritásának, koherenciájának megbomlása, szervezetségének fellazulása?

Más megközelítésben: a szlovákiai magyarságot nézve beszélhetünk-e még egy olyan íratlan „társadalmi szerződésről”, amelyről Bányai János szolt tizenöt évvel ezelőtt, s amely közösséggé tehet egy kisebbséget, mert az összetartja, s amely nélkül „nem lennének közösségek”? Azaz a szlovákiai magyarság tud-e még, kíván-e még közösséggé létezni, és nem indult-e bomlásnak máris? Továbbá létezik-e, létezhet-e még olyan sajátos és közös létélménye, létszemlélete ennek a rohamosan fogyó nemzetrésznek, mely kifejeződésre lelhet az irodalomban is, s nem ennek a bom-

lásnak a jegyeit hordozzák-e azok a jelenségek, amelyek irodalmában, irodalmi életében különösen évtizedünkben, napjainkban pedig kiváltképp egyre erőteljesebben mutatkoznak meg, s környörtelesen szembenállásokká látszanak merevedni?

Mindenesetre meggondolkodtató, amire Beke Zsolt figyelmeztetett még 2016-ban „kultmag”-jában, a Dunsztban: „Az utóbbi évtizedekben sem a politikai, sem a gazdasági, sem pedig a »szűkebb értelemben vett kulturális elit« közül egyik irányból sem látni »olyan átfogó kezdeményezést, amely [...] időközben kétfelé szakadt szlovákiai magyar közösség számára egy általánosan elfogadott, tartós minimumként szolgálhatott volna, és amely a lehető legtöbb társadalmi rétegnek friss gondolatokat, nekik tetsző kultúrát biztosíthatott volna.«” Egyúttal figyelmeztetve a kultúra támogatása – főleg a Magyarországról érkező pénzforrások felhasználása – körüli kérdőjelekre is, vagyis arra, hogy – mint véli – „a gazdasági elit egy része bevételi forrásként tekint a kisebbségi kulturális támogatásokra, mások pedig ezen az úton szeretnének ebbe az elitbe bekerülni – politikai nexus, kis lobb, majd rizikómentes jövedelem, így néz ki számukra a kérdés”. Más oldalról viszont egy korábbi szlovákiai magyar parlamenti képviselő indulatos (modortalan?) s meglehetősen kócos magyarságú Facebook-bejegyzése nemkülönben érdekes és szerföltött tanulságos lehet tárgyunk szempontjából (is), aki egy minapi irodalmi ütésváltáshoz fűzött megjegyzésében a következőképpen fakadt ki: „Azt írja itt valaki, hogy »tisztességes felvidéki irodalmat tudjunk csinálni«. Kérdem én, minek, arra a kis időre, ami már csak kb. pár évtized a mostani asszimilációs tempó mellett?! Fenntartható felvidéki irodalmat csináljatok, b. m., amihez kell fenntartható magyarság, az pedig nemzeti szempontok nélkül lehetetlen. Olyan irodalmat csináljatok, amelyik ehhez hozzájárul, baszszátok meg! Egyébként nincs rátok szükség!”

3. (Összefoglalásul?)

Összefoglalásul tehát: ha vannak is (még) szlovákiai magyar írók (a szó korábbi értelmében), bizonyos, hogy mellettük – főleg a fiatalabb nemzedékek tagjai közt – már megjelentek azok a felvidéki – Felvidékről (Szlovákiából) származó, itt született, illetve gyermekkorukat itt töltött vagy itt nevelkedett – írók, akiknek már nincs, úgymond, meghatározó ’szlovákiaiság’-élményük, és identitásuknak már nem képezik döntő elemeit a „nemzetiségi lét”, a „határontúliség” jellegadó vonásai, az egy országba – s még kevésbé egy utódállamba – zártság megmásíthatatlan ténye. És akik már nem tekintik előzményüknek az ún. szlovákiai magyar irodalmat.

Továbbá, a következőket feltételezve:

1. hagyományos értelemben vett szlovákiai magyar irodalmi műhelyekről ma nem beszélhetünk, akkor sem, ha néhány újabban szerveződő csoportosulás, friss elhatározás, illetve akarat is keresni kezdte itt a megnyilvánulási formáit, műhellyé (műhelyekké?) szerveződésének lehetőségeit, identitását;

2. hagyományos (korábbi) értelemben vett szlovákiai magyar irodalomról a jelenre vonatkoztatva nem vagy csak egyre szűkülő értelemben, s csak az egymást követő új nemzedékek számára mind kevésbé értelmezhető és mobilizálható múltra vonatkoztatva beszélhetünk;

3. az utóbbi évek fejlődési irányait és a legújabban fellépő szerzőket nézve vélhetően a ’szlovákiai magyar irodalom’ fogalom használata tovább problematizálódik, mint ahogy 1918 előttre sem használhatjuk a ’felvidéki irodalmat’ megkülönböztető értelemben, miközben, mint anno, felvidéki (illetve szlovákiai) magyar írók: itt élők, innen elszármazottak, itteni gyökereiket meg nem tagadók és innen vett írói anyagukat műveikben továbbra is aktivizálók a jövőben is lesznek;

4. a magyar irodalomnak (várhatóan) változatlanul megmaradnak bizonyos felvidéki (szlovákiai) magyar (intézményes) fórumai (esetleg – egymással párhuzamosan, sőt egymás ellenében is! – ugyanolyan jellegűből több is);

5. s az is lehetséges, hogy a szlovákiai (felvidéki) magyar írók műhelyei a jövőben egyre kevésbé korlátozódnak majd – de már a jelenre vonatkoztatva sem mondható ez el teljes mértékben – Felvidékre (Szlovákiára), s azok elvileg a magyar nyelvterület egészén szétszórva is megtalálhatók (elképzelhetők) lesznek majd.

És végül Pozsony és Kassa ismét közelebb kerül(het) Budapesthez, mint egymáshoz – akárcsak 1918 előtt, s szemben az 1918–1989 közötti évtizedekkel.

KEMSEI ISTVÁN

Villányi László: voltaképpen

Vigilia, 2017

kritika

KEMSEI ISTVÁN (1944) Budapest

Villányi László vékonyka esszékötete üzenet a külföldi költészetelméletekbe mindenképp kapaszkodóknak: a vers nem pusztán szójelentéseiben összeszerkesztett szövegből áll össze. A szöveg csupán a vers megfogható megtestesülése, ahogy a nem is oly rég meghaladott *moderne*k mondták volt: a *vehikulum imágó*. Vagyis a vers továbbra is valami más, valami mögöttes, olyan, amit nem lehet a bármilyen alapos elemzések kalitkájába zárni, a nyelv és az élet olyan angolnája, ami a szépség fogalmával egyetemben folytonosan kisiklik a tudományosság karmai közül.

A Villányi-féle esztétika szerint a vers a valóságra vetített álomból és a képzelet világának önmagára nagy önfegyelemmel irányított csapongásból áll össze. Nagyjából úgy, ahogyan Proust írta a *Swann*ban: „Ez a mosoly énnekem jutott, mert nem vettem le róla a szememet. Akkor aztán emlékezve arra a másik tekintetre, amely oly kék volt, mint a Gonosz Gilbert üvegablakán áthatoló napsugár, azt mondtam magamban: »No lám, észrevett.« Azt hittem, hogy tetszem neki, hogy akkor is gondol rám, amikor elhagyja a templomot, és hogy este, Guermantes-ban, talán szomorú is lesz éniamtam.” „Engem mondogatott magában” és még inkább: „Elgondoltam, hogy elgondol” – írta le a kései utód (Villányi – versben). Korántsem lehet véletlen a költészetek ilyenén fajta találkozási. A világérzés egész személyiségen keresztül történő átszűrtsége. A gyermekinek megőrzött képzelet játékaiknak elfogadása, miszerint minden a személyiség érdekében, őérette történik a valóságban. Csakis azért van minden, hogy őt elképzelhesse. Vagyis: eszerint a líra világképi középpontjában csakis a személyén (*self*) áll és állhat önmagában, persze ezernyi változatban és maszkban.

A *voltaképpen* mindössze kilencven oldala és tizenöt kisesszéje arról nyilatkozik, miképpen is születik a vers, hogyan szilárdul költeménnyé – netán válik etikai kizárólagossággá is – a szerző világában az élmény, majd új formájában hogyan bukkan fel a valóság egy másik, ugyan nyelvben ismerős, de fogalmilag mindaddig ismeretlen oldalán. A cím etimológiailag is pontos meghatározása az esszékötet eszméjének: miképpen épül fel a vers a

költőnél a maga (mi)volta szerint, szilárdul végleges kristályosodási ponttá a maga sajátos (mi)voltaképpen.

Régi nóta, de változatlanul fennáll az a kizárólagos tétel, hogy a vers erkölcsi tartás is. Azt is mondhatjuk, hogy erkölcsi tartás nélkül nem is létezhet költészet. Villányi a saját költői létezésének középpontjába helyezi ezt a „maga-tartást” – ami indíttatását illetően egyetemes vallásaitokai gyökerű, s éppen ezáltal örök érvényűnek tekinthető –, hogy mennyire, azt a kötet két – a széppróza nyitó és záró egyensúlyát helyettesítendő – kisesszéje, a *„Szeretettel és irgalmasan”* és a *Miképpen* mutatja, amelyekkel keretbe foglalja a könyvet.

„Aki megosztja a másikkal tétozását, gyengeségét, esendőségét, beavatja saját hasonló élethelyzetébe, többet segít, mint aki tanácsokat osztogat” – nyitja a könyvet a *„Szeretettel és irgalmasan”*-ban Villányi, mintegy elleplezve vele azt, hogy könyve szinte nem áll másból, mint alig leplezett tanácsadásból, sőt, megkockáztathatjuk azt a feltevést is: szorosabban vett tanításból, ahogyan azt *Az új évezred szelleme* című kisesszé tanúsítja, amelyben Villányi *ad absurdum* egy egész oktatási és gondolkodási/világismereti rendszert épít Weöres néhány sorából. Hogyan tágíthatja végtelenné az ember képét a költészet? Melyek azok a valóságdarabok, amik a költészet számára lényegesként megragadhatók, s nota bene: a valóságban is hasznosíthatók? Hogyan lehetséges néhány sorból egy egész világot felépíteni, felmutatni?

Nincs titka a költészetnek, illetve csak titka van, ami benne rejtezik a nyelvben, annak jelentésbeli gazdagságában. Ennek a titoknak a megfejtése amíg világ a világ, várat magára. Villányi sem tehet mást, megkísérli leleplezni a maga sajátos titkát vagy annak legalább az árnyékát. Ez a típusú ön-élveboncolás másoknál általában nem szokott sikerre vezetni, csakis abban az esetben, ha a teljes költő-személyiség feltárára kerül. Ehhez pedig bátorság kell. A kíméletlen őszinteség bátorsága. Az öregkor határához érkezett költőnek nincs már mit titokban tartania a kíváncsi tekintetek előtt. Egész költészetének alaptétele: a költő maga a „szerelem-mániás” (*A költészet mibenléte*), teljes ember, aki a

világot csakis mint az örök szerelem tárházát képes felfogni.

A „szerelem” denotatív panteizmusa pedig mindenhol jelen van. A Rába-parti töltésen biciklizés közben felszedett különleges színű-formájú kavicsban, egy feketególya fészkében, az egymást váltó évszakokban éppen úgy, mint a szorosan vett természeti környezet változásaiban, a növények-állatok megnyilvánulásaiban, a minduntalan szükségyszerűségükben felbukkanó „lányok” folytonos jelenlétében egyaránt, akik kire is gondolhatnak állandóan, mint a szerelemittas költőre, aki versbe képes szublimálni-szintetizálni képzelt és valóságos világának minden jelenségét.

Minden költő narcisztikus jelenség. Van, aki versben-vallomásban bevallja, hogy ebben a személyiségre visszaható, rá mint a személyes egyetemlegességben ható világban-világból meríti versét, és van, aki szemérmesen titkolja önzésének ezt a tartományát. A nagy mester ebben Proust, aki hosszú oldalakon keresztül az unalomig boncolja *Swannjának* és *Odette-jének* minden benső rezdülését, viszonyulását, elgondolásait éppen aktuális szerelméről, szerelmének minden lehetséges gondolatát a másikba kivetített önmagáról.

A költészet egyik nagyszerű képessége, hogy világokon, világérzéseken képes átrepülni. Proust hőségének legbensőbb útjaihoz hasonlóan, kiszakadva a Téből és az Időből, soha nem járt tájakon utazhat keresztül, az USA-tól Kínáig, ahol minden és mindenki ismerős. Törékeny, fekete bőrű lány nyújthatja át a chicagói négyes buszon vagy a magasvasúton a költőnek azt a füzetet, amelybe majd a *Vivaldi naplójából* című verskötet költeményeit kell majd írnia (*Egy másik évszak*). Álmában a szabadkai villamoson egyik mestere, Kormos István hetvennégy (a szabadkai villamos 1974-ben szűnt meg) villamosjeggyel lepi meg, hogy aztán az egyik kanyarban kirepülve kimondhassa: „Látod, ez az én formám” (*Vonal*).

Hogyan születik a vers? Ezt kellene megfogalmazni, ha egyáltalán lehetne, ha volna hozzá varázsszó. Azonban a „keletkezés” folyamata csupán körülményeiben körülírható, ami több is, kevesebb is a megvalósulásnál. Villányi mindenesetre neki-vág a kudarccal kecsegtető vállalkozásnak. Filozófálgatás, esztétizálás közben addig a pontig mindenesetre eljut, ameddig ember egyáltalán eljuthat, vagy mint *A költészet mibenléte* esszéjében a szépségkutató példamutató elődök – Camus, Stendhal,

Gadamer, Pao-csaj, Goethe, Valéry, Celan, Eliot, Rilke, Petrarca, Shelley, Keats stb. –: a megfogalmazás magasztosságáig, ami – valljuk be! – a semminél alig valamivel több.

Villányi költői „gyakorlata” azonban egészen mást mutat: mint rendesen és mintegy magától értetődően a denotátum denotátumát, azaz először kőről kőre megépül egy sajátos, különösnek is mondható, Gulácsy Lajos festményeihez hasonló világ a maga képeivel, struktúrájával egyetemben, majd létrejön ennek a világnak költészete. A szabadkai villamos és a vivaldiság megléte és hitelessége tétele mind-mind termékeny alapok ehhez a költészethez. Mindkettő esetében, ha halványan is, mégis föltárul a költészet egyik titka. Annak, hogy Villányi a valóságban egyáltalán járt-e Szabadkán, vagy Vivaldi írt-e naplót, ebből a szempontból nincs jelentősége, mint ahogy annak sincs, hogy a tatai Öreg-tó vizében vagy partjain valóban léteznek-e azok a kimérák, akiket Villányi kitűnő prózaműve, a *Kimméria* (2014) elbeszél.

Nem számol be róla tényszerűen, de a szöveg-
emlétekből kiderül, hogy a *Vivaldi naplójából* (1997) és *A szabadkai villamos* (1998) kötetei közös ihletettségűek (valójában ez a többszöröződött ihletőerő a középpontja az egész könyvnek). Ama termékeny denotátumban felépített másik világnak

rekvizitumai, szükséges velejárói, mondhatni, denotációs testvérei: „Ilyen könnyedén járunk át egy másik életbe. Ahol egymás mellett létezünk, és sétálunk, és megírjuk újra meg újra a másik történetet” (*A váltáska*). Mindenesetre, szabad átjárást találunk az egyes Villányi-kötetek denotátumainak azonos szintjei között, éppen úgy, mint a *valaki majd* (2008) ismeretlen költőnőinek versei esetében is: „Fogalmam sincs, miért éppen nekem küldözgették történeteiket a nők. A világ minden tájáról. Még börtönből is. Jött regény, eposz, szonett, de túlírt volt mindegyik. Valamennyiből négy sort tudtam hasznosítani, mint ahogyan mindig csak azonos mennyiségű mézet lehet kiemelni egy kanállal” (*Miért e nők*).

Ezzel tehát megvolnánk. Olyan könyvet tarthatunk a kezünkben, amelyből megtudhattuk, hogyan s miképpen keletkezhett egyetlen költői világ a számtalan közül, hogyan tárul fel szemünk előtt annak minden lehetséges gazdagsága. *A költészet mibenléte* pedig nem másban rejlik, mint ebben: „A nyelv varázslata pedig megengedi, hogy úgy rakja össze a szavakat, olyan rendet teremtsen közöttük, hogy azok másfajta minőségben létezzenek,

mint a köznap beszédében. Hiszen magában a nyelvben is tengernyi költészet rejtőzik. A jó mű által az olvasó is költővé válik, a vershez hozzáadja a maga emlékeit, álmait, gondolatait, és akkor az már sokkal tágabb lesz. A költészet kínálja a legmagasabb szabadságfokot.”

S máris visszaérkeztünk a költészet etikájához, arra a pontra, amit a kötetnyitó írásban Villányi fölvetett: a benső harmónia szabadságfogalmához. Először a kötet tengelyében, Tao Csient idézve: „Józanág és mérték vezet, sose vétkeznék ellene, mi

az »elég«-en túl vagy, nekem ingyért se kellene” (*Mérték*) – majd a zárlatban, a *Miképpen*-ben Kempis Tamást: „Békére és igaz belső azonosságra szól a rendeltetésed...”

Érték és mérték – mondja ki, ha nem is szó szerint Villányi a minden szólások egyik zengzetes közhelyét. Legyintheznénk is erre akár, csak hogy ennek itt, ebben a szövegkörnyezetben ólomsúlya van. És rangos, „maga-tartó” mögöttese, amit ha utánozni nem is, az ifjabb nemzedékeknek belőle tanulniuk illene.

KIS PETRONELLA

Szöllősi Mátyás: Váltóáram

Európa, 2016

„Borult, ólomszínű ég. Csak a szemközti tízemeletes házak fölött szűrődött át némi fehér fény. Úgy nézett ki, mintha valaki a felhőkön át elemlámpával fürkészné a várost. Azt hittem, lenyúl és kiemel valamit magának, de nem egy kéz volt, hanem egy fölrobbant csillag fénye.”

A 2017-ben Margó-díjat nyert *Váltóáram* Szöllősi Mátyás első megjelent prózakötete. Címe arra a jelenségre utal, amely az egész könyvön átvonul, a különböző történetek szövegszervező erejévé és összekötő kapcsává válik: az Orion egyik csillagának felrobbanására. A vakítóan éles fény a szereplők életének olyan krízishelyzeteit világítja meg, amelyek változtatást, sürgős cselekvést és problémamegoldást igényelnének, az elbeszélések férfi narrátorai azonban a legtöbb esetben mégis tehetetlenek és kiszolgáltatottak maradnak. Szöllősi novellái statikusak: szereplői megrekedtek, túlságosan magukba mélyednek, belső lelkivilágukba merülnek ahhoz, hogy képesek legyenek jól érzékelni a körülöttük lévő világot. Magukban vívódnak, belső beszédük, monológjuk elszakítja őket a valóságtól. Reakcióik jellemzően lassított felvételenként ható, széttördelt kép- és tudatfoszlányok, amelyek sok esetben nem is az aktuális szituációra irányulnak, hanem a véletlenszerűen kiragadott környezetkomponensekre és a múlt eseményeire fókuszálnak.

Az égbolton ragyogó szupernóva többségében egymástól független életszituációkat szemléltet, arról azonban szinte semmit nem tudunk meg, a

történetek térben és időben milyen közel vagy távol játszódnak egymástól – de sokszor az is homályba vész, tulajdonképpen milyen többletet ad hozzá ez a robbanásszerű kitörés az egyes novellákhoz. Némelyik elbeszélésben reagálnak rá, vitatkoznak róla a szereplők, néhol viszont egyáltalán nem kap jelentőséget, éppen csak megemlítik néhány mondatban. A csillagrobbanás szerepe kissé elnagyoltnak tűnik, mivel a cím és a borító is erőteljesen reflektál rá, a történetvezetés szempontjából azonban korántsem kap ekkora nyomtérket. Az elbeszélések önmagukban jól megcsiszoltak, feszesek, de maga a kötetsszervező jelenség nem transzformálódik annyiféleképpen, ahogyan megtehetné – ennek kidolgozottsága lehetett volna intenzívebb, hogy minél különbözőbb (vagy éppen egy egységes) perspektívát hozzon létre az írások között.

Három olyan novella található a kötetben, amelyekben igazán karakteres a szupernóva megjelenése, és amely írásokban valóban többletjelentést hordoz. A *Betelgeuse* tudományos magyarázattal igyekszik alátámasztani a szokatlanul éles fény felbukkanását: „a szétszóródott anyagból jönnek létre később a bolygók, olyanok is, mint a Föld,

KIS PETRONELLA (1992) Cegléd

meg hogy mi magunk valójában csillagok maradványaiból lettünk mind a sok százmilliárd atomunkkal együtt”. Ráadásul a szöveg kontextusa is rájátszik a különös eseményre, hiszen az apa egy baleset következtében szinte öntudatlanul, élet és halál között lebegve próbál rájönni, vajon melyik univerzumban lehet, és mitől ragyog az égbolt. A történet szerint az állatok is felbolydulnak ilyenkor, a napszakok egybemosódnak, az emberi szervezet zaklatott, hiszen éjszaka sem képes megnyugodni. A *Hárman* című elbeszélésben valamiféle előre megjövendőlt, világvégyszerű baljós dologként tekintenek az izzásra, ami miatt a gonosz fogóságába kerülhet az emberiség, a *Lefekvés előtt, ébredés után* narrátora pedig a légiközlekedés összemeléséről és a gazdaságban végbemenő kiesésről töpreng, mivel ilyen súlyú eseményekre is hatással van a ragyogás. A *Vendégjáték*-ban, a *Hajszában* és az *Írány észak*-ban szinte semmilyen funkciót nem kap a jelenség – az utóbbi két mű kissé alul is múlja az addigi jól szerkesztett kompozíciókat, a cselekményük sem képes annyira fenntartani az olvasói figyelmet.

Szóllósi narrátorai a fotóriporter elméjével néznek és gondolkodnak. Tulajdonképpen érzékszerveik közül sok esetben csak a szemüket használják, a hangok nem jutnak el hozzájuk, csak embertársaik tátozását vagy furcsa arcmimikáját észlelik. A természet és a tárgyak viszont több szövegben sokkal inkább élnek, mint az emberek. „Forró nyár, augusztus eleje. A városra borult kipufogógáz-felhőkön át úgy tűnt, mintha a betonfalak is izzadnának. A fű kopott mindenütt, az élet vonaglik a tízemeletes házak között” – írja a kiragadott részletet a *Hárman* című novella elbeszélője. Ez a látomásos szemléletmód adja a kötet egyediségét. A szereplők valóságérzékelése majdnem az összes elbeszélésben hamis, bódított vagy torzított: hol az öregség, hol a féltalomban való lebegés, a baleset, az alkohol vagy a drog hatása miatt (ebből kifolyólag a balesetek és a kórházi lábadozások ismétlődő momentumai az elbeszéléseknek). Víziók olyan szürreális, fragmentált képsoportokká válnak, amelyekről sokszor maguk sem tudják eldönteni, csak a képzeletük játszik-e velük. Ennek az éleslátásnak, illetve az elbeszélők szavahihetőségének a letisztult, egyszerű nyelvezet csak még inkább ellenfeszül. Ismét példaként hoz-

ható a *Betelgeuse* című novella, amely a leginkább épít a látomásos jellegre. Úgy tűnik, a férfi főszereplő éber, nagyon is tudatában van annak, hogy karambolozott, és sérülései súlyosak, mégis számtalan olyan, a külvilágból érkező információ köti le a figyelmét, amelyeknek ebben a helyzetben semmi jelentősége sincs. Csakhogy amikor felébred a kórházban, és volt felesége letorkolja, amiért a saját lánya nevét eltéveszti, az elbeszélés

megkérdőjelezi addigi önnön hitelességét is, hiszen a történetben végig úgy hívták a kislányt (a feleség is), ahogyan a férfi tudja. Mindezek miatt a *Betelgeuse* talán a kötet legjobban megírt szövege.

A karakterekben tombol az egymás iránti harag és sértettség, az elfojtott düh és a bosszú. A szerző remekül szemlélteti mélylélektani bolyongásukat, önkeresésüket és a társtalanság következtében felszínre jutó agressziójuk indítékait, amelyek a szereplők testi reakcióira, funkcióira is kihatnak. Két

novellában is felbukkan például (ugyanabban az alkoholtól befolyásolt állapotban) a vizelési inger: a *Spirál* és a *Hárman* narrátora is kénytelen vizszatartani, de más kontextusokban, a kórházi kezeléseknél is szó esik róla, illetve a *Vendégjáték* mosdóbeli verekedésénél – mintha a késleltetett ürítéssel a lelki terhek egy része sem mérgezné tovább a testet, és képes lenne kiszakadni az emberből. A csillagragyogás tiszta fényében pedig az alakok önmagukat is kevésbé képesek eltakarni és leplezni, ahogy mások arcának rezdülései is kifürkészhetőbbek. A szövegek kidolgozottságán azonban esetenként érdemes lett volna még csiszolni, mivel néhány novella furcsán lezáratlan maradt. Az események ugyanis még az utolsó sorokban is intenzíven történnek, majd váratlanul véget érnek, mielőtt a csattanó kibontakozhatna. A *Reggeltől reggelig*-ben nem derül ki, hogy sikerült-e végül elvégezni az orvosi vizsgálatot, mert a novella befejeződik azzal, hogy a kontrasztanyag húzódik lefelé az illető gyomrában, ahogy a *Vendégjáték* is épp akkor szakad félbe, amikor a narrátor végre odalép a lányhoz, aki tetszik neki. A *Hajszá* úgy zárul le, hogy nem tudjuk meg, mi játszódott le az elbeszélő fejében, amikor kiderült számára, hogy a novella egészén át egy üres papírfecni miatt üldözte útítársát, és lett tanúja emiatt egy halálesetnek. Ezek sajnos hagynak némi hiányérzetet a befogadóban.

FARKAS GÁBOR

Borbély László: Finita la commedia

Hét Krajcár, 2018

FARKAS GÁBOR (1977) Szigetszentmiklós

Az idei könyvhétre jelent meg a Hét Krajcár Kiadó gondozásában Borbély László ötödik szépírói kötete, amely a szerző legújabb és válogatott novelláit tartalmazza (összesen tizenkettőt). A hírlapíróként is ismert Borbély László 2002 óta publikál novellákat, regényeket. Találón jegyzi meg róla egyik kritikusa, Csokonai Attila, hogy „Borbély riportjai, interjúi kétségtelenül jótékony hatással voltak írói készségének-technikájának fejlődésére”. Kétségtelen, hogy Borbély irodalmi értelemben vett realizmusa összefügghet publicisztikai tevékenységével is, de ahogy Győri Béla írja, azzal is, hogy „sokat sétálgat csendes Budapest utcáin, stílusgyakorlatokat vesz, megfigyeli az arcokat és a gyerekeket, meg a magányos öregeket. Nyelvezete pontos és kifejező, karakterei életszerűek. Borbély László 1968-ban született Budapesten. Ahhoz az írónemzedékhez tartozik, amely tudatosan arra törekedett, hogy sokat megértsen a világból.” A klasszikus magyar novellisták közül Borbély László narrációja leginkább Krúdyhoz köthető. Cseke Ákos fogalmaz így Krúdy történeteiről *Krúdytól tanulok* című esszéjében: „elviselhetetlenül szép kezdetek végeláthatatlan sora, kezdeteké, amelyekkel tulajdonképpen soha semmi nem kezdődik el”, és ugyanez igaz Borbély novelláira is azzal a kiegészítéssel, hogy nála a befejezés, sőt a katarzis is elmarad. Természetesen ez utóbbi megjegyzés nem elmarasztaló kritika részemről, hivatkozok is magyarraatként Döbrentei Kornél szavaira, aki a kötethez írt fülszövegében így ír erről: Borbély történetei „befejezetlenek. Nem tűnnek lezártak”, és alább erre az értelmezői reflexió: „sugallják, még ha a végről is van szó, nem ott ér véget az élet”. Történetei tehát a végesség életünkben megmutatózó elkerülhetetlenségét is józan derűvel, a világunkat mozgásban tartó folytonosság eszméjének fókuszban tartásával látatják. Novellái tehát – ismét Döbrenteit idézve – „súlyos mondandókat görgetnek a magyar valóságról”, mégis „az élet nagyszerűségébe vetett hitet erősíténi” hivatottak.

Nagy történelmi hatókört fednek le e történetek: a dualizmus korától a szovjet megszálláson és az 1950-es évek diktatúráján keresztül az '56-os forradalomig terjed az ív. Tematikus szempontból három részre osztható a kötet – és itt jegyzem meg a gondos szerkesztői munkát dicsérve, hogy a

könyv gyűjteményes jellege helyett a válogatásban precízen érvényesült a tematikus elrendezés. Az első csoportba azokat a novellákat sorolom, amelyek történelmi keretét az utcai mutatóványosok, circuszosok élete adja. A könyvben ilyen *Az átok*, az *Egy vándorcirkusz ócska padján* és a *Finita la commedia* című novella. Ezen történetek hősei az adott történelmi/társadalmi keretben rendhagyó figurák, akik viselkedésük, körülményeik miatt kilógnak a sorból. Ilyen például *Az átok* Molnár Andrása, aki éjszakánként mesébe illő abszurd élettörténetével szórakoztatja az utcanőket, valójában viszont egy szerencsétlen flótás, sorsát csak ösztönei szabják meg: hol menekül, hol élvezi a rivaldafényt, de saját „lidércei” rabja marad. Vagy ilyen a hasbeszélő Fiedler János, a *Finita la commedia* főszereplője, aki komédiás társaival a Rákosi-rendszer osztályharcának áldozata: „az a vád ellenük, hogy [...] »kizsákmányoló kapitalisták és elcsalják a tömegeket« a Városligetből, az Angolpark utódjából, a Vidám Parkból” a Népligetbe.

Az '56-os novellák (*A lázadó ember*, *Mire megvirrad*, *Októberi szilánkok*, *Camus mosolya*) más-más perspektívából ábrázolják a forradalmat és következményeit az egyes emberi sorsokban. Sorrendben az első történet *láladó embere* szállást keresve csupán belecsöppen az eseményekbe: „Ráértem. Az is megfordult a fejemben, hogy ennyi ember között hamarabb talállok ismerős arcot.” Aztán a feldőlt napok sodrában katartikus vallomást tesz: „október végén néhány napig valóban szabadnak éreztem magam”, hogy végül osztozzon a levert forradalom sorsát veszített generációjának létélményében: „Mattot kaptam az élettől...” A történet keretként a szerző pedig hűen dokumentálja a forradalom két hetének helyszíneit, eseményeit. A híres filmmel azonos című *Mire megvirrad* novellában Borbély László 1956 őszének csupán egyetlen epizódját – egy sikertelen túszerzés néhány óráját – ábrázolja, mintha egy film néhány felvillantott snittjét látnánk. Azonban a történet szereplőinek szavai olyan rétegeket nyitnak az olvasói értelmezésben, amellyel a szerző rávilágít az ötvenes évek szociológiai jellemzőire is.

A 2016-ban díjat nyert *Camus mosolya* című írás szimbolikus jelentésrétegei és különös törté-

neti kerete miatt talán a legérdekesebb novella a kötetben. A Franciaországba emigrált, és ott egy benzinkúton dolgozó fiatal forradalmár megtankolja Albert Camus autóját. Utóbb derül ki a hírekből, hogy ezután nem sokkal autóbalesetben meghalt a híres francia író, aki korábban – a forradalom idején – a francia baloldali értelmiség közül szinte egyedülként állt ki a magyar felkelők mellett, elítélve a szovjet agressziót. Camus és a fiatal magyar emigráns találkozása már csak ezért is szimbolikus érvényű, és az író halála ezáltal a forradalom leverésének jelképévé válik a történetben.

A harmadik csoportba a szimbolikus elbeszéléseket sorolom, két ilyen novellát emelek ki a kötetből. A *Ködszurkálók Óbudán* című alkotást a már fentebb említett Krúdy-kötődés okán. Ezt a történetet ugyanis Borbély László a cím alatt is megjelölve a nagy íróelődnek ajánlja, de ezen túlmenően az egyik szereplő is a Krúdy-novellákból ismert Szindbád, és természetesen maga az elbeszélő stílus is Krúdyt idézi azaz, hogy – a novellából vett szavakkal – a „lélektani aranykorra emlékeztet”. A második, számomra kiemelendő alkotás a *Menekülés és menekülés*. Egyrészt azért, mert a téma – az 1944–1945-ös magyarországi háborús események és következményei – irodalmunkban máig kevésbé feldolgozott, másrészt pedig a novella meglepően szuggesztív líraisága és szociografikus pontossága miatt. A narrációban

olyan megállapításokat tesz a szerző, amelyek versekbe illő metaforikus jelentésrétegeket tartalmaznak. Íme, néhány: „Fénytestű félelem a pirkadat”, „Csörgedező patak a remény”, „Hamvadó napkorong a boldogság”, „Szélviharban imbolygó koldus a remény”, „Szenvedéssel teli keresztút a szeretet”.

Borbély László hősei ismerősek, mert a megélt történelmi múlt még ha távlatos is, mindenképp közös, tehát a kollektív emlékezet része. Müller Péter így fogalmazza ezt meg *A lándzsa longinusa* című korábbi Borbély-kötet fűlszövegében: „Ismerem az utcáit, a hőseit, a hőseinek lelkét, akiknek bukása és megváltása felvillantja bennük »isteni származásuk« emlékét.” És bár szereplői sorsának gyakran kudarc az osztályrésze, mégis a „kudarc mögött ott vannak a társadalmi feszültségek, amelyekről Borbély a szereplők gondolatain, sorsán át eleven nyelven beszél. [...] a komor, kemény, nagyon is emberi tények legendává fátyolozódnak át” (Csokonai Attila: *A valóságnak nincs határa*). Borbély László realizmusa túlmutat tehát 20. századi történelmünk vészterhes éveinek szociografikus jellegű ábrázolásán, mert a társadalmi viszonyrendszer csupán kerete annak, hogy karaktereinek sorsa egy-egy élethelyzet vagy választott életút szimbóluma. Mindez valódi legendateremtés, és ezzel a nyilvánvaló alkotói erényével Borbély László irodalmi kánonunk jelentősebb novellistáihoz köthető.

KOLLARITS KRISZTINA

Szilágyi Zsófia: Az éretlen Kosztolányi

Kalligram, 2017

Ha nagy klasszikusainkra gondolunk, általában mindig a már beérkezett, elismert szerző jut eszünkbe, akinek életművének értéke megkérdőjelezhetetlen. Így állnak előttünk első találkozásunk, az iskolai irodalomórák óta, ahol legfeljebb csak említés szintjén szerezhettünk tudomást arról, hogy Ady „első kötete”, az 1906-os *Új versek* tulajdonképpen a harmadik, de az első kettő semmi visszhangot nem kapott, az abban található versek még nem „igazi Ady-versek”. Látszólag Móricz is üstökösként robbant be a *Hét krajcárral* vagy Kosztolányi *A szegény kisgyermek panaszaival*. Mintha a kortárs folyóirat-szerkesztők, szerzők, sőt az olvasóközönség is csálhatatlan ízléssel bírt volna akkoriban, s a későbbi klasszikus szerzőt azonnal felismerte és támogatta volna. Ebbéli hiedelmeinket megerősítik maguk a szerzők is, akik

visszaemlékezéseikben gyakran hasonló módon ábrázolták pályakezdésüket. Pedig bizonyos értelemben minden pályakezdő dilettánsként fogható fel: vagy azért, mert még utánoz, vagy mert még nem fogadta be a szakma, még nem hivatásszerűen, inkább műkedvelőként űzi az irodalmat.

Szilágyi Zsófia tanulmánykötetének címe *Az éretlen Kosztolányi*, a könyv borítójáról az egyetemista költő tekint ránk. A cím egyértelműen rájátszik Kiss Ferenc 1979-es *Az érett Kosztolányi* című könyvére, a fűlszöveg mottója pedig szintén kiemeli a pályakezdő művésszel való foglalkozás szükségességét: „Szembe kell nézni vele, hogy Kosztolányinak már az eleje is Kosztolányi.” Szilágyi Zsófia úgy véli, hogy Kosztolányi 1920 előtti munkásságának részletes elemzését sokáig már csak azért is

kerülte az irodalomtörténet-írás, mivel akkor kike-rülhetetlen lett volna az antiszemita megjegyzé-sektől sem mentes Új Nemzedék-beli *Pardon* rovat-tal való foglalkozás is, amelynek Kosztolányi 1919 és 1921 között szerkesztője volt.

Szilágyi kötetének újdonsága abban áll, hogy a tanulmányok nagy része a pályakezdő Kosztolányi prózai műveinek elemzésével foglalkozik: Kosztolá-nyi ugyanis szinte egyszerre jelentkezett mint költő és mint prózaíró: a *Négy fal között* (1907) után 1908-ban jelent meg a *Boszorkányos esték* című novellás-kötete, az 1910-es *A szegény kisgyermek panasza*i után pedig 1911-ben egy újabb novelláskötet követ-kezett, a *Bolondok* című.

A tanulmánykötet jelentős részét Kosztolányi említett, első két prózai kötetéből való írásainak elemzése teszi ki, hiszen a Kosztolányi műveinek kri-tikai kiadásával foglalkozó kutatócsoport tagjaként Szilágyi Zsófiának alkalma nyílt arra, hogy alaposab-ban is elmerüljön ezeknek a műveknek a világában. Témái többek között a dilettáns író problémája (a *Má-ria* című novella és a *Néro, a véres költő* kapcsán), két írása szól az *Aranysárkányról*, foglalkozik az *Esti Kor-nállal* is, ugyanakkor sor kerül több, kevésbé ismert novella elemzésére (*A detektív*, *A telefon*, *Gőzfürdő*, *Is-tenítélet*, *Erzsébet* stb.), illetve a *Patália* című színda-rabra. (Ki tudná ma már, hogy Kosztolányi eredetileg drámaíró szeretett volna lenni?)

A kötet számomra legérdekesebb kérdésfelve-tése: a pályakezdés, illetve a dilettáns szerző kérdés-köre, amely két tanulmánynak is tárgya. A *pályakez-dés: mítosz vagy konstrukció?* című írás a mikor és a hogyan kérdését vizsgálja. Mikor kezdődik egy mű-vészi pálya? Az „első komoly visszhangot kiváltó, egyértelmű sikert arató művet vagy kötetet” tekint-sük kezdőpontnak? Vagy inkább az első nyomtatás-ban megjelent művet, a sikertől függetlenül? Azt a pillanatot, amikor a külvilág íróként ismerte el a szerzőt, vagy inkább amikor „rátalál saját hangjára”?

A pályakezdés vizsgálatát nehezíti, hogy a kezdet „mindig visszatekintve konstruálódik”. Az ismert mű-vészek maguk is érdekeltek abban, hogy „Ne látszód-jék az, hogy a szerző maga miként küzdött, kilincsel-t azért, hogy felfedezzék végre. Akár szövegek létreho-zásával, alakítgatásával, szerkesztőségekbe küldésé-vel, akár az irodalmi kapcsolatrendszer kiépítésével.” Így tehát az interjúk, visszaemlékezések a legkevésbé megbízható források a pályakezdés tekintetében, jó példa erre Kosztolányi 1923-as visszaemlékezése, amely szerint annak idején, tizenkilenc évesen még csak néhány hónapja volt Pesten, de Osvát, ki tudja, honnan, megszerezte a címét, és levélben kért tőle ta-lálkozót a Bristol kávéházban. Mi persze Kosztolányi levelezéséből tudjuk, hogy ő kapta meg Osvát címét

Csáth Gézától azzal a tanáccsal, hogy neki feltétlenül küldjön írásokat. Másrészt Arany Zsuzsa nemrégiben megjelent, minden részletre kitérő Kosztolányi-élet-rajzából, a *Kosztolányi Dezső életéből* részletes képet kaphat az olvasó arról is, hogy a fiatal szerző egyálta-lán nem csupán passzívan várt a felfedezésre, hanem a különböző napilapok szerkesztőségében, a kávéhá-zakban, az Otthon Körben és minden lehető helyen igyekezett megfelelő kapcsolati hálót kiépíteni, írásait minél szélesebb körben ismertté tenni már azelőtt is, hogy Osvát felfedezte volna.

A másik rendkívül érdekes tanulmány a dilettáns író kérdéskörét járja köbe. A közbeszéd, de akár még a szakma is néha nagyon is könnyen rá-süti egy-egy íróra a dilettáns bélyegét, pedig érde-mes lenne e minősítés pontos tartalmán is eltűnődni. Ízelítőként álljon itt néhány, a tanulmányban fel-vetett és erősen megfontolandó gondolat.

Pályakezdőként lehet valaki dilettáns, és válhat aztán igazi íróvá. Sőt, egy jó író is válhat később di-lettánssá, igaz, az intézményrendszeren belüli stá-tusa miatt ezt a minősítést nyíltan valószínűleg már nem fogja megkapni. Sőt, még egy elismert író sem érezheti pozícióját egyszer és mindenkorra bizton-ságban, újra és újra meg kell védenie azt újabb mű-veivel, akár éppen a dilettánsok ellenében is. Ezt a témát dolgozta fel Kosztolányi a *Mária* című novel-lájában, ahol a sikertelenül írogató, tehetségtelen Mária folyóirat-szerkesztő férje nevében visszautá-sítja az ünnepezt szerző, Bér Gyula írásának közlé-sét, mire az „mosolygott, nem értette a helyzetet, és egy pillanatra visszadöbbszent”.

Ki a dilettáns? Olyan szerző, akire az előző kor-szak témáinak, beszédmódjának, a művek teremtett világának ismételése, másolása jellemző, aki nem ké-pes kilépni a tanuló, a másoló szerepéből. Ugyanak-kor a *dilettáns* jelzőt valaki nemcsak az írásai eszté-tikai minősége miatt kaphatja meg, de hálózaton kí-vülisége okán is. Az íróvá válás egyfajta céhes befo-gadás révén történik, az irodalmi intézményrendszer szereplőinek álláspontja (a közlés engedélyezése és a kritikák ítélete) és nem utolsósorban az olvasók döntése alapján. Viszont könnyen előfordulhat az is, hogy azért nem derül ki valakiről, valójában csak műkedvelő-e, mert egzisztenciálisan nincs kiszol-gáltatva az irodalmi döntéshozók ítéletének. (Elég itt csak a sokáig dilettánsnak elkönyvelt Bánffy Miklós írói életművének megítélésében az utóbbi időben be-állt változásra gondolni.)

Az *éretlen Kosztolányi* című kötet érdekes ol-vasmány, amely ismert és kevésbé ismert művek bemutatására vállalkozik, és amelyet a Szilágyi Zsófiától már eddig is megszokott alapos és komoly tudás és újszerű látásmód jellemez.

THIMÁR ATTILA (1969) Budapest

THIMÁR ATTILA

Fűzfa Balázs: Kifelé a ködből. Írások Ottlik Géza műveiről

Savaria University Press, 2017

Fűzfa Balázs neve ma már egyet jelent az Ottlik-kutatások egyik motorjával. Nemcsak személyes munkája, tanulmányai, kötet szerkesztései és konferenciaszervezései, hanem oktatói tevékenysége is, amelynek eredményeként immár számos, egymást követő irodalomtörténeti generáció tagjai közül többen is elhivatott ottlikológussá váltak. Nagyon fontos az is, hogy Kőszegen olyan kultusz kiépítését kezdte meg, amely – ma már egyértelműen látható – fontos sarokkövévé vált az Ottlik-recepciónak. Azt pedig ezeken túl még fontosabbnak gondolom, hogy a biografikus elemekhez szorosan kötött kultuszépítési tevékenység mellett (vagy ellenére?) tanulmányaiban éppen nem a szoros életrajzi olvasatokat helyezi előtérbe, hanem a szélesebb horizontú, nagyobb egységekben gondolkodó, tágabb léptékű értelmezéseket. Az Ottlik-recepciónak sarkalatos kérdése, hogy mind a kőszegi alreál, mind a budai főreál mennyiben tartjuk szimbolikus-fikcionált helyszínnek, és mennyiben valóságreferenciális szövegelemnek. (Hozzá kell tennem ehhez, hogy ez a kettősség – akár dilemma – egész mai irodalomolvasási horizontunkat érinti, nemcsak Ottlik vonatkozásában.) Fűzfa e könyvben olyan módon oldja fel a kettősséget, hogy magát Kőszeget tekinti a Trieszttől Bécsig és Budáig terjedő „régio” szimbolikus helyének.

A kötet két nagyobb egységből áll. Az első a tanulmányokat, konferencia-előadásokat tartalmazza, a második a kritikákat. A tanulmányok témáikat tekintve nagyon változatosak, az éppen aktuális konferenciához, eseményhez kötődnek, így kerül előtérbe a tér- és tájpoétika, a párhuzamos motívumképzés más alkotókkal (Pilinszky, Lázár Ervin), a recepció alakulásának kérdése. A szerző már az előszóban elismeri, hogy a több helyről származó és itt egymás mellé tett szövegekben sok az ismétlés, amelyeket végül nem számolt fel az írásokban. Az ismétlések megtörik a szöveget, s kevésbé látható az ív, amely az ottlik életmű értelmezésében a szerző sajátja: az értékelvű szemlélet és a modern, illetve posztmodern narrációpoétika érvényesülése. Fűzfa Balázs itteni tanulmányai voltaképpen mind kiegészítései korábbi könyvének („*sem azé, aki fut...*”, Argumentum, 2006), egyben új kutatási irányok megnyitásai, amelyek talán majd új, különálló

kötetekben fognak kiteljesedni, s noha nem kérdő módon fogalmazza meg a szövegeket, mégis inkább kérdésfelvetések gyűjteményét vehetjük kezünkbe. A kötet címe is erre utalhat. „Kifelé a ködből” – annak a bizonyosságnak a megfogalmazása, amely határozott útirányokat lát kibontakozni az egyébként nem könnyen feltérképezhető környéken. A borítókép, az alreál kápolnájába beszűrődő opálos fény kirajzolta ablakkeret is ezt jelzi – van tehát irány, amely felé az Ottlik-kutatás lassú mozgásban, de megindul. Igaz, rögtön el is bizonytalaníthat minket, vagy inkább a kérdésfelvetések sorát nyitja meg, hogy a borítón más alcíme van a könyvnek – *Újabb Ottlik-tanulmányok* –, mint a belső címlapon, ahol ezt olvashatjuk: *Írások Ottlik Géza műveiről*. Az utóbbi, igazi alcím jobban érzékelteti, hogy a könyv egy egész korszak recepciótörténeti alakulását is felmutatja, hiszen az legkorábbi szöveg 1989-ből származik, a legutolsó 2017-ből.

A kötetben több helyen olvasható, hogy a szerző az Ottlik-recepciónak négy hullámát különíti el, elsősorban kronológiailag. Az első rész tanulmányai ehhez részben igazodva, de inkább tematikailag mutatják meg az egyes időszakok (hullámok) kérdésfelvetéseit. E kötetben publikálta először a szerző azt a dolgozatát, amelyben Lázár Ervin írásművészetével veti össze Ottlik *Iskoláját*, elsősorban a Dömdödöm név, illetve a nyelvi kifejezőmód szemantikai nehézségei mentén. Arra a következtetésre jut, hogy nemcsak a Dömdödöm szó, illetve szereplői név átvétele származik Ottlik-től (erre konkrét filológiai érvelést is hoz), hanem a szereplők motivikus egyezései (pl. Szerafini – Ló Szerafin) és epikai helyzetük (mind az alreál, mind a Négy-szögletű kerek erdő a világtól elválasztott hely) is egyfajta tiszteletadást mutathatnak Lázár Ervin részéről. Itt, mint pár helyen a könyv dolgozataiban is, talán a terjedelmi korlátok miatt, nem olvastam kellően árnyalt bemutatását, elemzését az összefüggéseknek, inkább csak felmutatását. Az *Iskolában*, a regény gerincében a Dömdödömként érthető szöveget elmondó Jaks Kálmán és a jószívű Lázár Ervin-i szereplő között bizonyonnyal több összefüggés is felfedezhető lenne, akár éppen Jaks elnémulása az Ötvenévi-ügyben vagy akár a *Budában* leírtak alapján.

Mindezt azért hozom fel, mert Fűzfa Balázs az ottlik szövegvilágnak olyan alapos ismerője, aki ebbéli tudását bőven kamatoztathatta volna ebben a könyvében is, sőt, talán éppen neki, a szövegek ilyen többszintű, mondhatni, hipertextuális ismerőjeként érdemes lett volna ezt megtenni.

Érdekes és izgalmas olvasmány a kötet második része, amelybe az ottlikológiai kritikáit gyűjtötte egybe Fűzfa Balázs. Érdekes sorrendben, mert az írárok nem időrendet követnek, inkább egyfajta tematikai nyitást az *Iskola* felől más művek, például a *Buda* felé. A kritikák közös jellemzője, hogy inkább szólnak Ottlikről és az ő műveiről, azok olvasási horizontjáról, mint a bírálát alá vont könyvekről. Mivel a kritikák 1989-ben kezdődnek, ez a sorozat jól végigköveti az Ottlik-recepció ingadozását, alakulását. Érezhetően elsősorban irodalomtörténeti érdeklődés vezeti a kritikust (Hévízi Ottót meg is bírálja az irodalmi szempontok elhagyása miatt), másrészt viszont nem kerülnek elő olyan elemzési aspektusok, amelyek alapján megállapítható lenne, hogy az egyes szakkönyvek a recepció mely irányában s melyik más művekre reflektálva kívánták kifejteni hatásukat. A negatív bírálókkal óvatosan, mondhatni, „gentlemen’s agreementtel” bánik a szerző, egyedül Kelecsényi László kap erősebb feddést Ottlikről szó-

ló könyvéért (*A szabadság enyhe mámore*, 2000). Ebbe a sorba minden bizonnyal beillesztettem volna egy – akár most megírt – kritikát a *Továbbélőkről*, hiszen erre a szövegre mint a recepciótörténetben kulcsszerepet játszó darabra többször hivatkozik a szombathelyi Ottlik-kutató. Szívesen olvastam volna többet a Ottlik-képeskönyvről szóló kritikában az Ottlik-ikonológia vonatkozásairól, nem is a muzeológiai tárgyleírás felől közelítve, de azt a kérdést körbejárva, hogy Ottlik milyen alkalmakkor engedte magát lefényképeztetni. Nem készült róla sok kép, ezek azóta emblematikussá is váltak, az eddig megjelent Ottlik-könyvek el is használták szinte valamennyi fotót a borítókra, de érdemes lenne alaposan utánanemenni annak, hogy milyen volt Ottlik viszonya saját képi megörökítéséhez, s erre éppen az Ottlik-képeskönyv jó kiindulási pontot kínálna.

Fűzfa Balázs könyve az Ottlik-recepció ötödik hulláma nyitányaként új irányokat, kérdéshorizontokat mutat fel. Személyes elkötelezettségű szövegei nem használnak egyéni fogalomkészletet Ottlik prózájának megközelítéséhez, éppen ezért mindenki számára jól fogyaszthatók, és minden bizonnyal lelkesítők az olvasók számára, hogy tovább olvassák 20. századi prózairodalmunk kiváló írójának életművét.

Megjelent!

A könyv megvásárolható
a kiadó webshopjában:
www.mmakiado.hu

MMA
KIADÓ

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

A VONAL MISZTÉRIUMA

KÓKAY KRISZTINA
*értelmes és kiváló művész,
textilművész, grafikus,
az MMA rendes tagja kiállítása*

**2018. DECEMBER 1. –
2019. JANUÁR 27.**

PESTI VIGADÓ,
a Magyar Művészeti Akadémia székháza,
VI. emeleti kiállítótér
1051 Budapest, Vigadó tér 2.

Tárlatvezetéssel egybekötött könyvbemutató
2019. január 17-én,
csütörtökön 14.00 órakor